

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ali KARADUMAN

COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA CAMİLERDE OKUTULAN HUTBELERİN
İÇERİK ANALİZİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ali KARADUMAN

COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA CAMİLERDE OKUTULAN HUTBELERİN
İÇERİK ANALİZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ali KARADUMAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bahset KARSLI (İmza)

Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN (İmza)

Üye : Prof. Dr. Ali ALBAYRAK (İmza)

Tez Başlığı: COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA CAMİLERDE OKUTULAN
HUTBELERİN İÇERİK ANALİZİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28 / 10 / 2024

Mezuniyet Tarihi :05/12/ 2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA CAMİLERDE OKUTULAN HUTBELERİN İÇERİK ANALİZİ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Ali KARADUMAN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

25 / 11 / 2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ali KARADUMAN
Öğrenci Numarası	202052063041
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA CAMİLERDE OKUTULAN HUTBELERİN İÇERİK ANALİZİ
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2531672475
Rapor Tarihi	25.11.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %1 Alıntılar dahil: % 8
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 148 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Afet Kavramı	10
1.1.1. Afet Çeşitleri	11
1.1.1.1. Doğal Afetler.....	11
1.1.1.2. Yapay Afetler.....	12
1.2. Afet Sosyolojisi Kavramı ve Tarihi Gelişimi.....	13
1.3. Afet ve Din İlişkisi	16
1.3.1. Kötülüğün Tanımı ve Türleri	17
1.3.2. Kötülük Problemi ve Teodise.....	19
1.4. Hutbe Kavramı ve İslam Dinindeki Önemi.....	21
1.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Hutbe	23
1.4.2. Cumhuriyet Döneminde Hutbe	27
1.5. Covid-19 Temel Kavramlar: Veba, Salgın, Epidemi ve Pandemi.....	29
1.5.1. Tarihteki Salgınlar.....	32
1.5.2. Covid-19 Salgın Süreci	36

İKİNCİ BÖLÜM

HUTBELERİN AFET SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA İÇERİK ANALİZİ (2020-2022)

2.1. Hutbelerin Yıllara Göre Muhteva Yönünden Dağılımı.....	46
2.1.1. 2020 Yılı Hutbeler.....	48
2.1.2. 2021 Yılı Hutbeler.....	81
2.1.3. 2022 Yılı Hutbeler.....	109
2.2. Covid-19 Salgınına ve Diğer Afet Türlerine Hutbelerde Yer Verilme Şekli.....	120

SONUÇ	124
KAYNAKÇA	127
ÖZGEÇMİŞ	134

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Covid-19 Kapsamında Uygulamaya Konulan Tedbirler/Çalışmalar	38
Tablo 1.2 Kısıtlayıcı Önlem ve Tedbirlerin Ölüm Oranlarına Etkisi	40
Tablo 1.3 2023 Mart Covid-19 Sayıları	41
Tablo 2.1 Hutbe Konularının Tasnifi	47
Tablo 2.2 2020 Ocak Ayı Hutbe Başlıkları	48
Tablo 2.3 2020 Ocak Ayı Kod/Alt Kod Listesi	49
Tablo 2.4 2020 Şubat Ayı Hutbe Başlıkları	51
Tablo 2.5 2020 Şubat Ayı Kod/Alt Kod Listesi	52
Tablo 2.6 2020 Mart Ayı Hutbe Başlıkları	54
Tablo 2.7 2020 Mart Ayı Kod/Alt Kod Listesi	54
Tablo 2.8 2020 Yılı Nisan Ayı Hutbe Başlıkları	57
Tablo 2.9 2020 Nisan Ayı Kod/Alt Kod Listesi	58
Tablo 2.10 2020 Yılı Mayıs Ayı Hutbe Başlıkları	60
Tablo 2.11 2020 Mayıs Ayı Kod/Alt Kod Listesi	61
Tablo 2.12 2020 Haziran Ayı Hutbe Başlıkları	63
Tablo 2.13 2020 Haziran Ayı Kod/Alt Kod Listesi	63
Tablo 2.14 2020 Yılı Temmuz Ayı Hutbe Başlıkları	65
Tablo 2.15 2020 Temmuz Ayı Kod/Alt Kod Listesi	65
Tablo 2.16 2020 Yılı Ağustos Ayı Hutbe Başlıkları	68
Tablo 2.17 2020 Ağustos Ayı Kod/Alt Kod Listesi	68
Tablo 2.18 2020 Yılı Eylül Ayı Hutbe Başlıkları	71
Tablo 2.19 2020 Eylül Ayı Kod/Alt Kod Listesi	71
Tablo 2.20 2020 Yılı Ekim Ayı Hutbe Başlıkları	73
Tablo 2.21 2020 Ekim Ayı Kod/Alt Kod Listesi	73
Tablo 2.22 2020 Yılı Kasım Ayı Hutbe Başlıkları	76
Tablo 2.23 2020 Kasım Ayı Kod/Alt Kod Listesi	76
Tablo 2.24 2020 Yılı Aralık Ayı Hutbe Başlıkları	78
Tablo 2.25 2020 Aralık Ayı Kod/Alt Kod Listesi	79
Tablo 2.26 2020 Yılı Kod/Alt Kod Listesi	80
Tablo 2.27 2021 Yılı Ocak Ayı Hutbe Başlıkları	82
Tablo 2.28 2021 Ocak Ayı Kod/Alt Kod Listesi	82
Tablo 2.29 2021 Yılı Şubat Ayı Hutbe Başlıkları	84
Tablo 2.30 2021 Şubat Ayı Kod/Alt Kod Listesi	84
Tablo 2.31 2021 Yılı Mart Ayı Hutbe Başlıkları	86
Tablo 2.32 2021 Mart Ayı Kod/Alt Kod Listesi	86
Tablo 2.33 2021 Yılı Nisan Ayı Hutbe Başlıkları	88
Tablo 2.34 2021 Nisan Ayı Kod/Alt Kod Listesi	89
Tablo 2.35 2021 Yılı Mayıs Ayı Hutbe Başlıkları	91
Tablo 2.36 2021 Mayıs Ayı Kod/Alt Kod Listesi	91
Tablo 2.37 2021 Yılı Haziran Ayı Hutbe Başlıkları	93
Tablo 2.38 2021 Haziran Ayı Kod/Alt Kod Listesi	93
Tablo 2.39 2021 Yılı Temmuz Ayı Hutbe Başlıkları	95
Tablo 2.40 2021 Temmuz Ayı Kod/Alt Kod Listesi	95

Tablo 2.41 2021 Yılı Ağustos Ayı Hutbe Başlıkları	98
Tablo 2.42 2021 Ağustos Ayı Kod/Alt Kod Listesi	99
Tablo 2.43 2021 Yılı Eylül Ayı Hutbe Başlıkları	101
Tablo 2.44 2021 Eylül Ayı Kod/Alt Kod Listesi	101
Tablo 2.45 2021 Yılı Ekim Ayı Hutbe Başlıkları	103
Tablo 2.46 2021 Ekim Ayı Kod/Alt Kod Listesi	103
Tablo 2.47 2021 Yılı Kasım Ayı Hutbe Başlıkları	105
Tablo 2.48 2021 Kasım Ayı Kod/Alt Kod Listesi	105
Tablo 2.49 2021 Yılı Aralık Ayı Hutbe Başlıkları	107
Tablo 2.50 2021 Aralık Ayı Kod/Alt Kod Listesi	107
Tablo 2.51 2021 Yılı Kod/Alt Kod Listesi	109
Tablo 2.52 2022 Yılı Ocak Ayı Hutbe Başlıkları	110
Tablo 2.53 2022 Ocak Ayı Kod/Alt Kod Listesi	110
Tablo 2.54 2022 Yılı Şubat Ayı Hutbe Başlıkları	112
Tablo 2.55 2022 Şubat Ayı Kod/Alt Kod Listesi	112
Tablo 2.56 2022 Yılı Mart Ayı Hutbe Başlıkları	114
Tablo 2.57 2022 Mart Ayı Kod/Alt Kod Listesi	114
Tablo 2.58 2022 Yılı Nisan Ayı Hutbe Başlıkları	116
Tablo 2.59 2022 Nisan Ayı Kod/Alt Kod Listesi	116
Tablo 2.60 2022 Yılı Kod/Alt Kod Listesi	118
Tablo 2.61 2020-2021-2022 Yılları Kod/Alt Kod Listesi	119
Tablo 2.62 Covid-19 Sürecini Konu Edinen Hutbeler	122

KISALTMALAR

Çev. Çeviren

Yy. Yüzyıl

Vb. Ve benzeri

Hz. Hazreti

WHO Dünya Sağlık Örgütü

DİB Diyanet İşleri Başkanlığı

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi

TDK Türk Dil Kurumu

AFAD Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

ÖZET

Din, metafizik unsurlara, kutsal olana veyahut doğaüstü bir kuvvet olarak tanrı düşüncesine yer verilen, inananlara da belli kalıplarda bir hayat tarzı sunan inanç sistemidir. İnsanlık tarihi ile birlikte var olduğu düşünülen bu inanç sisteminin toplumsal hayatla çok sıkı bir ilişkisi vardır. Din, toplumsal hayatta belli başlı konularda oldukça etkili ve işlevseldir. Bu konular; sosyal kontrol, sosyal bütünleştirme, zihniyet inşası, sosyalleştirme, kimlik inşası, kültürün korunması ve aktarılması, meşrulaştırma, yapılandırma ve düzenleme, organizasyon vb. Dinin bu işlevselliği tarihsel süreçte kullanılmış günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmada ise 2019 yılında Çin’de ortaya çıkmış ve kısa sürede tüm dünyaya yayılmış olan ayrıca toplumsal hayatımızın birçok alanında da radikal değişikliklere yol açmış olan Covid-19 salgını ile hutbe kavramı arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Tezimizin amacı, Covid-19 salgını gibi olağanüstü bir durum karşısında dinin sorunlarla baş etmedeki takınmış olduğu pozisyonu “hutbeler” üzerinden afet sosyolojisi bağlamında analiz etmektir. Çalışmamızın kapsamını ise Diyanet İşleri Başkanlığının resmi internet sitesinde yayımlanan 2020, 2021 ve 2022 yıllarına ait 120 adet hutbe oluşturmaktadır.

Bu çalışmamız nitel bir araştırma olup içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. Bunun için de hutbelerde geçen konular, kodlar ve alt kodlar oluşturulmak suretiyle kategorilere ayrılmış ve her bir hutbede geçen ilgili konu bu kodların altına yerleştirilmiş böylece aylık ve yıllık olmak üzere sayısal veriler elde edilmiştir. Sonrasında ise tablolar halinde sunulan bu veriler analiz edilmiştir.

Çalışmamızda, Diyanet İşleri Başkanlığının toplumun büyük bir kesimine ulaşmada kullandığı iletişim araçlarından birisi olan hutbeyi, etkili bir tebliğ aracı olarak kullandığı; özellikle ülke ve dünya gündemine dair vakalar ile hutbe içerikleri arasında önemli oranda irtibat kurulduğu; sağlık, eğitim, emniyet, aile gibi diğer toplumsal kurumlara ait gündem maddelerinin hutbeler vasıtasıyla insanlara ulaştırıldığı; olağanüstü durumlarda hutbelerin meşrulaştırma, toplumsal bilinç, sosyal bütünleşme, zihniyet inşası, anlamlandırma gibi işlevlerinden doğrudan ve dolaylı istifade edildiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Hutbe, Covid-19, Teodise, Afet Sosyolojisi, Salgın, Din, Meşrulaştırma, Anlamlandırma

SUMMARY

CONTENT ANALYSIS OF KHUTBAHS READ IN MOSQUES IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC

Religion is a belief system that includes metaphysical elements, the sacred, or the idea of God as a supernatural force, and offers believers a lifestyle in certain patterns. This belief system, which is thought to have existed together with human history, has a very close relationship with social life. Religion is very effective and functional in certain issues in social life. These topics are; such as social control, social integration, mentality building, socialization, identity building, preservation and transmission of culture, legitimization, structuring and regulation, organization. In this study, the relationship between the concept of khutbah and the Covid-19 epidemic, which emerged in China in 2019 and spread throughout the world in a short time, has caused radical changes in many areas of our social life.

The aim of our thesis is to analyze the position of religion in coping with problems in the face of an extraordinary situation such as the Covid-19 outbreak, through “khutbah” in the context of disaster sociology. The scope of our study consists of 123 khutbah from the years 2020, 2021 and 2022 published on the official website of the Presidency of Religious Affairs.

In this study, the qualitative research method was adopted. The topics mentioned in the khutbahs were divided into categories by creating codes and subcodes, and the relevant topic mentioned in each sermon was placed under these codes, thus obtaining monthly and annual numerical data. Then, these data presented in tables were analyzed using the content analysis method.

In our study, it has been observed that the Presidency of Religious Affairs uses the khutbah, which is one of the communication tools used by the Presidency of Religious Affairs to reach a large segment of society, as an effective means of notification; that a significant amount of contact is established between the events on the national and world agenda and the contents of the khutbah; that agenda items belonging to other social institutions such as health, family, education, and security are conveyed to people through khutbah; and that in extraordinary situations, the functions of sermons such as legitimation, social awareness, social integration, mentality construction, and meaning are directly and indirectly utilized.

Keywords: Khutbah (Sermon), Covid-19, Theodicy, Sociology of Disaster, Epidemic, Religion, Legitimation, Meaning

ÖNSÖZ

Dinin afetler karşısında ya da başka bir ifadeyle olağanüstü durumlar karşısında takınmış olduğu pozisyon tarihsel süreçte birçok kez araştırma konusu olmuştur. Dine olan bu ilginin dinin toplumsal işlevine ve dinin kendisine dayandığı söylenebilir. Dinin bu işlevselliği tarihin her döneminde insanların bir kısmını ya da devletleri cezbediği, bununla beraber ilk andan bugüne kadar uygulamada çeşitli değişiklikler olduğu da bir gerçekliktir. Dinin bu yönünün en bariz örneklerini çoğu vakit olağanüstü durumlar dediğimiz vakalarda görmekteyiz. Savaşlar, yangınlar, depremler, salgınlar, göçler gibi. Bu noktada tüm bu afetler karşısında tutunulacak dal çoğu zaman din olgusu olmuştur. Nitekim din, olan biteni anlamlandırmada ayrıca olumsuzlukları meşrulaştırmada büyük bir güce sahiptir. Dinin bu meşrulaştırma ve anlamlandırmadaki gücüne, küresel bir salgın olan ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Covid-19 salgın sürecinde de şahit olduk. Tüm dünyada olduğu gibi salgının olumsuz yansımaları ülkemizde de olmuştur. Binlerce insan ölmüş ya da hastalanmış; ekonomi durmuş; sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiş; okullar, hastaneler, ticari mekânlar, pazarlar vb. gibi insanların toplu bulunduğu mekânlar kapatılmıştır. Neticesinde insanlar, bu olağanüstü durum karşısında hayatın kendisini, ölüm vakalarını, geleceği, sağlık sistemini sorgulamaya başlamış, olan bitene anlam verme arayışına girmişlerdir. Tam da bu noktada, din devreye girmiş ve yaşanan tüm hadiseleri anlamlandırmaya, meşrulaştırmaya çalışmıştır. Söz konusu bu durumu ülkemizde işleyişe sokan ve insanlara bu konuda ulaşmaya çalışan kurum Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur. Dinin bu işlevselliğinden faydalanmak adına çok sayıda ve çeşitte araçtan da faydalanmıştır. Bu araçlar arasında dini yayınlar, Tv yayınları, İnternet siteleri, camiler ve Kur'an kursları gibi mekânlar, sosyal medya platformları vb. vardır. Araçların içerisinde en etkili olan ise şüphesiz insanlara doğrudan mesajların ulaştırıldığı Cuma ve bayram namazları ve bu zaman diliminde îrad edilen hutbelerdir.

Araştırmamızın birinci kısmında çalışmamızın kavramsal çerçevesi çizilmiş; afet kavramı, afet sosyolojisi kavramı ve afet sosyolojisinin tarihsel gelişimi, afet ve din ilişkisi, hutbe kavramı, Covid-19 salgınına dair temel kavramlar incelenmiştir. İkinci kısmında ise 5 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütünün ilanı ile gündemimize gelmiş ve 9 Nisan 2022 tarihinde tedbirlerin kaldırıldığına resmi gazetede ilanı ile da ülke gündeminden kısmen düşmüş olan Covid-19 salgın sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının resmi internet sitesi vasıtasıyla yayımladığı hutbeler ele alınmıştır. Bu iki tarih aralığındaki hutbelerde geçen konular kodlar ve alt kodlar oluşturularak kategorilere ayrılmış ve her bir hutbede geçen ilgili

konu bu kodların altına yerleştirilmiş böylece aylık ve yıllık olmak üzere sayısal veriler elde edilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında ise Covid-19 salgınına ve diğer afet türlerine hutbelerde nasıl yer verildiğine değinilmiştir. Çalışma nitel araştırma olup içerik analizi yöntemi benimsenmiş olduğundan kodlar ve alt kodlara dair elde edilen veriler, afet sosyolojisi bağlamında analiz edilmiştir.

Çalışmadaki amaç; Covid-19 salgın süreci gibi afet durumlarında, yayımlanan hutbeleri Afet Sosyolojisi bağlamında analiz etmektir. Bu bağlamda; hutbe ve toplumsal kavramlar arasındaki ilişkilerin neler olduğuna dair sorunun cevabı aranmıştır. Dinin olağanüstü durumlar karşısında insanların karşılaştığı sorunları çözmesindeki katkısını ortaya koymayı ayrıca dinin afet durumlarında insanların olayları anlamlandırma ve meşrulaştırma süreçlerindeki olumlu etkisini veriler ışığında tespit etmeyi hedef edinen çalışmanın sonraki süreçlerde bu minvalde yapılacak olan araştırmalara katkı sunması beklenmektedir.

Tüm bu sürecin bu noktaya gelmesinde emeği geçen Tez Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN hocama, çalışmanın her aşamasında yapıcı eleştiri ve rehberliği ile katkısını esirgemeyen Prof. Dr. Bahset KARSLI hocama, çalışmadaki akademik ve insani desteği için Prof. Dr. Ali ALBAYRAK hocama ayrıca şahsıma olan güven ve desteği için sevgili eşime, varlığı ile beni motive eden biricik kızıma teşekkürü bir borç telakki ederim.

Ali KARADUMAN

Antalya- 2024

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Afetler karşısında dinin nasıl konumlandırıldığı ayrıca afetler karşısında dinin sorun çözmedeki boyutunun ne olduğu konusu, hutbeler üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de çalışmamızın ana problemi, Covid-19 salgın sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerin afet sosyolojisi bağlamında içerik analizi olarak belirlenmiştir. Böylece din ve afet arasındaki ilişki, hutbeler üzerinden ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Çalışmamızın ana eksenini afetler, toplum ve din arasındaki ilişki oluşturmuştur. Din ve toplum kavramları birbirinden ayrı düşünülemez. Nitekim H.Bergson'un din konusundaki tespitinde vurgu yaptığı gibi ilimsiz, felsefesiz, sanatsız topluluklara tarihin her döneminde rastlanabilir ancak dinsiz topluma tarihin hiçbir anında rastlanılmamıştır.¹ Nitekim din kavramının tanımları da dinin, insan ve toplumla olan bu ilişkisine atıfta bulunmaktadır. Şöyle ki din kelimesi, semantik ve etimolojik olarak Arapça'da, “*usul, âdet, tutulan yol, huy*”; Arami-İbrani dillerinde, “*mülk, idare etmek, ceza, hesap, hükmetmek, mükafat, muhasebe*”; Farsça'da “*din ve mezhep edinmek, adet edinmek, inanmak,*”; eski Yunanca'da “*korku ile karışık sevgi ve saygı*” anlamlarını ifade etmektedir.² Terim olarak ise din (religion), kutsala, metafizik değerlere veya tabiatüstü bir kuvvet olarak tanrı düşüncesine yer veren ve inanan insanlara yaşam tarzı öngören inanç sistemidir. Clifford Geertz'e göre (1998), “*bir semboller sistemi*” olan din, insanlar için etkili, kapsamlı ve uzun süreli ruh halleri ve güdülenmeleri oluşturmak üzere işler; genel bir varoluş düzeninin kavramlarını hususi manalar yükleyerek formüle eder.³ Feuerbach'a göre din, insanın kendi düşüncesinin insanüstü bir plana aktarılışıdır.⁴ Bir başka tanıma göre ise din, kutsal fikrine isnat edilen bunun yanında müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde bir araya getiren bir inançlar, semboller ve pratikler birleşimidir.⁵ Peter L. Berger ise dini “*bir toplumdaki fertlerin en yüksek iyi olarak kabul ettikleri her şey*” olarak tanımlamıştır.⁶ Başka bir tanımında ise dini “*kutsal bir*

---

¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, s.224.

² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s.212-213.

³ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan Kitapevi, Adana 2016, s.79.

⁴ Feuerbach, *Hristiyanlığın Özü*, akt. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2019, s.41.

⁵ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.156.

⁶ Peter L. Berger, *Dini Kurumlar*, çev. Adil Çiftçi, D.EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: IX, İzmir 1995, s.428.

kozmosun inşa edildiği insani bir girişim” olarak tanımlamıştır.⁷ Bu tanımların yanı sıra birkaç öncü sosyoloğun dini nasıl tanımladıkları da önemlidir. Din hakkında, Karl Marks, “*Din, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. Din halkın afyonudur.*”⁸, August Comte, “*Din, daha müspet düşünce şekilleri karşısında silinip ortadan kaybolmaya mahkûm bir ilkel ve düşünce tarzıdır.*”, E. Durkheim, “*Din, kutsal şeylerle ilgili inanç ve amellerden meydana gelen ve bu inanç ve amellerin ona inanıp bağlananları manevi bir birlik meydana getiren bir cemaatte birleştirdiği dayanışmalı sistemdir.*”, J. Wach, “*Din, kutsalın tecrübesidir.*”, Fonksiyonel bir din tanımı yapan J.M. Yinger, “*Din, bir halk grubunun onun vasıtasıyla beşer hayatının temel problemlerine çözümler aradığı bir inanç ve pratikler sistemidir.*” şeklinde tanımlamalar yapmışlardır.⁹ Burada yazılanların haricinde din kavramı üzerine çok sayıda tanımlama yapılmıştır. Din hakkında yapılan tüm bu tanımlar sosyolojide şu üç kategoride sınırlandırılmıştır. Bunlar; özsel (substantive), işlevsel (functional), kapsayıcı (politetik) tanımlamadır. Özsel tanımlama; genel anlamda din denildiğinde akla ilk gelen tanımlar bu kategoride değerlendirilir. Kutsal, ilahi, aşkın, doğaüstü kavramlar üzerinden dinin özüne ve içeriğine dönük yapılan tanımlar bu kapsamdadır. Rudolf Otto’nun “*din kutsalın tecrübesidir.*”¹⁰ şeklindeki izahı bu tanımlamaya örnektir. İşlevsel tanımlama; bu tanımlama yolunu tercih edenlere göre din, seküler tezahürlerine göre, birey ve toplum üzerindeki bıraktığı toplumsal ve ruhsal etkiye göre tanımlanır. Dinin bireylere ya da topluma sağlamış olduğu faydaları betimler. Özetle dinin ne olduğu ve ne işe yaradığı sorusu üzerine yapılan tanımlar bu kapsamda yer alır. Üçüncü bir tanımlama ise çok yönlü kapsayıcı (politetik) tanım; bu anlayışa göre din, herhangi bir sistemin tanımını yapmaktan ziyade, açıklanmaya çalışılan sistemin din olup olmadığını kavrayabilmek için herhangi bir ölçütün tespit edilmesidir.¹¹

Din olgusu ile alakalı yapılan tüm bu izahatlar göstermektedir ki din konusunu sosyolojinin ana unsuru olan toplum kavramından bağımsız düşünmek imkânsızdır. Nitekim din kavramı yalnızca bireylerin iç dünyası ile sınırlı kalmayıp somut bir hal ve davranışa evrilerek objektifleşir. Objektif olduğu için de din ve toplum birbirlerine tesir etmeye başlar. Bu tesirin de oluşması için ifade edilmiş olması yani tecrübeye aktarılmış olması lazımdır.¹²

⁷ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s.24.

⁸ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2019, s.42.

⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s.222-226.

¹⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.37

¹¹ Abdurrahman Kurt, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008 s. 79-81.

¹² Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, s.76.

İşte bu dini tecrübeler zamanın koşullarına göre sosyal bütünleşmeyi sağlar. Bunun yanı sıra bazen ihtilafa da sebep olabilir. Bütünleştirici rolü de bunlardan bir tanesidir.¹³ Dinin toplum üzerindeki işlevleri bununla da sınırlı değildir. Bu işlevinin yanı sıra içinde var olduğu toplumda, zihniyet kazandırma, bütünleştirme, çatışma ve parçalama, sosyalleşme ve sosyal kontrol, organizasyon, kimlik kazandırma, kültürü koruma ve aktarma, meşrulaştırma gibi işlevleri de vardır.¹⁴ Bununla beraber dini sadece toplumsal boyutları ve işlevleri ile değerlendirmek onu indirgemeci bir anlayışa hapsetmek demektir. Din sadece sosyolojik veçhesi olan bir olgu değildir. Dinin kendine has bir mantığı, bu dünyayı aşan boyutları, insani olayları etkilemede büyük bir kuvveti vardır.¹⁵ Dinin toplum üzerindeki bu gücü, en çok insanların olağanüstü durumlar karşısında çaresiz kaldığı, anlam arayışı içerisine girdiği, hayatı sorguladığı, olan biteni meşrulaştırma ihtiyacı duyduğu zamanlarda ortaya çıkmaktadır.

Olağanüstü durumların ise en bariz olanı yaşanan afetlerdir. İnsanların ister insan eliyle meydana gelen isterse tabiat kaynaklı olsun meydana gelen afetlerde tepkiselliği bir gerçekliktir. Bu bazen sistemin, bazen tanrının eleştirilmesine hatta tanrının yokluğunun kabul edilmesine kadar uzayan bir süreç haline dönüşebilmektedir. Din olgusu ise söz konusu bu söylemleri dini içeriklerle meşrulaştırmaya çalışır ve yaşanan olağanüstü hallerin anlamlılığı üzerine atıf yapar. Nitekim Berger dini, meşrulaştırmanın en yaygın ve etkin aracı olarak tarif etmiştir.¹⁶ Yakın zamanda dinin bu meşrulaştırma ve anlamlandırmadaki gücüne, Çin’de ortaya çıkmış ve sonrasında küresel bir salgına dönüşen neticesinde milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Covid-19 sürecinde şahit olunmuştur. Söz konusu bu salgının olumsuz yansımaları şüphesiz ülkemizde de olmuştur. Bu süreçte ülkemizde de on binlerce insan ölmüş ya da hastalanmış; ekonomik kurumlar işlevsiz hale gelmiş, sokağa çıkma yasakları uygulanmış; eğitim ve sağlık kurumları, ticari mekânlar, pazarlar vb. gibi insanların toplu bulunduğu mekânlar tedbir amacı ile devlet eliyle kapatılmıştır. Sonuçta insanlar, bu salgın afeti karşısında hayatın kendisini, ölüm vakalarını, geleceği, ekonomi, sağlık ve eğitim sistemini, hatta devlet mekanizmasını sorgulamaya başlamış, olan bitene anlam verme arayışına girmişlerdir. İnsanların bu anlam arayışında din devreye girmiş ve yaşanan tüm hadiseleri anlamlandırmaya, meşrulaştırmaya çalışmıştır. Dinin bu işlevini ülkemizde icra eden kurum ise Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur. Olağanüstü durumlarda insanların maddi manevi olumsuzluklarla başa çıkmasında önemli bir vazife gören Diyanet İşleri Başkanlığı

¹³ Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, “Din ve Toplum İlişkileri”, ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, *Din sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.43

¹⁴ Ejder Okumuş, “*Toplumsal Değişme ve Din*”, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.67-80.

¹⁵ Peter L. Berger, *Dini Kurumlar*, s.436.

¹⁶ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul 1993, s.65.

elindeki dini iletişim araçları ile bu durumun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de kullandığı en önemli araçlardan birisi de Cuma ve Bayram namazlarında geniş cemaat kitlelerine yönelik icra edilen vaaz ve hutbeler olmuştur. Zira bu zaman dilimlerinde salgın veya diğer afetler konusunda insanların kafasındaki karışıklığın giderilmesine dair mesajları toplumun büyük bir kesimine ulaştırma imkânı bulunmuştur. Bunun da en önemli aparatı kuşkusuz hutbe metinleridir.¹⁷ Bu çalışmada da hutbe kavramı, afet sosyolojisi bağlamında “anlamlandırma ve meşrulaştırma” zemini üzerinden ele alınmıştır.

İslam, konu ne olursa olsun mesajın alıcıya iletilmesi hususunda kendisini tebliğ dini olarak açıklamıştır.¹⁸ Tebliğ konusu tarihsel süreçte sabit kalsa da tebliğ vasıtaları dönemin şartlarına göre değişmiştir. Tebliğ konusundaki iletişim kanallarından birisi de çalışmanın omurgasını oluşturan hutbelerdir.¹⁹ Söz konusu bu hutbeler, *İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere, Başbakanlık’a bağlı olarak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı*²⁰ tarafından camilerin haricinde resmi internet sitesi ve sosyal medya kanalları üzerinden de tüm kamuoyuna ulaştırılmaktadır. Öyle ki bu mesajlar, etnik kimlikleri ve kültürel kodları çok farklı olan kitlelere, milyonlara ulaşmaktadır.²¹

Hutbenin, dini konuların yanı sıra toplumsal konularda da din kurumu tarafından bu denli aktif kullanılması onu araştırmamızda da cezbeder hale getirmiştir. Bu sebeple de konu başlığımızın girişinde bahsettiğimiz üzere bu çalışmamızın ana problemini Covid-19 salgın sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerin afet sosyolojisi bağlamında içerik analizi oluşturmuştur. Aşağıda yazılı başlıklar da ana problem ekseninde alt problemler olarak tespit edilmiştir.

- Covid-19 salgınının veyahut farklı türdeki diğer afet türlerinin yayımlanan hutbe konularının belirlenmesinde etkisi var mıdır?
- Afetlerin konu olarak hutbelerde işlenmesindeki gaye nedir?
- Hutbelerdeki işlenen konuların dağılımı ne şekildedir?

¹⁷ Ahmet Onay, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17/1(2004), s.2.

¹⁸ Mâide, 5/67.

¹⁹ Ali İhsan Er, Mücahit Özdemir, “İslam İktisadi Söylemlerinin Cuma Hutbelerindeki Yeri”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Temmuz 2019, s.151.

²⁰ T.C. Resmi Gazete. 02 Temmuz 1965. Sayı:12038.

²¹ Er, Özdemir, “İslam İktisadi Söylemlerinin Cuma Hutbelerindeki Yeri” s.151.

- Hutbeler, ülke ve dünya gündeminden bağımsız mıdır?
- Hutbeler, afetler karşısında insanın anlam dünyasındaki boşluğu doldurmada ne kadar etkilidir?
- Hutbelerdeki afetlere dair söylemler dini olarak hangi zeminde meşrulaştırmaya tabi tutulmuştur?

Bu sorular ve bu sorulara benzer akla gelebilecek diğer sorular çalışmanın problematiğini oluşturmakta ve konuya dair cevaplar aranmaktadır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, hutbelerin Covid-19 salgını öncelikli olmak üzere olağanüstü durumlar karşısında sorun çözme, anlamlandırma ve meşrulaştırma noktasındaki işlevine afet sosyolojisi bağlamında değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, ülke ve dünya gündemini birçok alanda meşgul eden etkisini doğrudan veya dolaylı hissettiğimiz Covid-19 salgın süreci ile bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerle ilgilidir. Bu salgın süreci, 5 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19'u salgın olarak adlandırması ve bu durumu pandemi olarak ilan etmesi ile²² gündemimize gelmiş ve 9 Nisan 2022 tarihinde Covid-19'a yönelik tedbirlerin kaldırıldığına resmi gazetede ilanı ile da ülke gündeminden kısmen çıkmıştır.²³ Bu sebeple çalışmanın kapsamı bu iki tarih aralığındaki yayımlanan Cuma ve Bayram Namazı hutbeleridir. Bu hutbeler toplam 120 adet hutbeden ibarettir. Bu hutbeler, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün resmi internet sitesi kanalıyla temin edilmiştir.²⁴ Bu kapsamda yer verilen hutbe metinleri de içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır.

Araştırmanın Amaç ve Önemi

Covid-19 salgını gibi olağanüstü bir durum karşısında hutbelerin olayları anlamlandırma ve meşrulaştırma düzleminde nasıl bir etkisinin olduğunun tespit edilmesi ve tespit edilen bu durumun verilerle ortaya konulması, araştırmanın temel hedefidir. Bunun yanı

²² BBC News Türkçe, "Pandemi Nedir, Ülkeleri Nasıl Etkiler? Dünya Sağlık Örgütü Koronavirüsü Pandemi İlan Etti", Erişim: 21.02.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548>

²³ T.C. Resmî Gazete. 9 Nisan 2022. Sayı: 31804

²⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Yayınlarımız-Hutbeler-Hutbe Arşivi", Erişim:21.02.2024, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/kategoriler/yayinlarimiz/hutbeler/hutbe-ar%C5%9Fivi>

sıra hutbelerde işlenen konular; Kur'an'da geçen konular (din-iman-ibadet), dini ve milli günlere ilişkin konular ayrıca toplumsal konular (salgın, aile, eğitim vb.) olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmış ve bu konuların hutbelerde hangi ölçüde yer aldığı verilecek olan istatistiklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmadaki temel amacının; Covid-19 salgın sürecinde yayımlanan hutbeleri afet sosyolojisi bağlamında analiz ederek dinin, özelde hutbelerin olağanüstü haller karşısındaki meşrulaştırma ve anlamlandırmadaki işlevini elde edilen veriler ışığında tespit etmek olduğuna değinilmişti. Bu temel amacın yanı sıra alt amaçlar da aşağıda sıralanmıştır.

- Olağanüstü durumlarda hutbelerdeki söylem değişikliğine sebep olan unsurları tespit etmek,
- Dini konulara kıyasla toplumsal konuların hutbelerde ne kadar yer verildiğini belirlemek,
- Ülke ve dünya gündemi ile hutbeler arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Belirlenmiş olan temel amaç ve diğer alt amaçlar perspektifinde konu literatürle ilişkilendirilmiş ve içerik analizi yöntemine uygun şekilde de elde edilen verilerin kavramsallaştırılması amaç edinilmiştir.

Literatüre baktığımızda hutbelerin farklı türdeki işlevlerinden dolayı günümüze kadar birçok disiplin tarafından farklı şekilde analiz edildiği gözlemlenmiştir. Konu ile ilgili literatürde; hutbelerle ilgili yapılan çalışmalardan 7 tanesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde yapılmıştır. Din Eğitimi bilim dalına ve İDKAB (DİKAB) bilim dalında 2 çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan lisansüstü çalışmalardan 15 tanesi Temel İslam Bilimleri alanında, 6 tanesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında, Sosyoloji, İslam Ekonomisi ve Finansı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında, Gazetecilik Anabilim Dalı ve Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi alanında 1'er çalışma yapılmıştır.²⁵ Bu çalışmalarda hutbe konusu ile ilgili; iman-ahlak-ibadet konuları, din eğitimi, dinî iletişim, kadın, dinî tebliğ, din hizmetlerinin tanıtımı, hadisler, dil ve üslup, Hz. Peygamber ve hutbe, bilgi edindirme, hutbe hizmetleri, Kur'an ayetleri ve hadislerin tahrir ve tahlili, din-siyaset, din-toplum ilişkisi, gibi çalışmalar literatürde yer alıyor olsa da doğrudan hutbe-covid-19 salgını, hutbe-salgın, hutbe-afet, vb. konusunun afet sosyolojisi bağlamında yekpare

---

²⁵ Kadir Çelebi, "Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme", *Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2023, s.16.

çalışıldığı; konuya dair istatistiklerin çıkarıldığı; içerik analizinin yapıldığı nitel bir çalışmaya denk gelinmemiştir. Ancak hutbe ve afet konusuna, diğer çalışmalar içerisinde bir alt başlık olarak yer verildiği, hutbe başlıkları ile ayet ve hadisler üzerinden yorumlanan ve tarihsel açıdan uzun aralıkları işleyen çalışmaların yer aldığı da gözlemlenmiştir.

Belirlenen temel amaç doğrultusunda tamamlanmış olan çalışmanın, aktüel bir çalışma olması ve elde edilen bilgi ve bulguların bu minvalde yapılacak olan araştırmalara katkı sunması beklenmektedir. Nitekim afet sosyolojisi bağlamında hutbeleri ele almak literatüre, özgün ve önemli bir katkı sunacaktır.

Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Bu çalışma, nitel bir araştırma olup araştırmada içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. Bu kapsamda Covid-19 salgın sürecindeki 2020-2021-2022 yıllarına ait toplam 120 adet hutbe tek tek incelenmiş ve hutbe metinleri afet sosyolojisi bağlamında içerik olarak aylık ve yıllık olarak analize tabi tutulmuştur.

İçerik analizinin entelektüel kökleri, insanın dil ve sembolleri keşfetmesiyle yakından ilgilidir. Uzun bir geçmişi olan bu yöntemin sosyal bilimlerde noktasında kullanılması yakın zamanda ortaya çıkmıştır. Kitle iletişimin gelişmesi ve buna bağlı araçların artmasının içerik analizinin görünür hale gelmesinde önemli bir faktör olduğu düşünülebilir. İçerik analizi, nitel veri analizi türleri arasında önemli bir yer tutmakla birlikte sosyal bilimlerle ilgili araştırmalarda tercih edilen gözlem yöntemidir.²⁶ Yöntemin amacı, birçok metnin içeriğini araştırarak sistematik ve ortak veriler oluşturmaktır.²⁷ Bu yöntem herhangi bir söylemin betimlenmesinde veya yorumlanmasında kişinin öznellikten uzaklaşmasını sağlayan, okuyan kişinin sezgisine, bilgi birikimine ve sahip olduğu değerlerine göre ortaya çıkan yorumuna karşı nesnel bir okuma ilkesi sunan, bu sebeptendir ki iletide, okuyucuyu farkına varmadan etkisi altına alan üstü kapalı, görünen metnin arasında görünmeyen mesajları görünür kılmaya dayalı bir okuma tarzı sunan bir yöntem olarak da izah edilebilir.²⁸ Bu özellik bizim çalışmamızda da elde edilen verilerin yorumlanmasında önemli bir husustur. Bununla birlikte içerik analizi yöntemi, nitel araştırmalarda kendisine sıkça başvurulmuş önemli bir yöntem olması sebebiyle bu yöntemle başvurulmuş çalışmalarda da benzer sonuçlar çıkabilmektedir. Krippendorff içerik analizinin bu durumunu, söz konusu bu tekniğin bir

²⁶ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s.129

²⁷ Orhan Gökçe, “İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler”, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s.21-22

²⁸ Nuri Bilgin, “*Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikleri ve Örnek Çalışmalar*”, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s.1-2

iletinin muhteiyatındaki verilerden tekrarlanabilir ve değerli çıkarımlar oluşturan araştırma tekniği olmasına bağlamaktadır. Bu sebeptendir ki Krippendorff da içerik analizi tekniğini kullanan başka araştırmalarda aynı verilerinin kullanıldığı takdirde benzer sonuçların elde edileceğini beklemektedir.²⁹ Nitekim bu çalışmamızın neticesinde de benzer çalışmalarda elde edilen sonuçlara yakın sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmamızda, hutbelerde işlenen konular; Kur'an'da geçen konular, dini ve milli günlere ilişkin konular ayrıca toplumsal konular (salgın, aile, eğitim vb.) olmak üzere üç ana koda ayrılmıştır. Üç ana kodun altında ise alt kodlar yer almıştır. Bu kodlara ilişkin elde edilen sayısal veriler ise afet sosyolojisi bağlamında içerik olarak anlayıcı ve açıklayıcı bir analize tabi tutulmuştur. Bu yapılırken de yöntem olarak içerik analizi kullanılmıştır.

Çalışmamızda hutbe metinlerinin içerik analizinin yanı sıra çalışmanın birinci kısmında konuyla ilgili literatür taraması da yapılmış ve elde edilen bilgiler ışığında çalışmanın kavramsal erevesi çizilmiştir. Kavramsal çerçevenin yer aldığı birinci bölümde; afet, afet eşitleri, afet sosyolojisi, afet ve din ilişkisi, hutbe kavramı ile Covid-19 salgın sürecine ilişkin temel kavramlar, afet sosyolojisi bağlamında izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ‘‘Afet Sosyolojisi Bağlamında Hutbelerin İçerik Analizi: Covid-19 Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Yayımlanan Hutbeler (2020-2022 Yılları)’’ başlığı altında Hutbelerin Yıllara Göre Muhteva Yönünden Dağılımı ile Covid-19 Salgınına ve Diğer Afet Türlerine Hutbelerde Yer Verilme şekli başlığı altında iki bölüm yer almıştır.

Çalışmanın nitel paradigmaya dayalı bir araştırma olması yapılan kodlamada şu zorluğu da beraberinde getirmiştir:

‘‘Kodlama süreci; metin veya görsel verileri küçük bilgi kategorileri içine toplamayı, bir çalışmada kullanılan farklı veri tabanlarından gelen kod için kanıt aramayı ve sonra koda bir etiket vermeyi içermektedir. Bu aşamada verilerde ‘‘ayıklama’’ yapılabilir çünkü nitel bir çalışmada bütün bilgiler kullanılabilir değildir, bazıları göz ardı edilebilir.’’³⁰

Nitel araştırmalarda tercih edilen yönteme bağlı olarak elde edilen verileri analiz etmek, yorumlamak ve bunu yaparken de objektife yakın kriterler kullanmak oldukça zordur. Bu durum nitel araştırmalarda özellikle içerik üzerinden yapılan çalışmalarda karşı karşıya kalınan zorlukların başında gelmektedir. Ancak özellikle 1980’li yıllardan sonra nitel

²⁹ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, s.133-134

³⁰ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, ev. Ed. Mesut Bütün & Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s.184

bilgisayar programlarının kullanılması ile konu farklı bir boyuta taşınmış ve araştırmacının elini güçlendirmiştir. Öyle ki bu programlar sadece metin değil aynı zamanda resim verilerini de analiz etmekte ve aynı zamansa bilgisayar ortamına aktarmaktadır. Bu sade ve kullanışlı programların sayısı farklılık gösterse de belli başlıları: MAXQDA, ATLAS.ti, NVivo ve HyperRESEARCH programlarıdır. Hiç kuşkusuz bu programlarında araştırmacılar için avantajları ve dezavantajları mevcuttur. Söz konusu programlar arasından Atlas.ti programı, herhangi bir projedeki not alma, bulgu ve kodlamanın yanı sıra grafik, işitsel veri dosyasını, resim benzeri görsel dosyaları düzenlemeye olanak tanır. Daha da önemlisi elde edilen bilgileri karşılaştırmaya imkân verir. Sistem üzerinden girilen bu verilere istenilen anda ulaşabilir, içerisinde arama yapabilir, notlar alabilir ve düzenleme yapabilirsiniz. Ayrıca elde edilen bu verileri, SPSS, CSV, XML, HTML gibi programlara göndermek mümkün.³¹ Bu işlevselliği sebebi ile çalışmamızda bilgilerin işlenmesi, yorumlanması ve içerik analizine imkân verecek verileri elde edilebilmesi için ATLAS.ti (<http://www.atlasti.com>) programı tercih edilmiştir.

Bu bağlamda araştırmamızın kapsamını oluşturan her bir hutbe metni ayrı ayrı okunmuş, hutbelerde geçen konular kod ve alt kodlar çerçevesinde kategorilendirilmiş ve ulaşılan sonuçlar afet sosyolojisi bağlamında anlamlandırılmaya, anlaşılmaya, ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Her bir paragraf, her bir cümle kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiş, ilgili konu ait olduğu kodun altında +1 değer olarak işlenmiş ve yüzde olarak verilmiştir. Nihayetinde toplam kod ve alt kodların birbirine olan oranları üzerinden hutbelerde hangi sıklıkta işlendiğine dair sayısal veriler elde edilmiştir. Sonuç olarak elde edilen bu veriler, okuyucuya nesnel bir okuma ve değerlendirme imkânı verebilmekte, Covid-19 salgını ile hutbe arasındaki ilişkinin anlamlandırılmasında yardımcı olmaktadır.

---

³¹ J.W.Creswell, “*Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*”, s.201-203

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Afet Kavramı

Herhangi bir kavramın tanımı yapılırken ele aldığımız bilimin bakış açısı ile tanımlamak önemlidir. Nitekim bir kavramı farklı disiplinler çok farklı anlamlar yükleyerek tarif edebilir. Özellikle sosyal bilimlerde bir kavramı izah ederken üzerinde fikir birliği sağlamak çok çetin bir meseledir. Afet kavramının sosyal bilimlerdeki pozisyonunun çerçevesini çizmek ve tanımlamak da bu türden bir zorluğu beraberinde ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada ise afet kavramı, sosyolojik açıdan ele alınmaya çalışılmıştır.

Fritz (1961), afeti, zamana ve mekâna bağlı olarak meydana gelen, bir toplumun tüm sınıflarının fiziki hasar gördüğü, içerinden bazılarının kayba uğradığı, toplumsal kaosa sebep olan toplumsal yapıyı zarara uğratan, toplumun ana fonksiyonlarını icra etmesinde kesintiye sebep olan olay olarak tanımlamıştır.³² Afet sosyolojisinin öncülerinden sayılan Quarantelli (1989) afet kavramını çeşitli özellikleri üzerinden şu şekilde tanımlar: Afetler, ani başlangıçlı durumlardır, toplumsal ahenge ciddi anlamda zarar verirler. Yıkıma uğrayan bu ahengin tekrardan inşa edilebilmesi için planlanmış kararlar verilmesine sebep olurlar, toplumsal mekân ve zaman açısından kendine has değişik bir yapı meydana çıkartırlar, toplumun tarihi ve manevi kazanımları için tehlike arz ederler.³³ Bu kapsamda bizim literatürümüzde ise afetleri sosyolojik bir perspektifle ele alan ilk eser Can'ın Afet Sosyolojisi isimli derleme eseridir. Can bu eserinde afet kavramını şu şekilde izah etmiştir:

“Afet, insan topluluklarının yaşadığı yerlerde aniden veya zamanla oluşan, gerek doğanın gerekse de insanın doğrudan veya dolaylı müdahalesiyle gerçekleşen; fiziksel, ekonomik, psikolojik ve daha birçok yönden büyük hasarlara ve kayıplara neden olan ve etkileri bakımından önemli sonuçlar doğuran sosyal bir olgudur.”³⁴

Afette tabiat olaylarından farklı olarak afetin yerleşim yerinde olması, insanlara temas ediyor olması, sosyal yapıyı olumsuz etkilemesi gibi özellikleri mevcuttur. Bu temel özellikler afeti, diğer vakalardan ayırt etmekte olup sosyolojinin konusu yapmıştır.³⁵

³² Gaye Gökalp Yılmaz, “Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye’de Afet Yazınına Kuramsal Bir Yaklaşım”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021 9(1), s.196.

³³ Onur Yerlikaya Şaşmaz, “Afet Sosyolojisi”, ed. İskender DÖLEK, *Afetlerle Yaşamayı Öğrenmek*, Pegem Akademi, Ankara 2022, s.75.

³⁴ İslam Can, “Giriş Niyetine Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.20.

³⁵ Ahmet Gökçen, “Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.20.

Yukarıdan itibaren tanımı yapılarak belli bir çerçeveye oturtulmaya alışılan bu kavram; kriz, risk, tehlike gibi kavramlarla karıştırılsa da esasında topluma dönük olan veçhesi sebebi ile diğer kavramlardan farklıdır ve sosyolojinin konusu olmuştur.

1.1.1. Afet Çeşitleri

Afet kavramı söz konusu olduğunda hiç şüphesiz ilk önce akla gelen insandır. Nitekim insan, afetlerin neticesinde oluşan kayıplardan zarar görür. Bu zararların başında ölüm gelse de günlük hayatın aksamamasından, çevrenin kirlenmesine kadar birçok zarar insanı etkiler. Yukarıda afet kavramına değinirken de bahsedildiği gibi afet ansızın ortaya çıkan bazen dar bir alanı etkilediği gibi tüm dünyayı etkisine de alabilir. Sonuç olarak afetin meydana geliş şekli itibariyle iki şeklinden bahsedilebilir. Bunlar doğal afetler veyahut insan eliyle orta çıkan yapay afetlerdir.³⁶ Ancak bu kategorizasyonun yanı sıra farklı sınıflamalar da mevcuttur. Kökenleri itibariyle doğal, insan kaynaklı ve teknolojik olmak üzere üç gruba ayıran sınıflama da yapılmıştır. Uluslararası Afet Veri Tabanı (EM-DAT) ise afetleri yedi kategoride ele almıştır. Bunlar: Karmaşık, Jeofiziksel, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik, meteorolojik, teknolojik afet.³⁷

Bununla beraber afetler, ortaya çıkış sebeplerine göre doğal afetler ile insan kaynaklı afetler olacak şekilde ele alınmış ve bunlar da alt başlıklar halinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.³⁸

1.1.1.1. Doğal Afetler

Doğal afetler, tabi vakalardır. Bu tabiat olayları dışarıdan müdahalenin zor olduğu ve engel olmanın da güç olduğu afetlerdir. Doğa olaylarının neticesinde meydana gelen ve günlük yaşamda insanların rutinini sekteye uğratan olaylardır.³⁹ Dünya üzerinde en çok rastlanılan afet türlerindendir. Afet denilince genellikle ilk akla gelen afet türüdür. Engellemesinin zor olduğu bir gerçek olsa da çeşitli insani tedbirlerle minimize edilmesi de muhtemeldir. Ağaçlandırma, su ve gıda tasarrufu, şehir planlaması vs.⁴⁰ Bununla beraber yeryüzündeki doğal afetlerin büyük çoğunluğunun meteorolojik olduğunu da ifade etmek

³⁶ Rıza Demir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Yay., İstanbul (tarih yok), s.14.

³⁷ Ercan Büyükbay, Burhan Ormanoğlu, “Afetler ve Afet Yönetiminde Meteorolojinin Yeri”, *Türk İdare Dergisi*, 476(2013), s.16

³⁸ Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), “Afet Türleri”, Erişim: 28.04.2024
https://www.afad.gov.tr/afet-turleri

³⁹ Şenay Canbulat, “Doğal Afetler ve Olağanüstü Durumlarda Görülen Salgın Hastalıklar”, *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2023), s.49

⁴⁰ Ahmet Gökçen, “Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri”, s.46.

gerekir. Öyle ki Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) 1980’li yıllarda yaklaşık 700.000 bin insanın bu afet türünden olduğunu açıklamıştır. Biyolojik (salgın hastalık), hidrolojik (sel), jeolojik (yanardağ patlaması), jeofiziksel (deprem), meteorolojik (aşırı yağış, fırtına), oşinografik (tsunami) bu afet türü altında değerlendirilir.⁴¹ Buna kaynağı dünya dışı olan afetlerde eklenebilir, meteorlar gibi.⁴²

Doğal afetleri, yavaş gelişen (şiddetli soğuklar, kuraklık, kıtlık vb.) ve ani gelişen (deprem, sel, çığ, hortum vb.) doğal afet olarak iki grupta ele almak mümkündür. Nihayetinde yapılan izahlardan ve verilen örneklerden anlaşıldığı üzere bu afet türleri dünyanın farklı yerlerinde, farklı tarihlerinde yaşanması her an muhtemel afetlerdir. Haliyle meydana geldiği zaman ve mekâna göre tesirinin ve sonuçlarının da farklılık arz etmesi tabidir. Ayrıca bu afet türleri veyahut afetlerin önem derecesi de ülkeden ülkeye farklılık arz edebilir. Akdeniz ülkelerinde yangınlar ön plandayken, muson bölgelerinde sel ve su baskınları yoğun olabilmektedir.⁴³

Olumsuz sonuçlarının doğrudan hissedildiği bu afet türünde insanların yanı sıra doğadaki diğer canlılar da zaman zaman olumsuz etkilenmektedir. Çalışma konumuz olan Covid-19 salgını da bu afet türünden kabul edilmektedir. Sonuçları itibariyle de dünyanın büyük çoğunluğunu etkisi altına almış ve pandemi haline gelmiştir.

1.1.1.2. Yapay Afetler

Yapay afet, beşeri sebeplerle bölgesel ve yerel nitelikteki olaylar ve bu olayların neticesinde ortaya çıkan zararlı sonuçlara denir. İnsan kaynaklı bu afet türüne savaşlar, göçler, terör saldırıları veya insanların yanlış uygulamaları neticesinde ortaya çıkan felaketler verilebilir. İnsan kaynaklı olduğu için bu yelpazeyi genişletmek mümkündür. Küresel ısınma, çevre kirliliği, cephane patlamaları, kimyasal patlamalar vb. Bunların her biri kuşkusuz bazen kendi başına bazen de doğal bir afetin tetiklemesi neticesinde ortaya çıkan yapay afetlerdir.⁴⁴ Bu tetiklemelerin başlıca sebepleri tedbirsizlik, dikkatsizliktir. Örneğin çarpık kentleşme, düzensiz yapılaşma gibi unsurlar yapay afetlerin önünü açmaktadır. Tetikleyici unsurlar artıkça da doğal olarak çevremizde yapay afetlerin sayısı artmaktadır.⁴⁵

⁴¹ Rıza Demir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, s.15

⁴² Ahmet Gökçen, “Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri”, s.46.

⁴³ Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), “Afet Türleri”, Erişim: 28.04.2024
<https://www.afad.gov.tr/afet-turleri>

⁴⁴ Mikdat Kadioğlu, “*Afet Yönetimi-Beklenilmeyeni Beklemek En Kötüsünü Yönetmek*”, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2011, s.43

⁴⁵ Rıza Demir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, s.15

Tüm bu unsurların yanı sıra en önemli faktörün belki de politik oluşudur.⁴⁶ Hal böyle olunca yapay afetlerin günümüz toplum meselelerinin gündeminden düşmesi bir hayli uzak bir ihtimaldir. Zira kitlesel iletişimin bu denli gelişmiş olduğu bir çağda çağımız insanının politik meselelerle arasına mesafe koyması oldukça zordur. Kaldı ki bu afet türünün başını savaşlar ve savaşların meydana getirdiği sonuçları çekmektedir.⁴⁷

Çalışmamızın temelini oluşturan Covid-19’da afet kavramının tanımlarından anlaşılacağı üzere bir pandemi olması, toplumların tamamını etkilemesi ayrıca toplumun tüm sosyal yapılarında yıkıcı hasarlar bırakması sebebiyle büyük bir afettir. Bu afetin olumsuz sonuçlarına maruz kalmayan neredeyse çok az sayıda topluluk kalmıştır. Böyle bir büyüklükteki pandemi de haliyle insanların ruh ve beden sağlığında derin izler bırakmıştır. İnsanların salgının bu yıkıcı tesirinden kurtulmak için tutunduğu dallardan birisi de dindir. Çalışmamıza konu olan hutbeler de işte bu sebeple ele alınmış, insanların bu afet karşısında dünyalarını anlamlandırmada hutbelerin olumlu etkisinin olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca afet ve toplum arasındaki çok başlı bu ilişki sosyoloji ilminin altında “afet sosyolojisi” ilminin de ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

1.2. Afet Sosyolojisi Kavramı ve Tarihi Gelişimi

Afetin tanımını yapılırken toplumsal noktalarına değinilmişti. Bu nokta da Britton’un afet konusundaki şu tanımını hatırlatmakta fayda var. Ona göre; “Afet, sosyal bir üründür. Afet eğilimi insanlar arasındaki etkileşime ve onların fiziksel ve sosyal dünyayı kullanmalarına bağlıdır. Bu perspektifte afet, daha geniş ekolojik terimlerle insan toplumunun savunmasızlığının bir ifadesi olarak görülebilir.” Bu tanımdan anlaşılacağı üzere afetler toplumsal yaşantı ile ontolojik bir ilişkiye sahiptir.⁴⁸

Afet kavramı da diğer tüm toplumsal realiteler gibi toplumun diğer aktörleri tarafından kurgulanır, biçimlendirilir ve inşa edilir. Bu nedenle de farklı değerlendirmelere tabi tutulabilir. Özetle fiziksel gibi anlaşılsa da afet, aslında sonuçları itibariyle toplumsaldır. Nitekim bu farklılık sebebiyle farklı disiplinlerin çalışma alanı içerisine girmiş ve afet kavramına karşı bakış açısı son yıllarda değişmiştir. Öyle ki sosyolojik bir perspektifle ele

⁴⁶ AFAD Deprem Dairesi Başkanlığı , “*Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*”, Kasım 2014, s.91.

⁴⁷ Ahmet Gökçen, “Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri”, s.47.

⁴⁸ N.R.Britton, “Developing an Understanding of Disaster”, akt. Ruhi Can Alkın, “Dünya’da ve Türkiye’de Afet Sosyolojisi”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.65.

alan çalışmaların bu alanda daha fazla makbul olduğu söylenebilir. Bu bakış açısında denildiği gibi afetler sosyal birer olgudur.⁴⁹

Afet kavramına bu minvalde bakıldığında afet sosyolojisi, afetlerin nedenlerini, afet önleme ve afet sonrası araştırmaları toplumsal olarak araştıran ve inceleyen bir sosyal bilim alanı olarak tanımlanabilir. Afetleri sadece fiziksel açıdan incelemek afetleri anlamlandırmada tek başına yeterli olmayacağından toplumsal bağlamdan kopmadan afetlere karşı insanların reaksiyonları ve sonrasında edinilen tecrübeler de incelenmektedir. Özetle afetin kendisi değil insanların afete karşı ve afet sonrası verdiği ve vermediği tepkiler afet sosyolojisinin konusunu teşkil etmektedir.⁵⁰ Tam da bu noktada afet sosyolojisinin analiz birimlerini yani temelde hangi oluşumlarla ilişkisinin olduğuna atıfta bulunmak gerekir. Drabek'e göre afet sosyolojisinin temel analiz birimleri; birey ve bireyin bağlı bulunduğu aile, sosyal organizasyon ve toplumsal komünitelerdir.⁵¹ Ancak bu çalışmaların dayanacağı bir kuramsal temel de şarttır. Nitekim her disiplin aynı konuyu farklı temellendirmeye tabi tutabilir. Bu noktada biz afete sosyal bilimlerin bakış açısı ile ele almak durumundayız. Bu konudaki Afet Sosyolojisi çalışmasında “kuramsal temeller” başlığı altında bu konuya değinen Y. Şaşmaz Gilbert'in afetlere yönelik sayısız teorik yaklaşımın bulunduğunu ancak bu yaklaşımları şu üç ana paradigma ile sınırlanabileceğini ifade etmiştir. Birincisi, savaşın bir kopyası olarak afet ki bu durumda afet dışarıdan bir sebebe bağlanabilir. İkincisi, toplumsal kırılganlıkların neticesi olarak afettir. Burada ise süreç içsel ve toplumsal mantığın sonucudur. Üçüncü ve son olarak bir belirsizlik durumudur. Zira afet, kullandığımız zihinsel çerçevelerin darmadağın olmasıdır.⁵²

Afet sosyolojisi alanındaki çalışmalar ilk dönemlerde ABD'de yapılmış sonraki dönemde ise Avrupa'da bu alanda çalışmalar yapılmıştır. Bu alandaki ilk nitelikli çalışmayı ise Samuel Prince'in 1920 yılında yapmış olduğu “Felaket ve Sosyal Değişme, Halifax Afeti Üzerine Bir Çalışma” isimli doktora tezidir. 1917 yılında Kanada'nın Halifax Limanı'nda meydana gelen bu afette büyük miktarda TNT patlamış ve 2000 civarında insan ölmüştür. Atom bombasına kadar insan marifetiyle yapılan en büyük patlamadır. Söz konusu araştırma da insan kaynaklı bu afete dair bir incelemeydi. Bu inceleme esasında insanın doğayla kurduğu ilişkinin sorgulanması konusunda fayda sağladı.⁵³ 1940'lı yıllarda Sorokin'in “Man

⁴⁹ Onur Yerlikaya Şaşmaz, “Afet Sosyolojisi”, s.86.

⁵⁰ Rıza Demir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, s.174.

⁵¹ Şeref Uluocak, “Afet Sosyolojisi: Araştırmalarda Metodolojik Sayıltılar ve Tarihçe”, ed. Zerrin Sungur Taşdemir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2019, s.103

⁵² Onur Yerlikaya Şaşmaz, “Afet Sosyolojisi”, s.79

⁵³ İslam Can, “Giriş Niyetine Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası”, s.21.

and Society in Calamity” başlıklı araştırması afet ve sosyoloji arasındaki çalışmalara önemli bir diğer örnektir. Bu çalışmasında savaş, kıtlık, salgın hastalıklar gibi konulara değinmiş ve bu konuları sosyoloji terminolojisi kullanarak incelemiştir.⁵⁴

Afet sosyolojisinde ampirik yaklaşımlara odaklanan anlayışın temeli ise 1941 yılında kurulan Chicago Üniversitesine bağlı Ulusal Fikir Araştırma Merkezi (NORC) ile 1950’li yıllarda Amerika Ulusal Bilimler Akademi bünyesinde kurulan Afet Çalışmaları Komitesi tarafından atılmıştır. Aynı şekilde sonraki yıllarda bu kapsamda önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan bir tanesi de 1963’te kurulan Afet Araştırma Merkezidir (DRC). Bu merkezi Afet Sosyolojisinin öncülerinden olan E.L.Quarantelli, Russel Dyness kurmuş ve bu merkezde nicel ve nitel birçok konuya dair çalışma icra edilmiştir.⁵⁵

1960’lı yıllardan itibaren afet kavramının multidisipliner bir hal alması özellikle psikoloji, hukuk, ekonomi gibi bilimlerin de bu kavramla ilgilenmesi afetler konusundaki bakış açısının değişmesine sebep olmuştur. Özellikle yapay ya da insandan kaynaklı afetlerde, afetin öncesinde afeti meydana getiren insan faktörlerinin sorgulanması insan ve afet arasında bir ilişki kuran bakış açısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nihayetinde insanların tercihlerinin doğal felaketlere sebep olup olmadığı sorgulanmaya başlamıştır. Öyle ki bu durum ülkemizde 1999 depreminde de kendini hissettirmiştir. Nitekim deprem sonuncunda binlerce bina çökmüş on binlerce insan yaşamını yitirmiştir. Ancak bununla beraber insanlar yaşanan bu felaketi dünyanın farklı bölgelerindeki aynı tür ve şiddetteki felaketlerle kıyaslamış aslında ölümlerin ya da felaketin sebebinin tek başına deprem olmadığı kanısına varmıştır. Bu minvalde araştırmacılar da deprem sonrası afet ve insan konulu çok sayıda araştırma yapmıştır. Bunlardan bir kısmı da kuşkusuz afet sosyolojisi alanındadır.⁵⁶

Afet sosyolojisinin ülkemizdeki yansımaları genelde deprem üzerinden olmuştur. Kuşkusuz bu durumda Türkiye’nin deprem kuşağında olması ve çok sayıda büyük deprem atlatmasının etkisi vardır. Bunun sonucu olarak ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalar genellikle deprem sonrasında yaşanan sosyal travmalar, sosyal değişimler, kamu ve sivil toplum etkileşimi ve afetlere karşı hazır olma kapasiteleri üzerinden eleştiriler, toplumsal dayanışma, iş birliği gibi konular ele alınmıştır. 2019 yılı ile birlikte başlayan Covid-19 süreci ile birlikte konu yelpazesi değişmiş artık salgın kavramı da afet sosyolojisi çalışmalarında yer edinmeye başlamıştır.⁵⁷

⁵⁴ Ruhi Can Alkın, “Dünya’da ve Türkiye’de Afet Sosyolojisi”, s.67.

⁵⁵ Onur Yerlikaya Şaşmaz, “Afet Sosyolojisi”, s.79-80

⁵⁶ Rıza Demir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, s. 178

⁵⁷ Şükran Kolay Çepni, Çilek Nilsu V. Demirkazık, “Sosyoloji Afetleri Nasıl Görür? Afet Sosyolojisi

Son çeyrek yüzyıldaki küresel çaptaki afetlerin sayısındaki artış ve afetlerin neticesinde yaşanan onca talihsiz olay sosyologların özellikle afet sosyolojisi üzerine çalışma yapan sosyologların bu konulara karşı ilgisini uyandırmıştır. Can'ın da ifade ettiği gibi; afetler çağındayız ve bu durum artık uzaktan duyduğumuz bir olgu olmaktan öteye geçti. Artık her insan potansiyel birer afetzededir. Bu toplumsal gerçeklik olan afet ise şüphesiz artık sosyolojinin konusudur.⁵⁸ Ulaşımın ve iletişimin geçmişe kıyasla çok fazla arttığı bu yıllarda artık insanlar, dünyanın bir ucundaki toplumsal olaya kayıtsız kalamamaktadır. Nitekim lokalde yaşanmış bir afet sonuçları itibari ile dünya gündemini meşgul etmektedir. Sonuç olarak insanlar bu afetlerin bazen doğrudan bazen dolaylı maddi manevi olumsuz sonuçlarına maruz kalabilmektedir. Hiç kuşkusuz bunun en somut örneği de çalışmamıza konu olan ve neredeyse dünya üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkisini hissetmeyen topluluğun kalmadığı Covid-19 salgın sürecidir.

1.3. Afet ve Din İlişkisi

Afet, musibet, felaket ya da olağanüstü hal, her ne şekilde isim verilirse verilsin bu tür olaylar normalin dışında olan olaylardır ve süregiden bir olağan akışı bozmaktadır. Özellikle bozulan akış insan hayatını alt üst etmekte ve yaşam düzenini bozmaktadır. Genel anlamda afet diye isimlendirdiğimiz bu olayların neticesinde ilk olarak akla gelen olumsuzluklar can ve mal kaybı olsa da insanların sonraki süreçte hayatlarına dair yapacakları planlama kapasitelerini düşürmekte ve onları belirsizliğe itmektedir.⁵⁹ Bununla beraber insan, karşısına çıkan bu afet durumlarında hayatı ve evrende olup biteni anlamlandırma ister. Bu tarz olayların, anlama çabası ile beraber neler ifade ettiğini, ne anlama geldiğini bulmaya çalışır. Bu durum ise kişinin özgüvenini ve öz saygısının korunması için önemli bir çabadır. Bu çaba gayet doğal ve anlamlı bir davranıştır. Tüm bu olağandışılık karşısında sorduğumuz niçin ve nasıl soruları ve bu sorulara bulduğumuz cevaplar, bu olayların nedenleri ile olayların kaynaklarına yapılan atıflarla ilgili malumat edinmede işe yarar. Kısacası bu anlamlandırma gayreti, özellikle insanın dahli olmayan afetler karşısında olayları açıklamaya yardımcı olur.⁶⁰ İnsanın bu anlamlandırma çabası ise dini veya natüralistlik (doğasal) olabilmektedir. Bu duygusal karmaşıklığa yol açan, insanı sorgulamaya ve anlam arayışına iten afetlerden birisi de yakın zamanda vuku bulmuş ve sayısız ölümle sonuçlanmış Covid-19 salgınıdır. Diğer tüm

---

Bağlamında Bir Değerlendirme”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2023 (8/2), s. 829.

⁵⁸ İslam Can, “Giriş Niyetine Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası”, s.15.

⁵⁹ Ali Fidan, “Afet, Din ve Toplum”, ed. İslam CAN, Afet Sosyolojisi, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul 2020, s.235.

⁶⁰ Talip Küçükcan, Ali Köse, “Doğal Afetler ve Din”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.63.

afetlerde olduğu gibi salgın karşısında da din, insanlara sunmuş olduğu anlamlandırma ve olayları meşrulaştırma işlevi ile önemli görev üstlenmiştir. Bu meşrulaştırma ve anlamlandırma gayretinin en önemli araçlarından birisi de teodiselerdir. Teodiseler beraberinde “kötülük problemi” kavramının da izahatını gerektirmiştir.

1.3.1. Kötülüğün Tanımı ve Türleri

Doğal afetlerin dini bir bakış açısı ile ele alınıp din ve toplum ilişkisine değinmek neticesinde “teodise” kavramı diğer bir ifadeyle kötülük problemi ortaya çıkmaktadır. Afet konusunun ilahi adalet konusunda açıklaması yapılırken konuyla ilgili farklı disiplinler tarafından çok çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Kötü ve kötülük kavramı Cevizci’nin Felsefe Sözlüğü eserinde şu şekilde tanımlanmıştır.

“Kötü, amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan; zarar, acı ve rahatsızlık veren şey; zararlı etkide bulunan; ahlaki bakımdan iyinin karşısında yer alıp yanlış ya da kabul edilemez olan şey; bir başka anlamı da mutluluğa, ideallere, hedeflere ulaşmaya mani olan durum veya oluşum için kullanılmakta olan niteleme. Bu bağlamda tabiattan gelen bilinçli insan eyleminin neticesi olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şeye ise daha genel bir çerçevede kötülük adı verilir.”⁶¹

Kötülük problemine yukarıda izahı yapılan, kötü diye nitelendirilen ve dış dünyada var olan “olaylar ve olgular” sebep olmaktadır. Peki, bu kötülüğe sebebiyet veren olgular nelerdir? Genel anlamda kötülük üç başlık altında değerlendirilir. Bunlar metafiziksel, fiziksel ve ahlaki kötülük. İlk olarak metafiziksel kötülük kavramına değinelim. Metafizik terimini ilk kez kullanan ve ona bugünkü kimliğini veren ilk kişi Gottfried W. Leibniz’dir. Bu kavram yani metafizik, içinde var olduğumuz evrenin sınırları ve sonluluğunu ifade eder.⁶² Metafiziksel kötülük kavramını Leibniz, sonradan var olanlardaki özünde yer alan asli kusurluluk olarak tanımlamakta ve fiziki ve ahlaki kötülüğü metafizik noksanlığın bir neticesi olarak görmektedir. Diğer kötülükleri bu kötülük kavramının üzerine inşa etmiştir. Metafiziksel kötülük, eşyanın yetkin olmayışı, noksan oluşu, tamlıktan yoksun oluşudur. Özetle, denilebilir ki bu dünya sonlu bir varlıktır. Dolayısıyla içerisindeki canlılar da sonlu olmak zorundadır. Sonlu olan bir varlığında yetkin olması ya da kusursuz olması imkânsızdır. Aynı şekilde Tanrı’nın da böyle bir sonlu dünyada bu şekilde yetkin olmayan insanları yaratması zorunluluktur. Nihayetinde bu eksiklikten kaynaklı yetkin olmayış veyahut eksik

⁶¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 1999, s.524.

⁶² Rafiz Manafov, *John Hick’in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, Elis Yay. İstanbul 2019, s.31.

oluş metafiziksel kötülüktür.⁶³ İkinci olarak ise fiziksel kötülüğü açıklayalım. Bu kötülük türü, insan eylemiyle kontrol edilemeyen ve deprem, kasırga, sel, kuraklık, patojen virüsler ve kıtlık gibi insan yaşamına büyük zararlar veren kötülüktür.⁶⁴ Bu kötülük türüne dair farklı tanımlamalar da yapılmıştır. Örneğin Hick, fiziksel kötülüğü ya da bir diğer tabirle doğal kötülüğü, hastalığa sebebiyet veren mikroplar, depremler, kasırgalar, kuraklık ve seller ve bunlara benzeyen ve genelde afet diye nitelendirilen oluşumlar olarak tanımlamıştır. Ona göre bu kötü olarak tanımladığımız olaylar insan eyleminden bağımsız olarak ortaya çıkar ve insanlar üzerindeki etkisine bağlı olarak kötülüğe dönüşmektedir.⁶⁵ Fiziksel kötülüğün ya da doğal kötülüğün sebeplerini iki başlıkta değerlendirenler de vardır. İlki doğal afet dediğimiz olaylar, ikinci olarak da doğuştan var olan veyahut sonradan meydana gelen hastalıklardır. İki şekilde de bu kötülük türü insanlar üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Ölüm vakaları gibi.⁶⁶ Üçüncü ve son olarak ahlaki kötülük kavramını açıklayacağız. Ahlaki kötülüğü Cevizci, felsefe sözlüğü isimli eserinde şu şekilde izah etmiştir.

“Ahlaki kötülük olarak bilinen ve soykırım, işkence, cinayet türünden, bilinçli insan eyleminin sonucu olan, insanın insanı öldürmesinin sonucu olan, yani insanın ahlaki ödevlerine karşı gelmesinden doğan kötülük.”⁶⁷

McCloskey ise bu kötülük için “basit bir ifadeyle ahlaksızlıktır.” diyerek izah eder. İnsan eyleminden doğan bencillik, kıskançlık, aldatma, kabalık, vb. tarzdaki kötülükler ve bunların yanı sıra sonuçları itibariyle daha ağır olan savaş, soykırım vb. büyük çaplı kötülüklerde ahlaki kötülüğün sınırları içerisinde yer alır. Buna benzer bir tanımlamaya giden Hick, bu kötülük türünü failden yola çıkarak tanımlamış ve insan kaynaklı her türlü kötü eylemi sapıklık, adaletsizlik gibi bu kötülük başlığı altında değerlendirmiştir.⁶⁸ Leibniz’in ana yaklaşımında ise mevcut dünya muhtemel dünyaların en iyisidir. Bu yaklaşım içinde tüm fiziksel kötülüklerin insanların özgür eylemleri çerçevesinde yaptığı kötülülere bağlı olduğunu, ahlaki kötülüğün de metafiziksel kötülüğe tabi olduğunu ifade eder. Bu bakış açısında kötülüğe izin verilmesinin sebebi de budur. Kötülük iyyinin ön şartıdır.⁶⁹ Leibniz “bu dünyanın muhtemel dünyaların en iyisi olduğunu” vurgulayan bu ana yaklaşımında, bütün maddî kötülüklerin insanın günahından kaynaklanan ahlaki kötülüğe tâbi olduğunu, ahlaki

⁶³ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s.31.

⁶⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.524.

⁶⁵ Hick, “*Evil and the God of Love*” s.12, akt. Manafov, John Hick’in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise, s.34.

⁶⁶ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, s.33

⁶⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.524.

⁶⁸ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, s.34

⁶⁹ Celaleddin Çelik, “Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Bilimname Dergisi*, 13/2 2007, s.39

kötülüğün de metafiziksel kötülüğe bağlı olduğunu temellendirmeye çalışır. Buna göre varlıkların hayatında iyinin bir ön şartı olduğu için kötülüğe izin verilmektedir. En kısa anlatımla ahlaki kötülük, insanın özgür iradesinden meydana gelen seçme özgürlüğünü kötülük diye tabir ettiğimiz işkence, adaletsizlik, acımasızlık, cinayet, soykırım vb. yönünde kullanmasıdır.⁷⁰

Din ile kötülük kavramı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise hiç kuşkusuz bu iki kavram birbirinin zıttı bir durum değildir. Nitekim bugün hangi dini ele alırsak alalım nihai gayelerinden biri de var olan bu kötülük olgusunun giderilmesidir. Bu sebeple din, kaynağı, türü ya da sonuçları bulunmaya, anlamlandırılmaya çalışılsa da kötülük kavramını inkâr etmemektedir. Bunun içindir ki çalışmamızın bir tarafını oluşturan “hutbe” kavramı dolayısıyla “din” kavramı ve türünün tartışılmaya açık olmasıyla beraber “salgın-Covid-19” kavramını ilişkilendirmeye ve bu zaviyeden anlamaya çalışılmıştır. Hutbelerde bir kötülük çeşidi olan “salgın” yer almış mıdır? Almışsa hangi gerekçe ile yer almış ve yer verilmesindeki gaye nedir? Hutbelerin Covid-19 sürecindeki olumsuz durumları meşrulaştırma ve olaylara anlam yükleme işlevi olmuş mudur?

1.3.2. Kötülük Problemi ve Teodise

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne Tanrı’ya inananlar olduğu gibi herhangi bir tanrının varlığını kabul etmeyenlerde süregelmıştır. Bu olgunun temelinde ana unsur olarak yaratıcı ve yaratılmış olma durumu söz konusudur. Şöyle ki Tanrı’nın varlığını kabul edenler tüm bu evrenin ve içinde insanların bir yaratıcısının olduğunu kabul ederler. Ki bu Tanrı veya tanrılar olup biten tüm olayları idare eden güçtür. Bu görüşün aksine Tanrı ya da tanrıları kabul etmeyenler ise kâinatın haricinde hiçbir gücü kabul etmemektedirler. İşte bu sabit durumun ortaya çıkmasında yani inananlar veya inançsızlar grubunu bu düşüncelere iten bir takım unsurlar vardır. Bu unsurların başında ise “Kötülük Problemi” gelmektedir.⁷¹

Öncelikli olarak bilmek gerekir ki tüm inanç sistemlerinde Tanrı “kudret” “adalet” ve “iyilik” vasıflarına sahiptir. Yaşamış olduğumuz evrende ise insanoğlunun şüphe götürmeyecek derecede tecrübe ettiği ve bilgisine sahip olduğu çok sayıda “kötülük” vardır. Peki, sonsuz iyilik, adalet ve kudret sahibi bir tanrının ya da tanrıların var olduğu bir düzende nasıl olur da bu kadar olumsuz sonuçları olan kötülükler olabilir? Depremler, salgınlar, afetlerin kaynağında kim veya ne vardır? Doğa mı tanrı mı? Tanrı O’na inananların iddia

⁷⁰ Necip Taylan, İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri, Marmara Ü. İlahiyat Vakfı Yay. İstanbul, 2013, s.11.

⁷¹ Rafiz Manafov, John Hick’in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise, s.34

ettiği gibi iyi ise kötülük niçin vardır, kötülük hiç olmamalı değil midir? İşte tüm bu tip sorgulamalar inananları da inançsızları da “kötülük problemi” üzerine düşünmeye ve kendi inandıklarını ispat etmeye itmiştir.⁷²

Kötülük kavramı üzerinden yapılan bu sorgulamanın ya da sorunun temeli tarihi açıdan çok eskilere gitmektedir. Ancak bu durumu formülize eden Yunan düşünür Epiküros’tur. Bu formülü Epiküros’a atıfla ortaya koyan ise David Hume’dur. Ona göre bu ikilem içeren formül şöyledir ve hala geçerliliğini korumaktadır. Şöyle ki: “Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da önleyemiyor mu? O halde güçsüzdür. Yok, eğer gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor? O vakit, kötü niyetlidir. Hem kudretli hem de iyi ise bunca kötülüğün kaynağı ne?”⁷³ Bu sorular ve bu sorulara benzer konuları anlamaya çalışma gayretine genel anlamda “teodise” denilmiştir.

“Teodise” kavramı ise kelime anlamı olarak Grekçe’de Tanrı ve adalet anlamına gelen iki kelimenin birleştirilmesinden oluşmuştur. Din felsefesinde teodise, kötülük olgusu karşısında Tanrı’nın adaleti ve haklılığını savunmak demektir. Bu yeni kavramın keşfi, genellikle Leibniz’e atfedilir. Geniş anlamda teodise, hem kötülük problemi hem de onunla ilgili çözüm girişimlerinin tümüne denir. Dar anlamda ise yalnız, kötülük problemi karşısında öne sürülmüş özel bir çözüm anlamında kullanılır. Bu kavram, Tanrı’nın dünyayı yaratırken adil davrandığını iddia eden öğretilerdir.⁷⁴ Bir diğer ifade ile sonsuz kudret, adalet ve iyilik sahibi Tanrı ile kötülüklerin var oluşunu izah etme girişimi de denilebilir.⁷⁵ Ona göre Tanrı her şeye kadirdir ve insanların iyiliğini düşünür. Teodise, kâinatta Tanrı’ya rağmen kötülüklerin var olduğunu ortaya koyanlara bir refleks olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁶

Teodise kavramı farklı disiplinlerde başka şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin, felsefe literatüründe kötülük-şer problemi, İslam teolojisinde ve İslam Felsefesinde Allah’ın adaleti ya da ilahi adalet, din sosyolojisinde ise Tanrı’nın dünya ile ilişkisi gibi.⁷⁷

Teodise önemli bir felsefi veyahut teolojik bir kavram olarak bilinse de aslında sosyolojik boyutu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Özellikle din sosyolojisi literatüründe yeterli ilgiyi görmemiş olduğu da bir hakikattir. Hâlbuki ister felsefi ister teoloji olsun

⁷² Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, s.37

⁷³ David Hume, *Din üstüne*, çev. Mete Tuncay, İmge Yayınları, İstanbul 1995, s. 209

⁷⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.840.

⁷⁵ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, s.14.

⁷⁶ Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, s.308.

⁷⁷ Berger, “Kutsal Şemsiye”, s.122.

teodiseler, sosyal vakaları ve sosyolojik realiteyi anlama ve algılama imkânı verir.⁷⁸ Dolayısıyla çalışmamıza konu olan Covid-19 ve hutbe ilişkisinin altında yatan sebeplerden bir tanesi de hutbelerin dini teodise başlığı altında değerlendirilmesi ve anlamlandırma çabasına katkısıdır. Burada unutulmaması gereken husus şudur ki: teodise dediğimiz anlama çabaları salgın veyahut diğer afetlerle beraber ortaya çıkan acılar karşısında kişiyi ve toplumu tatmin edici cevaplar üretemezse, dini inanç yaşanan bu trajediler karşısında zayıflayabilir.⁷⁹ Ülkemizde kurumsal anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı çeşitli vasıtalar ile bu cevapları vermeye gayret göstermiştir. Bu amaçla kullandığı araçlardan bir tanesi de hutbelerdir.

1.4. Hutbe Kavramı ve İslam Dinindeki Önemi

Hutbe kavramı doğası gereği hitabet yani etkili konuşma sanatı ile ilintilidir. Bu kavram İslamiyet'ten önce de var olan ve Araplar arasında yaygın olan bir sanattır. Hitabet, herhangi bir topluluk önünde etkileyici ve güzel konuşma, sözü düzgün ifade etme, karşındakini de ikna sanatıdır. Bu sanatı icra edene “hatip”, söylenen ifadelere de “hitabe-nutuk-söylev” denir.⁸⁰

Tüm bunlarla birlikte hitabet sanatını ilim olarak kabul edenlerde olmuştur. Hitabeti bir ilim olarak kabul edenlerin başında ise İbni Haldun gelir. İbni Haldun bu sanatı şöyle tanımlamıştır: “Hitabet ilmi mantık ilimlerinden bir ilimdir ve hitabet ilminin konusu, bir fikri kabul veya reddetmeye halkı teşvik ve meylettirmek üzere söylenen ikna edici faydalı sözlerdir.” Hiç kuşkusuz hitabet insan toplulukları ile ilintili olduğundan sosyoloji ile ilgisi de kaçınılmazdır. Her toplumun ve her zaman diliminin kendine has bazı toplumsal gereksinimleri, değerleri, odakları mevzu bahistir. Toplumun farklı kesimlerinin vaziyetine uygun hitabede bulunabilmek için ise sosyoloji ilminin metod ve tespitlerinden istifade etme mecburiyeti vardır. Bu durum sosyoloji ile hitabet ilminin ya da hitabet sanatının vazgeçilmez ilişkisini gösterir.⁸¹

Bu sanatın çeşitli biçimlerine tarihte de rastlamak mümkün. Sözlü edebiyat ürünleri olan destanlarda da bunların örnekleri mevcuttur. Bilge Kağan'ın ulusuna yapmış olduğu etkileyici konuşmayı bugün Orhun Kitabelerinde görmek mümkündür. Önceden beri hitabetin amacı aynıdır. Bir biçimde sözle, okuyuşla, anlatıyla duygu ve düşüncüyü muhatap olunan

⁷⁸ Cemaleddin Çelik, “Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, s.37.

⁷⁹ İsa Abidoğlu, “Acının Sosyolojisi: Afetler, Toplumsal Dayanıklılık ve Teodise Problemi”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (22)/2023, s.9.

⁸⁰ Vehbi Karakaş, *Hitabet Sanatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s.33.

⁸¹ İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet*, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. (İFAV), İstanbul 2017, s.6-8.

topluluğa benimsetme veya aşılama değildir.⁸² Hitabeti bu kadar önemli kılan şey ise iletilmek istenen duygu ve düşünce yüklü mesajları topluluğa doğrudan bir şekilde aktarma ve anlatma imkânı vermesidir. Hatip veya dinleyen için ise çok fazla bir maliyet gerektirmeyen bir yöntemdir.⁸³

Hitabet sanatının çeşitleri konuları itibarıyla çok sayıda olsa da genel itibarıyla altı başlıkta ifade edilebilir. Bunlar; akademik, askerî, siyasî, hukukî, dinî hitabet ve açılış-radyo/Tv konuşmalarıdır.⁸⁴ Bu başlıklar arasından dini hitabet çalışmamızın ilgi alanına girmektedir. Nitekim hutbe kavramı da bu hitabet başlığı altında değerlendirilmektedir.

Dini hitabet, bilgili ve yetkin din âlimlerinin topluluklara dini konuları öğretmek, ahlaki nasihatler vermek maksadıyla mabetlerde veyahut mabet dışında yapmış oldukları konuşmalara denir.⁸⁵ Diğer tüm dinlerde dini hitabet kuşkusuz dini tebliğ edenler açısından önemlidir. Ancak konumuz hutbe olması sebebi ile ağırlıklı İslami vurgular yapılmıştır. İslami dönemde en çok gelişim gösteren hitabet türü dini hitabettir. Bu dönemde başta Hz. Muhammed'in yaptığı konuşmalar ve diğer önde gelen isimlerin konuşmaları ağırlıklı olarak dini amaçlıdır. Cuma, bayram namazı, hac vaktinde yapılan vaazlar ve konuşmalar İslami anlamda dini hitabetin temelini oluşturmuşlardır.⁸⁶

Dini hitabet, uygulama sahası bakımından ise “mabet içi” ve “mabet dışı” olmak üzere iki sınıftır. Bunlardan mabet içi hitabetin iletişim vasıtaları hutbe ve vaazlardır.⁸⁷

Hutbe, kelime anlamı olarak, sözü bir diğer kişiye yöneltmek, konuşmak gibi manalar ifade etmekte ve etimoloji olarak HTB kökünden gelmektedir ve mastardır.⁸⁸ Bir topluluk karşısında etkileyici konuşma şeklinde de ifade edilmektedir.⁸⁹ Literatürde ise cuma günleri cuma namazından önce, bayram, husuf (ay tutulması) ve küsuf (güneş tutulması)⁹⁰ namazlarında da namaz kılındıktan sonra îrad edilen⁹¹ genellikle nasihat ve vaaz içerikli konuşmadır.⁹² Daha anlaşılır bir ifadeyle anlatmak gerekirse hutbe, belli vakit ve mekânlarda vazifeli kişiler tarafından topluluğa karşı îrad edilen giriş ve vaaz kısımlarından mürekkep olan dini bir hitaptır.⁹³

⁸² Süleyman Doğdu, “Hitabet Rehberi”, Kılıç Kitapevi, Ankara 1975, s.75

⁸³ Doğdu, “Hitabet Rehberi”, s.76.

⁸⁴ Ahmet Yüzendağ, *Dini Hitabet ve Mesleki Uygulama*, Pars Matbaacılık, Ankara, s.28

⁸⁵ Yüzendağ, *Dini Hitabet ve Mesleki Uygulama*, s.47.

⁸⁶ Hüseyin Elmalı, “Hitabet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.159

⁸⁷ Çakan, *Dini Hitabet*, s.16.

⁸⁸ Karakaş, *Hitabet Sanatı*, s.47.

⁸⁹ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.425

⁹⁰ M. Kamil Yaşaroğlu, “Küsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XXVI, s.576

⁹¹ Karakaş, *Hitabet Sanatı*, s.47.

⁹² Baktır, “Hutbe”, c.XVIII, s.425

⁹³ Çakan, *Dini Hitabet*, s.17.

Çalışmamıza konu olan hutbe kavramı, cuma ve bayram namazlarında îrad edilen hutbelerdir. Ancak ağırlıkla değineceğimiz hutbe ise cuma günleri okunan hutbelerdir. Söz konusu bu hutbe, cuma namazının sıhhatinin şartlarından olup cuma namazının olmazsa olmazıdır. Hutbe îrad edilmeksizin cuma namazı sahih olmaz. Ancak iki bayram namazı esnasında okunan hutbeler ise sünnettir ve cuma hutbesinin aksine namazlardan sonra îrad edilir ve hutbe olmadan da namaz sahih olur.⁹⁴

Hutbe İslam dini için önemlidir. Zira din bilginleri cuma süresindeki “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı zikretmeye koşun.”⁹⁵ ayeti kerimesindeki Allah’ı zikirden muradın hutbe olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Hz. Muhammed’in hutbe olmaksızın cuma namazı kıldırmanın olması ve “Namazı benim nasıl kıldıracağımı görüyorsanız öyle kılın”⁹⁶ emri de dikkate alınmış ve cuma namazında hutbenin farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁹⁷

Hutbenin İslam dinindeki yeri ve önemi, tek boyutlu bakılıp anlaşılması zor bir durumdur. Zira hutbeyi ibadet kavramının yanı sıra hitabet kavramından bağımsız düşünmemek lazımdır. Hutbe kavramı değerlendirilirken amacı, fonksiyonu, etki alanı, konusu gibi unsurların da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu duruma Hz. Peygamberin en meşhur hutbesi olan veda hutbesi örnek gösterilebilir. Söz konusu bu hutbe dini bir hutbeden fazlasıdır. O günün şartları ve nüfusu göz önüne alındığında Hz. Peygamberin 124.000’den fazla kişiye hitap etmesi, muhataplarına dini konular başta olmak üzere pek çok toplumsal ve bireysel sorunlarla alakalı da nasihatlerde bulunmuş olması hutbenin ne denli güçlü bir iletişim aracı olduğunun ispatıdır.⁹⁸ Böylesine önemli bir dini iletişim aracı, tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de din ve siyaset kurumları tarafından meşrulaştırma, toplumsal konularda halkla iletişim kurma, onları bilgilendirme gibi işlevleri sebebi ile etkin şekilde kullanılmaktadır. Bunun örneği çalışmamıza konu olan Covid-19 salgın sürecinde de görülmüştür. Çalışmanın neticesinde verildiği üzere hutbeler üzerinden salgın konusunda toplumla direkt irtibat kurulmuş ve tedbir vb. hususlarda dinin bu gücünden yararlanılmıştır.

1.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Hutbe

Hutbe kavramının aslında hitabet kavramıyla ilintili olduğu ve İslamiyet’ten önce de var olduğuna yukarıda kısaca değinmeye çalışılmıştır. Bu başlık altında ise literatürde yer alan

⁹⁴ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *Hatiplik ve Hutbeler*, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1946, s.14.

⁹⁵ Cuma, 62/9

⁹⁶ Buhâri, Ezan, 18.

⁹⁷ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.425

⁹⁸ Er, Özdemir, “İslam İktisadi Söylemlerinin Cuma Hutbelerindeki Yeri” s.152.

ve ibadet kastı ile îrad edilen hutbe kavramının cumhuriyet dönemine kadarki tarihsel sürecine değinilmiştir.

Dini bir kavram olan hutbenin önemi Hz. Muhammed'in bizatihi uygulaması oluşundandır. Nitekim Hz. Muhammed'in cuma ve bayram namazlarında îrad ettiği hutbeler hadis kaynaklarında yer almış hatta bu konuda müstakıl bazı eserler de telif edilmiştir.⁹⁹

İslamiyet'in ilk yılları hiç kuşkusuz Mekke'de geçmiştir. Bu dönemdeki şartlar sebebi ile Mekke, Müslümanların birlikte ibadet edebilecekleri bir durumda değildi bu sebeple namazlar, Mekke dışında yer alan mescitlerde kılınmıştır. Bu sebeptendir ki Hz. Muhammed'in burada Müslümanlara dönük bir hutbesi yoktur. Çünkü o günün şartları hutbe için henüz uygun değildi. Ancak Müslümanlar, Medine'ye hicret etmiş ve orada siyasi bir güce erişmişti. Hz. Muhammed'in Müslümanlara toplu olarak namaz kıldırması ve ilk hutbe îrad etmesi de bu dönemde olmuştur.¹⁰⁰ Sonuç olarak Hz. Peygamber'in Medine'deki bu uygulaması yani cuma ve bayram namazlarını toplu olarak kıldırması ve hutbenin önemli bir ibadet olduğunun vurgulaması vefat edinceye kadar devam etmiştir.¹⁰¹

Hz. Muhammed'in vefatından sonra hutbe, dini işlevinin yanında siyasi işlev de kazanmıştır. Bunun ilk uygulaması da Hz. Ebu Bekir, halife seçildiğinde “Ey İnsanlar! Kim ki Muhammed'e (s.a.v.) tapıyorsa bilsin ki Muhammed (s.a.v.) öldü. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah bakidir.” şeklinde yaptığı hitabedir. Hz. Ebu Bekir bu hutbede izleyeceği temel ilkelere de yer vermiştir. Bu uygulama dönemin valileri tarafından yerine getirilerek halife adına hutbeler îrad edilmiştir. Böylece hutbeler, dini özelliğinin yanı sıra hâkimiyet sembolü olma özelliğini perçinlemiştir.¹⁰² Bununla beraber Hz. Ömer de halka bu minvalde hutbe îrad etmiş ve Hz. Ebu Bekir'in hâkimiyetinin tanınması yönünde telkinde bulunmuş, özellikle biat kavramı üzerinde durmuştur. Hz. Osman ise ilk hutbesinde dini ve toplumsal konulara vurgu yapmıştır. Hz. Ali'nin ilk hutbesinde ise o dönemin karışıklıklarına dönük ifadeler yer verilmiştir.¹⁰³ Özetle denilebilir ki Hz. Peygamberden sonraki dört halife döneminde hutbe

⁹⁹ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.425

¹⁰⁰ Cahit Külekçi, “İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/7 (2013), s. 311.

¹⁰¹ Hasan Ali Görgülü, “Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, 171.

¹⁰² Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.42

¹⁰³ Külekçi, “İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması”, s.319.

kitle iletişim vasıtası olarak kullanılmıştır. Bunu yaparken de Hz. Peygamber'den gördükleri usulle devam ettirmişlerdir.¹⁰⁴

Hutbeyle ilgili ekilen bu tohumlar, bu dönemle sınırlı kalmamış sonraki İslam devletlerinde, özellikle Müslüman Türk devletlerinde hutbenin hâkimiyet sembolü olmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra coğrafi, ekonomik, kültürel, idari alandaki değişiklikler de hutbeye yansımış ve bu süreçte hutbe muhteviyatları da farklılık arz etmeye başlamıştır.¹⁰⁵

Osmanlı tarihi ile ilgili yapılan değerlendirmelerde Osman Gazi'nin 1291 senesinde Karacahisar'ı fethettiğini burada cami yapıldığı ve minber konulduğu Osman Bey adına cuma hutbesinin burada okunduğu, bayram hutbelerinin ise bugünkü Eskişehir'de îrad edildiği belirtilmektedir.¹⁰⁶ Okunan bu ilk hutbe için Selçuklu hükümdarından izin almaya da ihtiyaç duymamıştır. Bu tavrı bazı tarihçilere göre bir otorite göstergesidir. Okunan hutbe ise bağımsızlık hutbesidir. Zira Karacahisar Osman Gazi'nin kılıç hakkıdır.¹⁰⁷ Burada da daha önce ifade edilmeye çalışıldığı üzere hutbe îrad etmenin dini rolünün yanında bir diğer gayesi de siyasi anlamı olmuştur. Öyle ki bu siyasi rol Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkması ile birlikte daha da önem kazanmıştır. Zira Fatih'in ismi 30 yıldan fazla Hutbelerde anılmıştır. İstanbul'un fethiyle birlikte Ayasofya kilisesini camiye çevirmiş ve ilk cuma namazını burada kılmış İstanbul'daki ilk hutbe de bu yeni camide okunmuştur. Bununla beraber fethettiği yerlerde veyahut himayesine giren topraklarda hâkimiyetin sembolü olarak ismi zikredilmiştir.¹⁰⁸

Osmanlı tarihinde önemli dönüm noktalarından birisi de hiç kuşkusuz hilafetin Osmanlı'ya geçtiği Yavuz Sultan Selim dönemidir. II. Bayezid'in kendisinden sonra kendi yerine tahta geçirmek istediği isim Şehzade Ahmet'ti. Ancak Yavuz'un Trabzon'daki başarıları ve Yeniçerilerin Ahmet yerine Selim'i istemeleri Bayezid'in tahtı Yavuz'a bırakma mecburiyetine itti. Nihayetinde I. Selim dokuzuncu Osmanlı hükümdarı oldu. (7 Safer 918 / 24 Nisan 1512).¹⁰⁹ Yavuz döneminin en önemli seferlerinden birisi de hiç kuşkusuz Memlük seferidir. 13 Nisan 1517 tarihinde Mısır'daki Memlük Devletine bu seferde son verilmiştir.

¹⁰⁴ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/2 (1998), s. 5.

¹⁰⁵ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", s.12.

¹⁰⁶ Yusuf Oğuzoğlu, "Osman Gazi ve Karacahisar'da Kurulan İlk Osmanlı Düzeni", *Eskişehir Valiliği-Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, 1/1 s.81.

¹⁰⁷ Güler Yarcı, "Osmanlı'da Hutbe", ed. Emine Gürsoy Naskali, *Hutbe Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.17.

¹⁰⁸ Güler Yarcı, "Osmanlı'da Hutbe", s.28-29.

¹⁰⁹ Feridun Emecen, "I. Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XXXVI, s.408.

Bu ana kadar hükümdarın ismi hutbelerde diğer padişahlar gibi zikredilmiştir. Bu olayla birlikte Abbasi hilafeti Yavuz Sultan Selim'e dönemin Abbasi halifesi tarafından devredilmiştir. Osmanlının Mısır ve Hicaz bölgesinde hâkimiyeti ve nüfuzu artmıştır. Yavuz, Memlûklerin hac yolunu muhafaza etmekte zayıf kaldığını buranın muhafazasının halife olarak kendisinde olması gerektiği ve bundan sonra buralarda okutulacak hutbelerde isminin geçmesi emrini dönemin melikine yazdığı mektubunda bahsetmiştir.¹¹⁰ Görüldüğü üzere hutbelere, dini bir iletişim kanalı olmanın yanı sıra hâkimiyet sembolü olarak önem atfedilmiştir. Zira hutbe, Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren imparatorluğun son zamanları diyebileceğimiz meşrutiyet yıllarına kadar Abbasiler döneminde oluşmaya başlayan şekil üzere yani Arapça olarak îrad edilmiştir. Bununla beraber özellikle selatin camilerinde namaz sonrası hutbelerin topluma izahatı için alanında uzman âlimler görevlendirilmiştir.¹¹¹ Osmanlı coğrafyasında konuşulan dilin büyük çoğunluğunun Arapça olmamasına rağmen, halkın bilip bilmediğine bakılmaksızın hutbeler Arapça okutulmuş ve cemaat tarafından da huşu içerisinde dinlenilmiştir. Buna rağmen içeriği ile ilgili anlama noktasında çok da gayret gösterilmemiştir. Bu durum da hutbenin siyasi bir muhteva taşımasının ötesine geçmesine engel olmuştur.¹¹²

II. Meşrutiyet öncesinde başlayan eleştirilerin ana eksenini hutbelerin içeriği oluşturuyordu. Özellikle ıslahatların ve icraatların halka ulaşması ve anlatılması konusunda hutbenin işlevi göz önüne alınmış ve klasik hutbe konularının muhteviyatının genişletilmesi ve İslam'a uygunluğu konularının işlenmesi talebi toplumun bazı kesimlerinde oluşmuştur. Nitekim bu noktada dinin meşruiyet kazandırma işlevinin de göz önünde bulundurulduğu bir hakikattir. Nihai amaç ve hutbeler konusu ile ilgili tartışmaların altında yatan sebep aslında Tanzimat ile ivme kazanan modernleşme çabalarının geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlamaktır.¹¹³

Cumhuriyet öncesi ile sözünü ettiğimiz II. Meşrutiyet arasında geçen dönemde hutbelerde nihai gaye artık netlik kazanmıştır. Hutbenin dini iletişim aracı olduğu gerçeği benimsenmiş ve hutbenin amacının toplumu dini konularda aydınlatmak, bilgilendirmek ve ikna etmek olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada hutbelerle ilgili neşredilen yayınlarda hutbe konularının ahlaki, dünyevi, siyasi hatta içtimai konuların işlendiği aynı zamanda duruma,

¹¹⁰ Güler Yarcı, "Osmanlı'da Hutbe", s.32-35.

¹¹¹ Kasım Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/63 Nisan 2019, s.1261.

¹¹² Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", s.14-15.

¹¹³ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", s.15-16

zamana ve şartlara göre hutbelerin îrad edilebileceği ile alakalı malumatlar hutbelerin mahiyetinin de değiştiğini göstermesi açısından önemlidir.¹¹⁴ Buraya kadar hutbenin tarihsel süreçte hangi merhalelerden geçip Cumhuriyet dönemine nasıl ulaştığının genel bir resmi çizildi.

1.4.2. Cumhuriyet Döneminde Hutbe

Osmanlı İmparatorluğunda hutbelerin Arap dili ile okunması 1911 yılına kadar sürmüştür. 1911 yılından itibaren Osmanlı topraklarında Türkçe hutbe uygulamalarına yer verilmiştir. Bunun ilk örneği Bursa Hüdavendigâr Camiinde irad edilmiştir. Hutbenin ilk bölümü Arapça nasihat ve vaaz kısmından oluşan ikinci bölümü ise Türkçe icra edilmiştir. Bu uygulamanın altı yıl sonrası Balıkesir’de İbrahim Bey Camiinde; 1922 yılında ise İstanbul Fatih Camiinde dönemin Kırşehir mebusu tarafından Türkçe îrad edilmiştir.¹¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde başlayan hutbenin biçim ve muhteviyatına dair tartışmalar Cumhuriyetin ilk yıllarında hutbenin dili çerçevesinde ele alınmıştır. Bu tartışmaların neticesinde ise bugünkü hali yani giriş kısmının Arapça vaaz ve nasihat kısmının Türkçe olduğu uygulama yürürlüğe girmiştir.¹¹⁶ Bu konuyu ilk dile getirenlerin başında ise Mustafa Kemal Atatürk vardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki 1 Mart 1922 tarihli oturumunda yaptığı hitabında hutbe mevzusunu gündeme getirmiştir. Bu konuşmada camileri, ahlaki bilginin kaynağı olarak nitelemiş ve hutbelerin gayesinin de halkı bilgilendirmek olması gerektiğini bunun içinde muhtevasının zengin, dilinin yalın ve Türkçe olmasının gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁷

Şeriyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekaletlerinin İlgasına dair Kanun ile din işlerini yürüten Şeriyye ve Evkaf Vekâleti lağv edilmiş ve yerine 3 Mart 1924 tarihinde daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı adını alacak olan Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur.¹¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduktan sonra bir müddet daha hutbelerin Arapça okunması usulüne devam edilmiştir. Ancak 1925 yılında Meclisteki görüşmeler neticesinde Türkçe hutbe kitabının hazırlanması kararı alınmış ve nihayetinde 4 Haziran 1925 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu bir genelgeyle hutbelerin vaaz kısmının Türkçe okunması talimatını teşkilat birimlerine duyurmuştur. Hazırlanan 56

¹¹⁴ Kasım Kocaman, “Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu”, s.1261.

¹¹⁵ Emine Şeyma Usta, *Atatürk’ün Hazırlattığı Hutbeler*, Beyaz Köşe Yayınları İstanbul 2016, s.6.

¹¹⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, sy 96.

¹¹⁷ Murat Kılıç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17/35 (2017), sy 140.

¹¹⁸ İrfan Yücel, “Diyanet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.IX, s.455.

hutbeden oluşan “Türkçe Hutbe Kitabı” ise dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin imzasıyla resmi yazı ekinde din görevlilerine ulaştırılmıştır. Yine 1927 yılında Ahmet Hamdi Akseki 51 hutbeden oluşan Hutbe Kitabını hazırlamıştır. İleriki yıllarda bu kitap iki cilt halinde tekrar neşredilmiştir.¹¹⁹ Buradan hareketle denilebilir ki cumhuriyetin ilk döneminde bu alanda bir çığır açılmış ve bu çalışmaların önü açılmıştır. Nitekim 2. Diyanet İşleri Başkanı Yaltkaya’da konuya dair “Hatiplik ve Hutbeler” isimli eserinde hutbe ile ilgili usul ve yöntemlere değinmiş ayrıca kitabında Hz. Muhammed’in hutbeleri başta olmak üzere hutbe örneklerine de yer vermiştir.¹²⁰

Bu süreç uzun yıllar boyunca bu usulle devam etmiştir. 1962 yılında yayımlanmaya başlayan Diyanet İlmi Dergi ve 1968 yılında yayımlanmaya başlayan Diyanet Gazetesi ve sonraki yıllarda bu gazetenin yerine çıkmaya başlayan Diyanet Aylık Dergi ile birlikte her ay hutbe metinleri hazırlanmış ve yayınlarda din görevlilerin hizmetine sunulmuştur. Bu çalışmalara kadar geçen sürede kitaplardan ya da görevlinin kendi çabasına endeksli olan hutbe metni hazırlığı bu suretle yaygınlaşmış ve kolaylaşmıştır.¹²¹

Zengin, “Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi” isimli çalışmasında 2011 yılına kadar olan dönemi şu şekilde kategorize etmiştir: İlk olarak, kitap merkezli dönem (1924-1965), ikinci olarak, kontrollü dönem başlangıcı/Diyanet Gazetesi dönemi (1965-1980), üçüncü dönem, merkezi hutbeler dönemi (1981-2006) dördüncü ve son dönem ise yerel hutbeler dönemi/yeni dönem/yarı özerk dönem (2006-?).¹²² Bu durum yani hutbenin merkezden mi yerelden mi okunması gerektiği durumu ya da talimatları dönemin ruhuna göre farklılık göstermiştir. Nihayetinde 2006 yılında merkezi hutbeden yerel hutbe formatına geçildiği, il müftülükleri tarafından o şehrin durumuna ve zamanına uygun olan hutbelerin gerekli şartları sağladığı takdirde okunabileceği belirtilmiştir. 2015 yılına gelindiğinde ise uygulama tekrar değişmiş ve hutbelerin merkezden geleceği ve gelecek olan bu merkezi hutbelerin okunması talimatının verildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda merkezden ulaştırılan bu hutbeler Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün resmi internet sitesinden de görevlilere ulaştırılmaktadır.¹²³

¹¹⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “*Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış*”, s.96

¹²⁰ Yaltkaya, *Hatiplik ve Hutbeler*, s.17.

¹²¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “*Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış*”, s.97.

¹²² Halise Kader Zengin, *Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)-Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II*, DİB Yayınları, Ankara 2013, s.126.

¹²³ Er, Özdemir, “*İslam İktisadi Söylemlerinin Cuma Hutbelerindeki Yeri*” s.153.

Tarihi süreçte devletler yıkılmış, rejimler değişmiş, ülke coğrafyaları farklılaşmış, hülâsa toplumlar değişmiş buna bağlı olarak da din algısı ve din anlayışları değişmiştir. Nitekim bu değişiklik hutbelerde de kendini hissettirmiştir. Örneğin; hutbeler, Osmanlı'da yalnız hâkimiyet ve din sembolü iken II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte farklı dini konuların ve toplumsal konuların işlendiği metinler haline gelmiş ve bu işlevselliği Cumhuriyet dönemi ile daha da perçinleşmiştir. Sonuç olarak günümüze geldiğimizde hutbe metinlerinin ülke ve dünya gündeminden tamamıyla bağımsız bir şekilde hazırlanmadığı çalışmamızın sonuçlarından anlaşılmaktadır. Çalışmanın ana gayesi de aslında bunu ispat eder niteliktedir. Çünkü Covid-19 süreci diğer afet türleri gibi hutbe metinlerinde kendine doğrudan ve dolaylı yer bulmuştur. Sağlık, ekonomi ve siyaset gibi toplumsal kurumlarda bu işlevselliğin farkında olduğundan toplumun bütün katmanlarına din kurumu üzerinde ulaşmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de vaazların, Tv programlarının, resmi beyanatların bazen de hutbe metinlerinin kullanıldığı görülmüştür.

1.5. Covid-19 Temel Kavramlar: Veba, Salgın, Pandemi ve Pandemi

Salgın, pandemi ya da veba kavramları bir hastalık halinin kavramlarıdır. Hastalık ise sağlıklı olmama durumudur. Covid-19'a ilişkin temel kavramları izahtan önce aşağıda sağlık ve hastalık kavramlarına kısaca değinilmeye çalışılacaktır.

Sağlıkla ilgili tanımlara göz gezdirildiğinde ilk tanımlamanın “hasta olmayan insan sağlıklıdır” şeklinde son derece basit bir şekilde yapıldığını görmekteyiz. 1900'lü yılların başından itibaren çeşitli bilimler, kendi perspektifleriyle sağlık ve hastalık kavramlarını tanımlamaya çalışmışlar; bazı tanımlarda fiziksel, biyolojik alana vurgu yapılırken, bazı tanımlarda psikolojik, bazılarında da sosyal alana vurgu yapılmıştır.

Sağlığın tanımları araştırıldığında yukarıda değinildiği üzere basit bir tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Ancak 20. Yüzyılın başlarından itibaren sosyal bilimlerin de gelişmesine paralel olarak muhtelif bilimler sağlığı kendi bakış açılarına göre tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bu tanımlarda, biyolojik, fiziksel, psikolojik tanımlamalara yer verilmiştir.¹²⁴ Bununla birlikte sağlığın en genel ve kabul edilen tanımı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan tanımdır. Örgüt sağlığı, “yalnızca hastalıkların ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve toplumsal yönden tam iyilik hali”¹²⁵ olarak tanımlamıştır. Türk Dil Kurumu

¹²⁴ Ayşe Tekin, *Sağlık-Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2007, s.22.

¹²⁵ (WHO, 1948) ; Türk Dil Kurumu, *Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni*, ed. Ayşe İlker, TDK Yayınları Ankara 2021, s.136.

ise sağığı “Bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliğı; keyif, sıhhat, sağı, canlı, diri olma durumu”¹²⁶ şeklinde tanımlamıştır.

Sağık ve hastalık kavramları doğrudan tıp veya sağık bilimleri kapsamında gözüke de toplumsal yapının içerisinde vuku bulduğundan bu iki olguyu sosyal bilimlerden bağımsız düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü bu iki olguyu biyolojik bir vakaya indirgeyerek açıklamaya çalışmak kavramların izahatını yapma konusunda yeterli olmayacaktır.

Sağık kavramı, sosyal ve fen bilimleri ile iç içe geçmiş olmakla birlikte araştırmamıza konu olan sosyoloji bilimi ile de doğrudan veya dolaylı ilgilidir. Zira sosyolojinin bir alt dalı olan sağık sosyolojisi de sosyolojinin ilgi alanına giren diğerkonulara benzemektedir. Aile, eğitim, ekonomi, politik sistem gibi toplumsal kurumlardan birer tanesidir ve her birinin sosyal yapısı vardır. Sosyolojik açıdan toplumsal bir kurum olan sağık kurumu da tıpkı diğerkleri gibi insanların ihtiyaçlarını gidermek için vardır. Bundan dolayıdır ki sağık veyahut hastalık gibi kavramların araştırılmasında sosyolojinin kavram ve kuramları kullanılır.¹²⁷

Hastalık kavramını ise Dünya Sağık Örgütü “Hastalık, birtakım belirti ve semptomlarla ortaya çıkan bir anomalidir.”¹²⁸ şeklinde tanımlarken Türk Dil Kurumuna göre ise “Organizmada birtakım değışikliklerin ortaya çıkmasıyla sağığın bozulması durumu; rahatsızlık, çor, dert, sayrılık, illet, maraz, maraza, zor, esenlik karşıtı.”¹²⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte literatürde muhtelif tanımlamalar da mevcuttur. En genel tanımıyla hastalık, kişinin yaşam sürecinde programlanmayan, irade dışında meydana gelen ve arzu edilmeyen bir haldir. Ancak hastalık, türü, zamanı, yoğunluğu vs. durumlarına göre çeşitlilik gösterebilir.¹³⁰

Hastalık ve sağık kavramları bugün iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Zira tıp literatürüne bakıldığında bu iki temel farklılığın altında tıp anlayışının modern tıp ve geleneksel tıp olarak ikiye ayrılması ve olguların farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Geleneksel tıp, genelde toplumsal deneyimlerle ilgili iken; modern tıp, bilimsel tecrübeyle yani deney ve araştırmayla ilgilidir.

¹²⁶ TDK, Türk Dil Kurumu, “sağık”, Erişim: 24 Ekim 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

¹²⁷ Sevinç Özen, “Sosyolojide Bir Alan: Sağık Sosyolojisi ve Sağık-Toplumsal Yapı İlişkileri”, *Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, Sayı:4, İzmir,1993, s.73.

¹²⁸ (WHO, 1948)

¹²⁹ TDK, Türk Dil Kurumu, “sağık”, Erişim: 01 Kasım 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

¹³⁰ Ülgen Oskay, “Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar”, *Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.*, Sayı: 4, İzmir, 1993, s. 97.

Doğu ve Batı toplumlarında var olan geleneksel tıp, hastalıkları öncelikli olarak sosyal, ahlaki ve manevi yönleriyle açıklarken, modern tıp daha fiziksel faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Geleneksel tıp hastayı bütünsel ele almakta, ruh ve beden birlikte tedavi ederken; Modern tıp, ruh ve bedeni birbirinden bağımsız alanlar olarak görme eğilimindedir. Kısacası, geçmişte geleneksel tıp, hastalıkları bir bakıma mucizevi bir şekilde tedavi ediyor, doğal ilaçları ve "büyülü ilaçları" kullanarak şifacı denilen hekimler yardımıyla hastaları iyileştiriyordu.¹³¹ Şüphesiz salgın, pandemi veya veba konularını sağlık/hastalık kavramlarını anlamadan açıklamak zor olacağından yukarıdan itibaren sağlık ve hastalık kavramlarının tanımını, geçmişte ve günümüzde nasıl algılandığı konusu izah edilmeye çalışılmıştır. Nitekim sağlık ve hastalık kavramları nihayetinde bireyleri, bireyler de toplumları alakadar etmektedir. Sonuç olarak toplumu ilgilendiren bu iki kavram konu Covid-19 gibi bir salgın olduğunda izah edilmesi elzem kavramlar haline gelmektedir.

Salgın kavramı öz itibarıyla “kısa zamanda çevredeki her türden canlıya bulaşan müstevli şeklinde veyahut tıp kavramı açısından değerlendirildiğinde, bir hastalığın yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması” şeklinde izah edilebilir.¹³² Başka bir tanımda ise salgın, belirli bir bölgede ve belirli bir grup insanda belirli bir süre içinde beklenenden daha fazla vakanın ortaya çıkması demektir. Bununla birlikte, epidemiyolojik açıdan ilişkili, salgın potansiyeli olan iki ya da daha fazla vaka veya yeni tanımlanan/çözülen veya ortadan kaldırılmış olan hastalıktan bir vaka da salgın olarak kabul edilmektedir. Çiçek hastalığı ve çocuk felci gibi bazı hastalıklarda tek bir hasta dahi salgın olarak değerlendirilmektedir.¹³³

Salgın kavramına paralel olarak kullanılan, literatürde birçok yerde birbirinin yerine ikame edilen bir başka kavram da epidemidir. Pandemi, kısaca belirli bir alanda belirli bir zaman dilimi süresince umulandan daha fazla miktarda vakanın görülmesi durumu şeklinde açıklanabilir.¹³⁴ Pandemi kavramı ise bu iki kavrama nispetle daha geniş ve kitlesel bir olguyu ifade ediyor. Öncelikli olarak pandeminin sözlükteki karşılığına bakacak olursak, pandemi “küresel salgın ya da küresel salgın ile ilgili olan” anlamına gelmektedir.¹³⁵ Literatürde ise herhangi bir hastalığa sebep olan enfeksiyonun veya sağlıkla alakalı bir problemin muhtelif

¹³¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul 2013, s.301.

¹³² TDK, Türk Dil Kurumu, “salgın”, Erişim: 26 Kasım 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

¹³³ Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi” *Genelge* 2018/22, Ankara, s.5.

¹³⁴ TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, TÜBA Raporları No:34, Ed. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Zekeriya Tosun, Cem Korkut, Mürsel Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2020, s.23.

¹³⁵ TDK, Türk Dil Kurumu, “pandemi”, Erişim: 11 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

ülkelerde, kıtalarda yahut tüm dünya da geniş alanlara yayılmasıdır.¹³⁶ Dolayısıyla herhangi bir pandemi dünya nüfusunun önemli bir bölümünü etkisi altına almaktadır.¹³⁷

Salgın kavramıyla ilişkili literatürde karşımıza çıkan kavramlardan diğeri de veba (plague) kavramıdır. Veba kavramı, diğer kavramlara kıyasla tarihsel kökeni olan ve yüklendiği anlamı oradan besleyen bir kavramdır. Zira batı kültüründe salgın hastalıklara, musibet (pest), büyük salgın (pestilence) ve veba (plague) denilmektedir. Bunlar içerisindeki salgın (plague) kavramı, Tanrı eliyle gönderilen hastalıklar için kullanılmakla beraber 4. yüzyıldan sonra ise kilisenin yaymasıyla daha da yaygınlaşmıştır. Nitekim bugün İngilizce tıp literatüründe büyük salgınlar için kavram olarak “plague” kelimesi ile kavramsallaştırıldığı bilinmektedir.¹³⁸ Tüm bu kavramları anlatmaktaki ana gaye pandeminin ne olduğu ya da ne olmadığını açıkça ortaya koyabilmek içindir. Sonuç itibariyle hastalık sürecinin pandemi olabilmesini Dünya Sağlık Örgütü (WHO) üç ön koşula bağlamıştır. Bu koşullar: virüsün yeni olması veya mutasyona maruz kalmış bir etken olmuş olması; kişiden kişiye kolaylıkla bulaşıyor olması ve de bu durumun süreklilik arz etmesi olarak gösterilebilir.¹³⁹ Temel kavramların izahatı kısaca bu şekilde iken pandeminin tarihsel sürecine ise aşağıda değinilmiştir. Açıklanmaya çalışılan tüm bu kavramların temel bir çerçevesi var o da şu ki: hastalıklar ister salgın, ister pandemi ister lokal bir veba olsun toplum sağlığını tehdit etmekte ve nihayetinde telafisi zor sonuçlara sebebiyet vermektedir. Bu noktada insanların bu olağanüstü durumlarda bu tarz olumsuzluklarla mücadele etmesinde, tedavi imkânlarının yanı sıra manevi bir dayanak olmasında dinin de etkisi çoktur.

1.5.1. Tarihteki Salgınlar

Salgın hastalıkların temelinde biyolojik temelli olgular olması sebebiyle salgınlar, insanlık tarihi kadar eskidir. Bundan dolayı tarihteki pandemi sayılabilecek salgınların sayısını net olarak ortaya koymak zor. Bununla birlikte bu büyük çaplı salgınların ya da hastalıkların bugünkü tanımıyla pandemi kategorisine almanın tespiti de zordur. Bu sebeple tarihteki salgınlar, pandemi kavramı yerine salgın kavramı ile nitelendirilmiştir.

Tarihte kayda geçmiş ve büyük çaplı salgınlara sebebiyet veren bazı önemli salgınlara/hastalıklara kısaca yer verilmeye çalışılmıştır. Tarihte kayda geçmiş ilk

¹³⁶ TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, s.23.

¹³⁷ Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi”, s.4.

¹³⁸ Keziban Eke, Covid-19 Pandemisinin Toplumsal ve Bireysel Yansımaları (Batı Akdeniz Bölgesi örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya 2022, s.7.

¹³⁹ TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, s.19.

salgınlardan biri M.Ö. 14.YY'da Hitit Medeniyeti zamanında ortaya çıkmış ve yaklaşık 20 yıl sürmüştür.¹⁴⁰

Tarihi kaynaklarda “kara ölüm” olarak da tanımlanan veba salgını, M.S. 160 senesinde Hun İmparatorluğunun yıkılmasındaki etkenlerden bir tanesidir. Yine M.S. 165-180 döneminde ise Roma İmparatorluğunun önemli kayıplar vermesindeki sebeplerden bir tanesidir. Bu kayıpların sayısının yaklaşık beş milyon kadar insan olduğu tarihte kayda geçmiştir. Ancak vebanın küresel çaplı bir salgın olarak kayda geçmesi 541 Mısır dönemindeydir. Mısır topraklarından Filistin’e ve Filistin topraklarından da tüm dünyaya yayılmıştır. Bugünün varsayımlarına göre Afrika’nın kuzeyi, Avrupa, Orta Asya ve Güney Asya nüfusunun yaklaşık yarısı bu salgında yaşamını yitirmiştir.¹⁴¹

Veba salgınları sonraki süreçte farklı zaman dilimlerinde farklı coğrafyalarda tekrar vuku bulmuş ve milyonlarca insanın canına mal olmuştur. Örneğin 6. ve 7. Yüzyılda İstanbul’da meydana gelen veba salgınında toplamda 240 bine yakın insanın bu vebadan hayatını kaybettiği tarihi kaynaklarda geçmektedir. Yine 1346-1353 yılları arasında ise Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının neredeyse tüm bölgelerine yayılan veba tarihe “kara ölüm” olarak geçmiştir.¹⁴² Bu veba 25 ile 50 milyon arasında insanın ölümüne sebep olmuştur. Birçok ülkenin yönetim sistemlerinin, ekonomilerinin değişmesine de sebebiyet vermiştir.¹⁴³ Günümüzden bir asır öncesine gelindiğinde ise 1898-1948 yılları aralığında veba hastalığı neredeyse 13 milyon insanın yaşamını yitirmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum veba ile alakalı araştırmaların artmasına sebep olmuştur.¹⁴⁴ Hiç şüphesiz veba salgınları tarihin belirli dönemlerinde inişli çıkışlı bir süreç olarak devam etmiş insanların ölümü başta olmak üzere birçok farklı sonuçlara sebebiyet de vermiştir. Tarihi süreç içerisinde vebanın haricinde ise başka pandemi denilebilecek salgınlar da yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi de çiçek hastalığıdır.

Çiçek hastalığı tarihteki en yaygın ve en ölümcül bulaşıcı viral hastalıktır (variola virüsü). 300 ile 500 milyon kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Firavunlar zamanındaki mumyaların derisindeki izlere dayanarak virüsün Mısır’da keşfedildiği kanıtlansa da virüs

¹⁴⁰ İhsan Çapçıoğlu, Emine Kaya, *Pandemi Döneminde Türkiye’de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Din Hizmetlerine Genel Bir Bakış*, Diyanet-Sen Yayınları, Ankara 2021, s.9.

¹⁴¹ Hülya Parıldar, Mustafa Fevzi Dikici, “Pandemiler Tarihi”, *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12/1 2020, s.3.

¹⁴² Eke, *Covid-19 Pandemisinin Toplumsal ve Bireysel Yansımaları (Batı Akdeniz Bölgesi örneği)*, s.10.

¹⁴³ John M. Barry, *The Great Influenza*, akt. İsmail Çağlar Altunkaynak, *Din Görevlilerinin Covid-19 Hastalığına İlişkin Bilgi, Farkındalık ve Anksiyete Düzeylerinin belirlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla 2022, s.9.

¹⁴⁴ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devletinde Salgın Hastalıklar* Orta-Doğu Araştırmaları Merk. Yay., Elazığ 2004, s.32.

izole edilememiştir. Hastalık, ayrıca solunum damlacıkları, kişisel temas ve hasta bir kişinin kontamine olmuş kıyafetleri veya yatak örtüleri vs. yoluyla da bulaşabilmektedir. Söz konusu bu çiçek hastalığı kültürleri ve tüm medeniyetleri yok etmiş öyle ki yenedünyayı yani Amerika'yı boş bırakmıştır.¹⁴⁵ Bir başka çiçek hastalığı olan ve 735 tarihinde Japonya'nın Tokyo şehrinde meydana çıkmış Japon çiçek hastalığı, hızlı yayıldığı için iki yıl gibi kısa sürede Japonya'da yaklaşık bir milyon kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Japonya nüfusunun yaklaşık üçte birinin yaşamını yitirdiği salgının kurbanlarının çoğunu çocuklar ve aristokrat sınıf oluşturmuştur.¹⁴⁶

Bir başka önemli salgın ise İspanyol Gribidir. Bu grip çeşidi, 1918'den 1920'ye kadar H1N1 virüsünün ölümcül bir alt tipinin neden olduğu bir grip salgınıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında bütün dünyayı etkilemiştir. Bir diğer grip salgını da Asya Gribidir. Bu grip salgını ise 1957 yılında Çin'de ortaya çıkıp Uzak Doğu'ya, ardından Avustralya, Amerika ve Avrupa'ya sıçramış ve orada yayılmıştır. Asya gribi, genellikle dört yılda bir ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalıktır.¹⁴⁷ 1957 yılında Hong Kong'da ortaya çıkan Asya gribi, üç hafta içinde 250.000 kişiye bulaşmış ve toplamda 2 ila 4 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. Bilinen yakın zamanda tecrübe edilmiş büyük grip türlerinden birisi de domuz gribidir. Bu grip türü de Epidemiyolojik verilere göre 2009 yılı İnfluenza Salgını şubat ortalarında Meksika'nın La Gloria-Veracruz yerleşim bölgesinde ilk olarak saptanmış, 17 Nisan 2009 tarihinde ise ABD'nin Hastalık Kontrol Merkezinin iki pediatri vakasında tespit edilen “domuz gribi” tanısını ifade etmesiyle başlamıştır.¹⁴⁸

Kolera salgınına baktığımızda ise *Vibrio cholerae* isimli bir bakterinin neden olduğu, akut ve şiddetli ishaleyle devam eden bir bağırsak enfeksiyonudur. 1817 yılında Japonya, 1826 yılında Moskova, 1831 yılında Berlin, Paris ve Londra'da salgına sebep olmuştur. Ülkemizde ise kolera salgınlarının en büyüklerinden biri 1912 ve 1913 yılları arasında Balkan Savaşlarının yaşandığı dönemde meydana gelmiştir.¹⁴⁹

Tüm bu salgınlarla birlikte İslam tarihinde de öne çıkan bazı salgınlar yaşanmıştır. Amavas Salgını (M.S. 693), Hz. Ömer'in halifelik döneminde yaşanmış ve İslam tarihindeki

¹⁴⁵ Hülya Parıldar, Mustafa Fevzi Dikici, “*Pandemiler Tarihi*”, s.4.

¹⁴⁶ İhsan Çapçioğlu, Emine Kaya, *Pandemi Döneminde Türkiye’de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Din Hizmetlerine Genel Bir Bakış*, s.9.

¹⁴⁷ TÜBA, “*Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu*”, s.39.

¹⁴⁸ Elif İşlek, Yonca Özatkan, Merve Kardelen Bilir, Hakan Oğuz Arı, Hüseyin Çelik, Hasan Hüseyin Yıldırım, “*Covid-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri*”, Ed.

Komisyon, TÜSPE Yayınları, Ankara 2020, s.5-6.

¹⁴⁹ TÜBA, “*Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu*”, s.39.

en büyük salgınlardan biri olarak kayda geçmiştir. Bu salgın sebebiyle o dönemin önde gelen isimlerinden Muaz b. Cebel, Ebu Ubeyde, Yezid bi Ebi Süfyan gibi isimlerin de yer aldığı çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Yine yakın tarihte Carif Salgını (M.S. 688), Hicri 69 yılında Basra şehrinde ortaya çıkmış ve kısa zamanda çok sayıda insanın hayatına mal olmuştur. Öyle ki salgın sürecince iki yüz binden fazla insanın hayatını kaybettiğini tarihi kaynaklar yazmaktadır. Bir başka büyük salgın ise Müslim b. Kuteybe Salgını (M.S. 749) Irak topraklarının Basra kentinde ortaya çıkan bu salgın Emevi Devletinin yaşadığı son büyük salgındır. İsmi ilk ölen kişi olan Müslim b. Kuteybe'den almıştır. Yaklaşık üç ay boyunca devam eden bu salgında her gün bin kadar insanın salgın sebebiyle öldüğü kayıtlara geçmiştir. Bu salgınlar ve bunlara benzer birçok salgının yaşandığı İslam tarihinde de çok sayıda insan salgın sebebiyle yaşamlarını yitirmiş ve devletleri birçok açıdan olumsuz etkilemiş, kimisinin yıkılış sürecini hızlandırmıştır.¹⁵⁰

Bu yazılanların haricinde tarihte Tifüs, Tüberküloz, Sarı Humma gibi büyük salgınlarda yaşanmış ve çok fazla sayıda kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Tüm bunlarla birlikte tarihteki salgınlardan bazıları farklı gelişmelere sebebiyet vermiştir.

- Kolera, hijyen/temizlik tedbirlerinin alınmasına yol açmış, ayrıca hemşirelik mesleğinin gelişmesine katkı sağlamış ve oral sıvı tedavisinin keşfedilmesine neden olmuştur.
- Çiçek hastalığı, çiçek aşısının bulunmasına sebep olmuş ve bu vesileyle kendisi de ortadan kalkmıştır.
- Veba salgını ise karantina uygulamasının farklı şekillerini ortaya çıkarmış ve karantinanın gelişimine katkı sunmuştur.
- Verem hastalığı, zayıflatılmış canlı aşıların gelişimine etki etmiştir.
- Sifiliz diye bilinen hastalık/salgın ilaç tedavisinin önünü açmıştır.
- Sıtma hastalığı ise vektör ile mücadelenin kaynağını oluşturmuştur.¹⁵¹

Bugün ise durum eskiye kıyasla çok farklı bir hal almıştır. Ulaşımın gelişmesiyle birlikte insanların bir ülkeden diğerine seyahati kolay hale gelmiş, bu da bulaşıcı hastalıkların

¹⁵⁰ Yusuf Oktan, “İslam Tarihinde Salgın Hastalıklar ve Salgınla Mücadelede Kullanılan Nebevi Yöntemler”, Editorya (Koordinatör: Huriye Martı), *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinler Arası Araştırmalar*, DİB Yayınları, Ankara 2021, s.14-17.

¹⁵¹ Hülya Parıldar, Mustafa Fevzi Dikici, “*Pandemiler Tarihi*”, s.2.

birden fazla alanı etkilemesini kolaylaştırmıştır.¹⁵² Hızlı ve kolay şekilde yayılmasına en güzel örneklerden birisi de Covid-19 salgınıdır. Sadece birkaç aylık bir süre zarfında Çin’de ortaya çıkan virüsün tüm dünyaya yayıldığına şahit olunmuştur. Bu duruma sebep olan ana etmenin de insanların ülkeler arasındaki geçişinin kolaylığıdır. Bundan dolayıdır ki Covid-19 salgını pandemi halini aldığı anda devletler öncelikli olarak Çin ile sonrasında virüs vakalarının yüksek olduğu ülkelerle uçuş başta olmak üzere ulaşım yasağı getirmişlerdir. Kısa sürede dünyanın dört bir yanına yayılan bu salgın sonuçları itibariyle son yüzyılda yaşanmış en büyük salgınlardan birisi olarak tarihe geçmiştir. Bu çalışmamızda Covid-19 salgın sürecinde din kavramının salgınla başa çıkmadaki etkisi hutbeler üzerinden değerlendirilmeye, içerik analizine tabi tutulmuştur.

1.5.2. Covid-19 Salgın Süreci

Dünya 2019 yılında büyük bir küresel çaplı bir salgın ile tekrar yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu salgın, İspanyol Gribinden (1918-1919) bu yana yüz yıllık süreç içerisinde meydana gelen en büyük salgın olan Covid-19 salgınıdır.¹⁵³ Bu salgına sebep olan virüs ise korona virüs ailesinden olan SARS-CoV ve MERS-CoV isimli RNA virüsüdür. İlk defa virüsten 31 Aralık 2019 tarihinde salgın olarak bahsedilmiştir.¹⁵⁴ 7 Ocak 2020 tarihinde bu virüs türünün, daha önce hiç görülmemiş bir corona virüs türü olduğu bildirilmiştir. Bu virüsün de diğer korona virüs ailesi gibi hayvanlardan insanlara bulaştığı düşünülmektedir. Virüsün ilk kez Wuhan’daki deniz ürünleri satışı yapılan pazardaki insanlarda görülmüştür. Ancak ilk kaynağın tam olarak hangi hayvan olduğu net değildir. Sonraki süreçte ise çok hızlı bir şekilde insandan insana bulaşan virüs hızlı bir şekilde diğer kıtalara da yayılmıştır. İlk zamanlarda virüsün kuluçka süresi 2-4 gün olarak saptanmış ve hastalık süreci ise 5 gün olarak belirlenmiştir.¹⁵⁵ Bu yeni tip korona virüs vakasının ciddiye alınması gerektiği ise virüsün diğer şehirlerde de çok kısa süre içerisinde gözükmeye başlamasıdır. Wuhan’dan sonraki ilk vaka 19 Ocak tarihinde Çin’in merkezinde bulunan ve 11 milyonu aşan nüfusun bulunduğu Shenzhen şehridir. 20 Ocak’ta Guangdong şehrinde sonrasında ise Çin’in ve Dünya’nın en büyük şehirlerinden Şangay’da ilk vaka ortaya çıkmıştır. 21 Ocak’ta Dünya Sağlık Örgütü tarafından bu virüsle ilgili açıklamalar dünya kamuoyuna yapılmış, virüsün

¹⁵² Orhan Kılıç, “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”, Ed. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut, *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, Ankara 2020, s.26.

¹⁵³ TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, s.46.

¹⁵⁴ Nilgün Sofuoğlu Kılıç, “Covid-19 Küresel Salgınına Eko-Dini Tepkiler: Çevre Hareketleri Üzerine Bir İnceleme” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1)-2020, s.116.

¹⁵⁵ TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, s.45.

insandan insana enfekte olduğu ve hızlı yayıldığı bildirilmiş ve virüsün bulaşmaması adına gerekli önlemlerin alınması gerektiği de vurgulanmıştır. 30 Ocak 2020 de ise DSÖ Covid-19'u "uluslararası kamu sağlığı acil durumu" olarak ilan etmiştir.¹⁵⁶ Bu çağrı doğal olarak diğer insanları da tedirgin etmiş ve tüm devletleri bu yeni tip korona virüse karşı önlem almaya itmiştir. Tedbir konusunda ise ilk hareket eden ülke de virüsün ortaya çıktığı Çin olmuştur. Çin hükümeti merkez ve yerel yönetimlerle birlikte salgınla baş edebilmek adına sert önlemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Öncelikli olarak konuyla ilgili bilimsel ve klinik araştırmalar başlatılmış; enfekte kişilerin hastalık süreçleri detaylı takip edilmiş; virüse maruz kalanlar için hızlı bir şekilde yeni hastaneler inşa edilmiş; toplu taşıma askıya alınmış; karantina süreçleri başlatılmıştır.¹⁵⁷

Salgın ilerledikçe sonuçlar ağırlaşmış ve tedbirler de sertleşmiştir. Yayılma hızının son derece büyük olmasının neticesi olarak birkaç ay içerisinde virüs neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır. DSÖ tarafından virüsün yayılma hızının yüksek olması nedeniyle 1 Mart 2020'de pandemi ilan edilmiştir. Örneğin 12 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü 20.000'den fazla enfekte vaka sayısını ve 1000'den fazla ölümlü vakayı teyit etmiştir. 2020 sonlarına yaklaşırken yarım milyondan fazla insan enfekte olmuş ölüm vakaları da 30.000 rakamının üzerine çıkmıştır. Öyle ki vakalar gelişmişlik ile paralel de seyretmemektedir. Örneğin Avrupa'da İtalya, İspanya, Fransa gibi ülkelerde de vaka sayısı üst sıralardadır.¹⁵⁸ Bu veri ise ülkelerin ayırım gözetmeksizin tedbir almasında önemli bir etken olmuştur.

Ülkemizde ise durum diğer ülkelere kıyasla nispeten daha kontrollüdür. Türkiye geçmiş yıllardan itibaren salgın konusunda hazırlık yapan ülkelere birisidir. Nitekim Türkiye olarak pandemilere dair hazırlık çalışmaları ilk kez 2004 yılında başlamıştır. 2004 yılında başlayan ve yaklaşık iki yıl süren bu süreç sonunda 2006 yılında Başbakanlık Genelgesi olarak yayımlanmış ve Pandemi Hazırlık Planı olarak isimlendirilmiştir. Bu doğrultuda her ilde "pandemi planları" yapılmış, bu tip durumlarda uyulması gereken kurallar, yapılması gerekenler tespit edilmiştir.¹⁵⁹ Bununla birlikte yakın zamanda 2019 yılında "Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı" adı altındaki güncellemeleri bitirmiş ve "Küresel

¹⁵⁶ Elif İşlek, Yonca Özatkan, Merve Kardelen Bilir, Hakan Oğuz Arı, Hüseyin Çelik, Hasan Hüseyin Yıldırım, "Covid-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri", s.11.

¹⁵⁷ Elif İşlek, Yonca Özatkan, Merve Kardelen Bilir, Hakan Oğuz Arı, Hüseyin Çelik, Hasan Hüseyin Yıldırım, "Covid-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri", s.12.

¹⁵⁸ Hülya Parıldar, Mustafa Fevzi Dikici, "Pandemiler Tarihi", s.2

¹⁵⁹ Selma Metintaş, "Covid-19 Pandemisinin Yönetimi", ed. Güntülü Ak, Ülkü Yılmaz, Covid-19 Pandemisinden Öğrendiklerimiz, Gelecek Öngörülleri ve Yarının Planlanması, Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği Yayınları, 2020, s.11.

Grip Salgını (Pandemisi)” ismiyle yapılan çalışma bir genelge ile ilgili tüm kurumlara gönderilmiştir.¹⁶⁰

Ülkemizde Covid-19 salgınına dair ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren salgının ülke geneline yayılmasını önlemek kastıyla ülke sathında aşamalı bir takım tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirler toplumun belli katmanlarında hayatın olağan akışına sınır koysa da sosyal ve ekonomik haklara zarar vermeden icra edilmeye gayret gösterilmiştir. Dünyada ve ülkemizde ilk vakalar tespit edildikten sonra ne gibi tedbirler alınmış aşağıdaki tabloda verilmeye çalışılmıştır¹⁶¹ (Tablo 1.1).

Tablo 1.1 Covid-19 Kapsamında Uygulamaya Konulan Tedbirler/Çalışmalar¹⁶²

Tarih	Önemli Olaylar-Düzenlemelerin Kronolojik Listesi
31.12.2019	Çin Halk Cumhuriyeti’nde ilk virüs vakasının tespiti.
10.01.2020	Sağlık Bakanlığı tarafından Bilim Kurulu’nun kurulması
11.01.2020	Çin’de virüse bağlı ilk ölüm vakası.
24.01.2020	Çin’deki bir hava yolu şirketince Vuhan-İstanbul uçuşları durduruldu.
14.01.2020	Covid-19 Hastalığı Rehberi hazırlanması
04.02.2020	Hastalığın görüldüğü ülkelerden gelenler, havalimanlarında termal kameralarla test edilmeye başlandı.
05.02.2020	Çin’den gelen tüm uçuşların durdurulması.
23.02.2020	Türkiye ile İran arasındaki sınırlar kapatıldı.
29.02.2020	Türkiye ile İtalya, Türkiye ile Güney Kore, Türkiye ile Irak arasında tüm yolcu uçuşları tedbir amacıyla durduruldu.
11.03.2020	Ülkemizdeki ilk vaka tespit edildi.
12.03.2020	Okulların tatil edilmesi.
13.03.2020	Kamusal alanda toplu faaliyetler kısıtlandı.
15.03.2020	Geniş çaplı seyahat ve ulaşım kısıtlamalarının uygulamaya konulması. İnsanların kalabalıklar halinde bulunduğu ortam ve mekânların kapatılması. Suudi Arabistan’dan gelen son umre yolcularının devlet yurtlarında gözlem amacıyla kontrol altına alınması.
16.03.2020	İbadet mekânlarında namazların cemaat halinde kılınmasına ara verilmesi.

¹⁶⁰ Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı” Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019, s.4-5.

¹⁶¹ TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, s.50.

¹⁶² TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, s.50-51.

	Elektif ameliyatların ve diş hekimliği uygulamalarının ertelenmesine dönük kararın uygulanmaya konulması.
17.03.2020	Uçuşa kapanan ülke sayısı 20'ye yükselmesi.
19.03.2020	Futbol, Basketbol, Hentbol, Voleybol liglerinin ertelenmesine dönük kararın alınması. Covid-19 testinin uygulandığı merkezlerin 18'e yükselmesi.
21.03.2020	Covid-19 testinin uygulandığı merkezlerin 73'e yükselmesi (44 ilde). Uçuşların askıya alındığı ülke sayısı 68'e yükseldi. Lokantalara yalnızca paket servis hizmetinin verilmesi uygulamaya konulması.
22.03.2020	Kamuda mesailerde kısıtlamaya gidilip esnek çalışmaya geçildi.
24.03.2020	Toplu taşıma vasıtalarının potansiyeli %50 ye indirildi. Yolcular arası sosyal mesafe kuralı konuldu.
27.03.2020	Zaruri ihtiyaç haricindeki şeylerin pazarlarda satılması yasaklandı. Tezgâhlar arası mesafe 3 metre olarak ayarlandı.
28.03.2020	Otobüs ve uçak yolculukları izne tabi tutuldu. Yurt dışı uçuşlar durduruldu.
31.03.2020	Covid-19 testinin uygulandığı merkezlerin 75'e yükselmesi.
01.04.2020	Pazar yerlerinin giriş ve çıkışlarının denetlenebilmesi için ek genelge yayınlandı.
04.04.2020	20 yaşın altındaki gençlere sokağa çıkma yasağı getirildi. 30 Büyükşehir ve Zonguldak'a giriş-çıkış yasağı konuldu. Toplu bulunulan mekânlarda maske takmanın zorunlu hale getirilmesi.
05.04.2020	20-65 yaş arası kişilere ücretsiz maske dağıtım uygulamasının işleme konulması.
09.04.2020	Alınan bir karar ile maske ve eldivenlerin farklı bir atık kutusunda bir araya getirilip, 72 saat sonra temizlik ekiplerine verilmesi.
10.04.2020	Hafta sonu sokağa çıkma kısıtlaması getirildi (11 Nisan ve 12 Nisan 2020)
15.04.2020	Hafta sonu sokağa çıkma kısıtlaması getirildi. (18 Nisan ve 19 Nisan 2020)
20.04.2020	23 Nisan ve 26 Nisan 2020 tarihlerinde dört günlük sokağa çıkma kısıtlaması getirildi.

28.04.2020	01 Mayıs -03 Mayıs 2020 tarihlerinde sokağa çıkma yasağı ilan edildi
04.05.2020	65 yaş üstü vatandaşlara (11 Mayıs'ta); 0-14 yaş arasına (13 Mayıs'ta); 15-20 yaş arasına (15 Mayıs'ta) farklı saatlerde sokağa çıkma izni verildi.
06.05.2020	Bakanlık tarafından küresel salgınla mücadelede 1. dönemin tamamlandığını duyuruldu.
19.05.2020	Ramazan Bayramını kapsayan 23 Mayıs ve 26 Mayıs 2020 tarihleri arasında ülke çapında 4 gün sokağa çıkma yasağı getirildi.
28.05.2020	Hafta sonu sokağa çıkma kısıtlaması 15 ilde uygulandı (30 Mayıs ve 31 Mayıs 2020).
29.05.2020	Camilerdeki toplu ibadete öğle ve ikindi ile sınırlı kalmak şartı ile izin verildi ve ayrıca açık alanda ve sosyal mesafe kuralına uygun olarak tekrar Cuma namazı kılınmasına karar verildi.
01.06.2020	Bu tarihten itibaren daha evvel açıklanan takvim doğrultusunda normal hayata geçiş sürecinin başlatılmasına karar verildi.

Tablo 1.1'deki veriler Haziran 2020'de sona erse de süreç devam etmiştir. Havaaların ısınması ve kısıtlamaların azalması ile rahatlatma evresine girilmiştir. Temmuz-Ağustos ve Eylül aylarında ise kademeli normalleşme süreci başlatılmış toplumsal yaşamın rahatlamasına yönelik uygulamalar ortaya konulmuştur. Ancak aynı yıl Kasım ayından itibaren etkisini artıran salgın sebebi ile diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kısıtlamalar tekrar yoğunlaşmıştır.¹⁶³ 2021 yılı Haziran ayında yayımlanan genelge ile tekrar kademeli normalleşme uygulanmış¹⁶⁴ 9 Nisan 2022 yılında yayımlanan genelge ile de kısıtlamalar tamamen kaldırılmıştır.¹⁶⁵

Tablo 1.2 Kısıtlayıcı Önlem ve Tedbirlerin Ölüm Oranlarına Etkisi¹⁶⁶

UYGULAMA	ÖLÜMLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Evde izole olma	%17-%21 arası azalma.
Gönüllülüğe dayalı evde karantina	%31-%34 arası (evde izolasyon beraber) azalma
70 yaş üstü kişilerin sosyal mesafe kuralına uyması	%49-%49 arası (evde izolasyon ve karantina ile beraber) azalma

¹⁶³ Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Asrın Küresel Salgını Türkiye'nin Koronavirüsle Başarılı Mücadelesi*, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021, s29.

¹⁶⁴ T.C. İçişleri Bakanlığı "Kademeli Normalleşme Tedbirleri Genelgesi", erişim:05.06.2024, <https://www.icisleri.gov.tr/kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi>

¹⁶⁵ T.C. Resmi Gazete. 9 Nisan 2022. Sayı: 31804

¹⁶⁶ Selma Metintaş, "Covid-19 Pandemisinin Yönetimi", s.7.

Tüm toplumun sosyal mesafeye tabi tutulması	%13-%9 arası (evde izolasyon ve karantina ile birlikte) (%20-%15) (izolasyon ile beraber) azalma
Okulların kapanması	%29-%19 arası (hepsi ile beraber) azalma

Bu tarz kısıtlamaların ölümlü vakaların azalmasında olumlu etkisini gösteren bir çalışmaya dair veriler yukarıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 1.2). Bu sebeptir ki küresel çaplı salgınlar gibi olağanüstü durumlarda bu tarz geniş çaplı kitlesel tedbirler almak ve bazı kısıtlamalara gitmek sorunun çözümünde önemli bir etken olduğu söylenebilir. Son olarak Covid-19 salgınının ne aşamada olduğuna dair sağlık bakanlığının resmi internet sitesinde yer verilen son veriler aşağıdaki tabloda gösterilmeye çalışılmıştır (Tablo 1.3). Tablodan görüleceği üzere ülke nüfusunun neredeyse 1/4'ü bu salgından etkilenmiştir.

Tablo 1.3 2023 Mart Covid-19 Sayıları¹⁶⁷

2023 MART	
VAKA SAYISI	31.054
VEFAT SAYISI	85
TOPLAM VAKA SAYISI	17.232.066
TOPLAM VEFAT SAYISI	102.174

İlk bakışta Covid-19 salgını da bir sağlık sorunuymuş gibi algılsa da sonuçları pek çok farklı sistemi etkilemiştir. Seyahat özgürlüğünün kısıtlanmasından okullarda eğitimlerin yapılamayışına, sağlık kurumlarından hizmet alınamamasından ölümlerin defin işlemlerinde dini vecibelerin yerine getirilemeyeişine, iş yerlerinin kapanmasından toplu ibadetlerin yasaklanmasına kadar daha birçok alanda topluma ağır travmalar yaşatmıştır. Travmaların en ağır olanı da ölümlü vakalardır. Ölümlü vaka veyahut hastalığı ağır atlatmak bu travmaların doğrudan gözlemlenen şekilleridir. Bu sebeptir ki salgın konusu tarih boyunca çeşitli disiplinlerin araştırma konusu olagelmıştır. Bu çalışmamıza da konu olmasının temel sebebi din fenomeninin ya da dini motivasyonun salgınla mücadelede ne gibi etkileri olmuştur veya dinin kurumsal yapısı içerisinde bu misyonu yüklenenler salgına ve etkilerine ne denli yer vermiştir? Çalışmamızda söz konusu bu ilişki, hutbeler üzerinden afet sosyolojisi bağlamında anlamlandırılmaya ve ortaya konan verilerle de analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de nitel paradigma çerçevesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

¹⁶⁷ T.C Sağlık Bakanlığı, “Türkiye Covid-19 Tablosu”, erişim:05.06.2024
<https://covid19.saglik.gov.tr/>

İKİNCİ BÖLÜM

HUTBELERİN AFET SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA İÇERİK ANALİZİ (2020-2022)

Dinin çeşitli tanımları çalışmamızın birinci bölümünde yapılmıştı. Bu sebeple bu başlık altında tekrar dinin tanımı konusuna detaylıca yer verilmemiştir. Ancak dinin toplumsal olanla ilişkisine atıf yapmak için şu hususa değinmekte fayda var. Din, insanlara gündelik hayat içerisinde sıradan olanın ötesinde bir referans noktası oluşturur. Bu referans noktası bu dünyanın dışında bir konumdadır. Din bireyler ve toplumsal gruplar için yaşamlarına anlam katar. İnsanlar bu anlam duygusu ile normal yaşantılarında karşılarına çıkan her türlü olumlu olumsuz olaylar karşısında bir tür güçlü bir iç motivasyon ve iç barış elde ederler.¹⁶⁸ Din, kişinin dünyayı ve içinde olup bitenleri anlama-anlamlandırma çabası içinde, kişiyi o dünyada bir yere yerleştirme işlevi görmektedir.¹⁶⁹ Dinin anlamlandırma işlevinin yanı sıra bir diğer işlevi de afet durumlarında ya da herhangi bir kriz anında insanların psiko-sosyal sağlığının muhafaza edilmesine yardımcı olmaktır. Hayatın doğal seyri içinde bazen olağanüstü durumlar yaşanabilmektedir. Bu bazen bir salgın bazen bir deprem bazen de bir yangın felaketi olabilir. Bu olağanüstü durumlarda ortaya çıkan olumsuzluklara karşı başa çıkmada dinin önemi büyüktür. Zira bu noktadaki anlamlandırma durumu kişinin manevi ve moral motivasyonu için önemlidir.¹⁷⁰

Nitekim dinin bu önemli işlevi hakkında Berger şöyle demiştir:

“Din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır. O, insanın kendini dışsallaştırmasının ve kendi öz manalarını realiteye aşılmasının en yüce sınırını ifade eder. Din ayrıca beşeri düzenin, varlığın bütününe yansıtıldığını da ima eder. Başka bir deyişle din, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimidir.”¹⁷¹

Bu izahtan anlaşılacağı üzere din, bu dünyada hatta evrende olup biten her şeyi anlamlandırmada stratejiktir. Bu durum hakeza afet dönemlerinde de böyledir. Aslında işin özü şudur; afet ya da daha özelde konumuz olan salgınlar karşısında insanlar, içerisinde kalmış oldukları olumsuz durumları doğal bir refleks olarak din ile irtibatlandırır. Böyle bir olağanüstülük karşısında ise olay ve olguları din başlığı altında anlamlandırma gayretine

¹⁶⁸ Ejder Okumuş, “*Toplumsal Değişme ve Din*”, s.80.

¹⁶⁹ Şerif Mardin, “*Din ve İdeoloji*”, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.30.

¹⁷⁰ Habip Meçin, “Kriz Dönemlerinde Manevi Danışmanlık: Modern Toplumda Anlam Arayışının Sosyolojik Bir Okuması”, Editörya (Koordinatör: Huriye Martı), *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinler Arası Araştırmalar*, DİB Yayınları, Ankara 2021, s.155.

¹⁷¹ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, s.88.

girerler ve de aşkın olana ya da kutsala sığınma eylemine başvururlar. Yukarıda da izah edildiği gibi olan biteni din ile meşrulaştırmaya çalışır ve sıkıntılı halden onunla kurtulmaya çalışırlar.¹⁷²

Berger, dinin tarih boyunca toplumlar için en yaygın ve etkili meşrulaştırma aracı olduğunu, toplumsal gerçekliği koruduğunu ve nihai gerçekliğe bağladığını, insan aktiviteleri ve anlamlarının ötesinde kutsal bir gerçeklik kaynağı olduğunu, bu sebeple amprik toplumların istikrarsız yapısını güçlendirdiğini ifade etmektedir. Berger dinin, dünyaları inşa etmedeki bu gücünün, dinin meşrulaştırma etkisinin bir kanıtı olduğunu söylemektedir.¹⁷³

Bu konu. detayına birinci bölümde değindiğimiz teodise konusu ile de ilgilidir. Teodise kavramı ile ilahiyatçılar kadar bir çocuğun ölümünü Tanrı'nın iradesine bağlayan cahil bir köylü de meşgul olmaktadır. Ancak, teodise kavramını algılama düzeyleri farklılık arz etse de ilahiyatçı ile köylü aynı şeyi ifade etmeye gayret etmiş olabilir.¹⁷⁴ Toplumun bir ucundan diğerine ulaşan böyle bir olgunun işlevine değinen Berger, teodisenin etrafımızda olup biten düzensiz olayların (anomic) dini açıdan bir başka ifadeyle Tanrı'nın adaleti açısından meşrulaştırılmasını sağladığını ifade etmektedir.¹⁷⁵ Bu anomic dediğimiz olumsuz olayların Tanrı'nın adaleti bağlamında izah edilmeye çalışılması toplumda var olan diğerlerine sistemle bütünleşme imkânı verir.¹⁷⁶ Teodiseyi toplumsal olarak ele aldığımızda var olan toplumsal düzenin devamı için toplum, meydana gelen olumsuzluklar, düzensizlikler karşısında olayları yerleşik bir düzen içerisinde anlatır. Bu izahatı ise o toplumda var olan dinin meşrulaştırma işlevi ile yerine getirir. Bu durumda ise dini meşrulaştırma açısından teodise, toplumsallığın en belirgin nitelikleri arasında yer almaktadır.¹⁷⁷ Daha geniş bir ifadeyle, teodise bireye toplumdaki gerçek hayatında direkt etki eder. Makul seviyede bir teodise anlayışı bireye, yaşantısındaki düzensiz tecrübelerinin var olan kurulu düzenle bütünleşmesine olanak tanır. Bu düzensiz tecrübeler acı veren durumlar olabilir ve bundan dolayıdır ki teodise mutluluk değil bir anlamlandırma çabasıdır. Öyle ki bu anlam ihtiyacı şiddetli acı veren durumlardaki manaya olan gereksinim mutluluğa olan gereksinimden daha güçlüdür. Konumuz özelinde örnek vermek, salgın hastalığa yakalandığını ve durumunun ağır seyrettiğini düşünen bir kişi, bunun niçin bir başkasında değil de kendisinde meydana geldiğini ve hastalığının niçin ağır

¹⁷² Ercan Çelik, "Olağanüstü Durumlar Sosyolojisi ve Din", ed. Mehmet Emin Çiftçi, *İslam Düşüncesinde Rahmet ve Musibet*, Siyer Yayınları, İstanbul 2021, s.130.

¹⁷³ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s.65.

¹⁷⁴ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s.96.

¹⁷⁵ Berger, "Dinin Sosyal Gerçekliği", s.98

¹⁷⁶ Berger, "Dinin Sosyal Gerçekliği", s.102

¹⁷⁷ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, s.93

seyrettiğini bulmak ve bu durumdan kurtulmak ister. Bu acı veren durumun, niçin kendisinde olduğuna dair bir mana sunabiliyorsa teodise, acı veren kişiye mutluluk vadetmese bile bir amaç sunuyor demektir. Unutulmamalıdır ki bazı teodiseler mutluluk vaat etmezler. Bu sebeple Berger’e göre teodiselerin ilk evrede gayesi mutluluk değil anlamdır.¹⁷⁸ Weber de teodise kavramına sosyolojik yorumlar getirmiştir. Ayrıcalıklı ya da ayrıcalıksız toplumdaki tüm tabakalar için dinin teodiseler sağladığını ifade etmiştir. Tarihsel süreçte din, toplumdaki ayrıcalıklı ve güçlü sınıfların niçin bu güce ve imtiyaza sahip olduğu konusunda meşrulaştırma gayreti içinde olmuştur.¹⁷⁹ Weber bu teodise problemini toplumlar nezdinde inceler ve nasıl çözdüklerine ulaşmaya çalışır. İncelediği bu farklı teodiseler: İlahi takdir, düalizm ve karma modelleridir.¹⁸⁰ Bu kapsamda Yahudilik, İslam, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve Taoizm ile ilgili izahatlar getirir Ekonomi ve Toplum kitabında. Bu dinlerde ve toplumlarda konuya dair farklı teodise inanışlarının olduğunu, neticesinde bu problemin çeşitli biçimlerde çözüldüğünü ifade etmiştir. Biraz önce de vurgulandığı gibi bu problemi her din kendi sistematigi içerisinde çözmeye çalışmıştır. Kader, ilahi takdir, düalizm, ruh göçü, dünyevi uhrevi kurtuluş gibi.¹⁸¹ Weber’in anlatısında yer alan bu teodise modelleri, her dinin kendi iç mantığı içerisinde bir yönlendiricisinin olduğunu ve bu durumun da gerçeklik ile deneyim, bir başka deyişle realite ile dinin sunduğu perspektif arasındaki gerilime odaklandığı saviyle ilişkilidir. Özetle bu çatışma durumundaki anlam meselesi teodisenin özünü oluşturur.¹⁸²

Berger de teodisenin sosyal işlevini, sosyal güç ve imtiyaz eşitsizliklerinin izahatını yapması olarak yorumlamıştır. Özellikle hızlı değişimlerin olduğu dönemlerde çatışmaların da şiddetlendiği aşikârdır. Böyle zamanlarda toplumdaki her türlü eşitsizlik özellikle ekonomik anlamdaki eşitsizlikler dinsel sorgulamaların da kapısını aralamaktadır. İşte böyle zamanlarda merkezden uzaklaştıkça toplumun mağdur olduğu kesimler bu acı veren durumlar hakkında kendi hallerinin meşrulaştırmak için ilk önce dine başvururlar. Tam da bu noktada toplumdaki bu kötülük durumlarını, mağdur durumlarını, haksız ve acı veren vaziyetlerini meşrulaştırma gayesini duyanlar öncelikle mağdurlardır. Ancak bu noktada önemli olan bir diğer husus şudur ki zenginler veya mağdur olanları karşısında galip gelenlerde kendi durumlarını meşrulaştıran bir diğer tabirle anlamlı kılan şey de teodisenin bir diğer işlevidir. İşte bu iki

¹⁷⁸ Berger, “Kutsal Şemsiye”, s.130.

¹⁷⁹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, s.94.

¹⁸⁰ Bayram Sevinç, “İnfluenza Salgınının Olası kurbanı Max Weber’in Teodise Kuramı ve Covid-19 Salgını Bağlamında Aktüel Değeri”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54-2020/2, s.22

¹⁸¹ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012, s.1/649-660.

¹⁸² Bayram Sevinç, “İnfluenza Salgınının Olası kurbanı Max Weber’in Teodise Kuramı ve Covid-19 Salgını Bağlamında Aktüel Değeri”, s.26

vaziyet için de ortaya konan işlevi Weber “çifte teodise” kavramında bulmakla beraber bunu daha da ileriye götüren Berger’dir. Özetle bugün gelişmiş toplumlar ile diğer toplumlar arasındaki sosyo ekonomik farklılıklara bakınca gelişmiş toplumlarda “mutluluk teodisesi” denilen bu olgunun daha yoğun olması da bu sebeptendir ve gözlemlenebilen bir olgudur.¹⁸³

Çalışmamıza konu olan Covid-19 salgınına baktığımızda, salgın neredeyse dünyanın tamamına yayılmış ve sonuçları itibariyle de çok sayıda ölümlü vaka ve kalıcı hastalıkla neticelenmiştir. Durum böyle olunca toplumların ve de bireylerin olan biten bu sonuçları anlamlandırma gayreti içerisine girdiği de bir hakikattir. Salgının kaynağının ne olduğu, neden kendilerinin başına geldiği, böyle bir kötülüğe Tanrı’nın nasıl müsaade ettiği veya Tanrı’nın etkisinin olup olmadığı, aşı gibi tedbirlerin niçin öncelikle zengin ülkelere sunulduğu, salgınla mücadelede zengin ve fakir ülkeler ile zengin ve fakir insanlar arasında sağlık hizmetlerinin niçin aynı olmadığı tüm bu olup bitenlerin Tanrı’nın adaleti ile nasıl açıklanacağı gibi onlarca soru ortaya çıkmıştır. Öyle ki salgın süreci, kötülük problemine dair söylemlerin insanlar arasında artmasına sebep olduğu gibi bu durumu izah etmeye çalışan akademik olsun olmasın yayınların sayısının artmasına sebep olmuştur. Tüm bu süreci teodise bağlamında şu şekilde sorabiliriz:

Madem Tanrı mutlak kudret sahibi, adil ve iyi o vakit on binlerce insanın canına mal olan Covid-19 salgını niçin meydana geldi?

Bu salgına sebep olan kendiliğinden ortaya çıkan virüs mü yoksa laboratuvar ortamında insan eliyle yapılan bir virüs mü? Eğer öyleyse bu kötülükten özgür irade sahibi insan mı yoksa her şeye gücü yeten Tanrı mı sorumludur?

Covid-19 ve türevi salgınlarda kaybedilen insanların sorumluluğu Tanrı’da mı yoksa alınan tedbirlere uymayan, yapılan ikazları dikkate almayan insanlarda mıdır? Bu noktada ihmali olan her kimse kötü, yaptığı kötülük müdür?

Bu konuyla ilintili olarak meydana çıkan tüm sorunları teodise ya da kötülük bağlamında değerlendirip analiz edebilir belli bir kalıba sokabiliriz. Ancak şu da göz önünde bulundurulmalıdır ki bu sorun ister salgın, ister bir deprem, isterse bir nükleer bomba ya da soykırım olsun bu olaylar, sonuçları bakımından kolay çözülecek ve anlamlandırılacak basit olaylar değildir. Bu noktada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki bu Covid-19 salgın sürecinde ülkemizde sağlık, bilim, akademi, eğitim, siyaset vb. kurumlar salgına karşı kayıtsız kalmayan

¹⁸³ Celaleddin Çelik, “Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, s 53.

kurumlardır ve her birinin bu süreçteki fonksiyonu farklıdır. Bu kurumların haricinde ise konuya kayıtsız kalmayan bir diğer önemli kurum hiç şüphesiz dini kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu süreçteki rolü yukarıdan itibaren anlatmaya çalıştığımız din kavramının işlevi ile neredeyse aynıdır. Bu minvalde Diyanet İşleri Başkanlığı, Covid-19 sürecinde oluşturulan sosyal destek gruplarında aktif rol almış, ayrıca salgının sonuçlarının ağır seyrettiği, sokağa çıkmanın yasak olduğu zaman dilimlerinde her akşam camilerden dualar edip salalar okumuş, çeşitli vasıtalarla topluma ulaşmaya çalışmış (Radyo, TV kanalı, Sosyal Medya, İnternet siteleri vb.) böylece afete maruz kalan toplumun manevi gücünü, moral değerlerini yüksek tutmaya çalışmıştır. Bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığının en önemli araçlarından biri de çalışmamızda içerik analizine tabi tuttuğumuz hutbelerdir.

Çalışmamız, yukarıda bahsedildiği üzere Covid-19 ve hutbe ilişkisi üzerine bir çalışmadır. Bunu yaparken de belli bir başlangıç noktası ve bitiş noktası koymak elbette çalışmamızın gereklerindendir. Zira Covid-19 süreci bahsedildiği üzere bir grip salgınıdır ve sıfır seviyeye düşmesi kısa sürede muhtemel değildir. Ancak bizi bu noktada ilgilendiren hastalığın pandemi seviyesine ulaşması ve geniş halk kitlelerini etkilemesi ilgilendirmektedir. İşte bu sebeple bu çalışmanın başlangıç noktası da Dünya Sağlık Örgütü'nün 5 Ocak 2020 tarihinde salgını dünya kamuoyuna ilan etmesiyle başlamış ve Covid-19 ülkemizin de gündemine girmiştir. Salgının etkileşimi ve hızı, tedavi ve aşı süreçleri her ülkede farklılık arz etmiştir. Ülkemizde de süreçle ilgili inişli çıkışlı bir grafik yaşanmıştır. Konuyla ilgili detaylar ilk kısımda verilmiştir. Bu sebeple çalışmamızın nihai noktası da salgınla ilgili tedbirlerin kaldırıldığı Resmi Gazetede ilan edildiği 9 Nisan 2022 tarihidir. Bu iki tarih arasındaki yayımlanan hutbe metinleri bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu süreçte yayımlanan hutbelerin toplam sayısı 120'dir. Bu hutbeler çeşitli kategoriler altında ve farklı takvim aralıklarında olmak üzere analiz edilip elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur.

2.1. Hutbelerin Yıllara Göre Muhteva Yönünden Dağılımı

Çalışmamız, 2020, 2021 ve 2022 yılına ait hutbeleri kendisine konu edinmiştir. Başlangıç tarihi olarak 5 Ocak ve 2020 ve bitiş olarak da 9 Nisan 2022 tarihidir. 2020 yılında 52, 2021 yılında 55 ve 2022 yılında 14 hutbe mevcut olup her bir yıldaki hutbeler ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Her bir yıla ait hutbeler de kendi içerisinde ay ay olmak üzere ele alınmıştır. Zira bunu yapmamızdaki gaye hutbe içeriklerinde yer verilen temalar ve mesajları ay ve yıl bazlı kıyaslamalara tabi tutmaktır.

İçerik analizine tabi tutulacak metinler ise hutbelerin teknik özelliği sebebi ile kelime kelime değil de cümlelerin birbiri ile olan bağlamı üzerinden yapılmıştır. Böylece kodlamadaki konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple de her bir paragraf detaylıca okunmuş ve metinlerdeki konular veyahut temalar, kodlar ve alt kodlar olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Bu kodlama ve alt kodlamalar, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.1). Çıkarılan konular bu tablodaki kodlamalara göre sınıflamaya tabi tutulup analiz edilmiştir. Ayrıca ay ve yıl bazlı yapılan tablolastırma sürecinde ise kodların ne kadar sıklıkla ele alındığı da yüzdelik olarak verilmiş ve bu da hangi konuların hutbelerde daha fazla vurgulandığını ve hangi konulara daha az değinildiğini göstermiştir. Bu şekilde verilerin aktarımı sonuçlandırılıp çalışmanın son kısmında tablolara dair detaylı izahat ve analizler yapılmıştır.

Tablo 2.1 Hutbe Konularının Tasnifi

A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER
1	Ahlak
2	İbadet
3	İman
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler
2	Milli Gün ve Haftalar
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER
1	Afet
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf
4	Covid-19-Salgın
5	Eğitim, İlim
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar

2.1.1. 2020 Yılı Hutbeler

2020 yılındaki hutbe sayısı 52 adet olup her bir ay kendi içerisinde analiz edilmiş ve elde edilen veriler bu dağılıma göre verilmiştir. Aylık analiz sürecinin sonunda ise yıl bazlı kıyaslama ve yorumlama yapabilme adına 2020 yılına ait veriler tek bir tablo halinde sunulmuştur.

2.1.1.1. Ocak Ayı Hutbeler

Hiç kuşkusuz çalışmamızın bir amacı da gündem ve hutbe metinleri arasındaki varsa bir ilişki, veriler ışığında tespit etmektir. Bu noktada 2020 yılı Ocak ayında gündemde yer alan konulara değinmenin yöntemsel bir gereklilik olduğu söylenebilir. Bu sebeptendir ki bu ay ve bundan sonraki her ay için önemli gündem maddelerine kısaca yer verilmiştir.

- 6 Ocak: Ankara Etimesgut'ta yeni MİT binası açıldı.
- 10 Ocak: Yeni coronavirüs hastalığıyla mücadele etmek amacıyla Sağlık Bakanlığında Coronavirüs Bilim Kurulu kuruldu.
- 11 Ocak: Silivri açıklarında Richter ölçeğine göre 4,9 büyüklüğünde deprem meydana geldi.
- 24 Ocak 2020 Elazığ Depremi: Elazığ'da 6.8 büyüklüğünde deprem meydana geldi, 44 kişi öldü, 1.607 kişi yaralandı.1000'e yakın bina hasar gördü.¹⁸⁴

Gündemle ilgili kısa bir bilgilendirme yaptıktan sonra 2020 yılı Ocak ayındaki yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Tablo 2.2).

Tablo 2.2 2020 Ocak Ayı Hutbe Başlıkları

Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1 Peygamberimizin Dilinden Dualar	10.01.2020
2 Teknoloji Bağımlılığı Ve Sosyal Medya Ahlak	17.01.2020
3 Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek	24.01.2020
4 Afetlere Karşı Bilinçli Olalım	31.01.2020

Çalışmamızın ana unsuru olan kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Ocak ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.3).

¹⁸⁴ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

Tablo 2.3 2020 Ocak Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	10	20,41
2	İbadet	9	18,37
3	İman	17	34,69
Toplam		36	73,47
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	3	6,12
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	3	6,12
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	1	2,04
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	2	4,08
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	2,04
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	3	6,12
Toplam		13	26,53
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		49	100

2020 Ocak ayı verilerine göre; toplamda 49 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların yüzde 73,47'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu "İman" (% 34,69) iken, "Ahlak" (% 20,41) ve "İbadet" (% 18,37) konuları daha az sıklıkla ele alınmıştır. Hutbelerde konu belirlenirken hiç şüphesiz miladi ve kameri takvimdeki önemli ay, hafta, gün ve geceler de dikkate alınmaktadır. 2020 yılı Ocak ayında bu kategoride hiçbir temaya rast gelinmemiştir. Toplumsal Konular kategorisinde ise toplamda % 26,53'lük bir oranla, toplumsal meselelerin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. En fazla üzerinde durulan konular "Aile, Anne-Baba-Çocuk" (% 6,12) ve "Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar" (% 6,12) olmuştur.

"Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya" (% 4,08) ve "Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma" (% 2,04) konuları da belirli bir önem taşımaktadır.

Tablodan da görüleceği üzere “11 Ocak: Silivri açıklarında Richter ölçeğine göre 4,9 büyüklüğünde deprem meydana geldi.” ve “24 Ocak 2020 Elazığ Depremi: Elazığ'da 6.8 büyüklüğünde deprem meydana geldi, 44 kişi öldü, 1.607 kişi yaralandı.1000'e yakın bina hasar gördü.” başlıklı afet haberleri, hutbede “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım” başlığı ile doğrudan konu olarak işlenmiştir. Bu durum da istatistiklere % 6,12 olarak yansımıştır.

Covid-19 konusu dünya gündeminde tazeliğini korurken bu tarihlerde ülke gündeminde üzerine durulan ana gündem maddeleri arasında değildir buna rağmen konuya dair sağlık bakanlığı tarafından bilim kurulu kurulmuştur. Bununla birlikte diğer afet türlerinden olan deprem vakası bu ay içerisinde farklı tarihlerde yaşanmıştır. Şiddetli denilecek ölçüde yaşanan bu depremler toplumda konuya dair bir hassasiyet oluşmasına sebep olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı da bu hassasiyeti hutbe metinlerine doğrudan taşımıştır. Hutbenin bir kısmında depremle ilgili şu hususlar yer almıştır:

“Kâinatın düzeni ve işleyişi “Sünnetullah” denilen ilâhî kanunlara göre cereyan eder. Cenâb-ı Hak bu kanunları sonsuz kudretiyle ve ilmiyle belirlemiştir. Toprağın, rüzgârın, suyun ya da ateşin kendine has bir yapısı ve dengesi vardır. İnsanoğlu bu yapıyı bilerek ve bu dengeyi koruyarak yaşamak durumundadır. Deprem de ilâhî kurallara uygun biçimde meydana gelir. İnsanoğlu depreme engel olamaz;...Ama depremde zarar görmemek için çeşitli önlemler alabilir...”¹⁸⁵

Deprem hutbede, “sünnetullah” denilen “ilahi kanun” kavramı ile meşrulaştırılmış ve bu kavram üzerinden insanlara aktarılmıştır. Dolayısı ile depreme doğrudan maruz kalan kişiler ya da dolaylı bir şekilde bu afeti hissedenler bu olağanüstü durumu anlamaya çalışmış ve bu minvalde anlaması sağlanmıştır. Bununla birlikte gerekli tedbirlerin alınması konusunda da toplum bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı hutbenin bir başka yerinde ise konuyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

“Kıymetli Müslümanlar! Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!” Mümin, imtihan dünyasında farklı sıkıntılarla karşılaşacağını bilerek yaşar. Sınırlı ve aciz bir varlık olduğunun, kul olarak Rabbine muhtaçlığının farkındadır. Sıkıntılar karşısında elinden geldiği ve gücü yettiği kadar mücadele eder. Aklını, bilgisini, tecrübesini kullanarak tedbirini alır. Sonrasında ise imanı gereği, teslimiyet ve tevekkül ile hareket eder. Uğradığı musibetten sabrederek ve güçlenerek çıkar. Nimete şükür, mihnete sabır göstererek ilâhî imtihanı

¹⁸⁵ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 31.01.2020 Tarihli Hutbe.

kazanır. Peygamberimiz (s.a.s), müminin bu halini şöyle anlatır: “Müminin durumu ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum sadece mümine hastır. Bir nimetle karşılaştığında şükreder; bu onun için hayır olur. Bir musibetle karşılaştığında ise sabreder; bu da onun için hayır olur.”¹⁸⁶

Bu kısımda ise yaşanan depremin Allah’ın takdiri olduğu ayetle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Yaşanan sıkıntı ve kederlerin “imtihan” olduğu vurgusu yapılarak yaşanan süreçle ilgili insanların zihin dünyasında bir anlamlandırma işlevi görülmüştür. İlk aya ilişkin veriler bu şekildeydi. Bundan sonraki ay bazlı yapılacak veri paylaşımı da bu minvalde yapılmıştır.

2.1.1.2. Şubat Ayı Hutbeler

2020 yılı Şubat ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 4-5 Şubat: Van çığ felaketi: Van’da meydana gelen 2 çığ felaketinde 41 kişi hayatını kaybetti.
- 5 Şubat: Pegasus Hava Yollarının 2193 sefer sayılı uçuşu: İzmir-İstanbul seferini yapan ve Adnan Menderes Havalimanından hareket eden uçak, Sabiha Gökçen Havalimanına iniş yaptıktan sonra pistten çıkmış, 6 mürettebat ve 177 yolcu arasından üç kişi hayatını kaybetmiş 179 kişi ise yaralanmıştır.
- 23 Şubat: 2020 İran-Türkiye depremleri: İran’ın Hoy şehrinde meydana gelen 5.8 ve 5.9 büyüklüğündeki iki ayrı depremde, İran’da 75 kişi yaralandı, Van’da ise 10 kişi hayatını kaybetti ve 50 kişi de yaralandı.
- 27 Şubat: İdlib’te Suriye Hükümetince Türk konvoyuna saldırı neticesinde 33 asker şehit oldu, 32 asker ise yaralandı.¹⁸⁷

2020 yılı Şubat ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.4).

Tablo 2.4 2020 Şubat Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Kudüs İslam Yurdudur	7.02.2020
2	Allah İle Kul Arasındaki Bağ	14.02.2020
3	Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken	21.02.2020
4	Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz	28.02.2020

¹⁸⁶ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 31.01.2020 Tarihli Hutbe.

¹⁸⁷ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Şubat ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.5).

Tablo 2.5 2020 Şubat Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	2	5,71
2	İbadet	5	14,29
3	İman	9	25,71
Toplam		16	45,71
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	5	14,29
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		5	14,29
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	2,86
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	6	17,14
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	7	20
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		14	40
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		35	100

2020 Şubat ayı verilerine göre; toplamda 35 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 45,71'inde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu "İman" konusudur ve toplamda % 25,71'lik bir orana sahiptir. "İbadet" konusu ise % 14,29 ve "Ahlak" konusu % 5,71'lik oranla diğer konulara kıyasla daha az sıklıkla ele alınmıştır.

"Dini Ay, Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar" konusuna ilişkin kullanılan kodlar toplam kodların % 14,29'una denk gelmiş olup bu konuların takvime bağlı olarak hutbelerde yer aldığı gözlenmiştir.

"Toplumsal Konular" kategorisinin ise toplamda % 40'lık bir oranla, önceki aya nispetle daha önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. En fazla üzerinde durulan konu "Ulusal-

Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik" (% 20) kategorisidir. Bununla birlikte "Cami-Şehir-Mescit-Vakıf" (% 17,14) ve "Afet" (% 2,86) konularına da yer verilmiştir.

Bu nokta da şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Bu ay içerisinde meydana gelen depremler ile sınır ötesinde cereyan eden askeri operasyonlar ve bu coğrafyada vuku bulan şehit haberleri, hutbelerde kendine “Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik Ve Beraberlik Ruhumuz” başlığı ile doğrudan veyahut dolaylı yer bulmuştur. Aynı zamanda bu ay içerisinde “üç aylar” denilen hicri ayların başlaması da yine aynı şekilde hutbelerde “Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken” başlığı ile yer almıştır. Bu durum hutbe ile güncel olayların ilişkilendirilmesi açısından önemli birer örnektir.

Covid-19 konusu bu ay yine hutbelerde konu olmamış lakin afet konusuna yer verilmiştir. Afet hutbe metninde şu şekilde yer almıştır:

“Hutbemi bitirirken birkaç gün önce sınır ötesinde hain saldırıda, ardından Van’da meydana gelen çığ felaketinde ve en son İstanbul’da yaşanan uçak kazasında hayatını kaybeden bütün kardeşlerimize, şehadet şerbeti içen Mehmetçiklerimize, korucularımıza, kurtarma ekiplerimize ve sivil vatandaşlarımıza Yüce Rabbimden rahmet, yaralılarımıza acil şifalar diliyorum. Milletimizin başı sağ olsun.”¹⁸⁸

Bu metinde çığ felaketine, uçak kazasına, terör saldırılarına değinilmiş ve “dua” kavramı üzerinden insanların anlam dünyalarına ulaşmaya çalışılmıştır. Ayrıca, şehadet kavramı üzerinden de askerlerin ölümü meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

2.1.1.3. Mart Ayı Hutbeler

2020 yılı Mart ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Mart: Türkiye tarafından Bahar Kalkanı Harekâtı başlatıldı.
- 11 Mart: Türkiye’de Covid-19 salgını: Sağlık Bakanlığı, Türkiye’de ilk Koronavirüs vakasının tespit edildiğini duyurdu.
- 12 Mart: Covid-19’la mücadele kapsamında 16 Mart’tan itibaren İlköğretim ve Ortaöğretim kademesi 1 hafta süreyle tatil edildi. Üniversitelerde ise eğitime 3 hafta süreyle ara verildi.
- 17 Mart: Türkiye’de koronavirüs enfeksiyonu nedeniyle ilk ölüm vakası yaşandı.

¹⁸⁸ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 07.02.2020 Tarihli Hutbe.

- 21 Mart: Covid-19'la mücadele kapsamında 65 yaş ve üzeri vatandaşlara sokağa çıkma yasağı getirildi.
- 25 Mart: Covid-19'la mücadele kapsamında virüsün yayılmasını önlemek amacıyla bütün eğitim-öğretim kurumlarında derslere 30 Nisan'a kadar ara verildi.¹⁸⁹

2020 yılı Mart ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.6).

Tablo 2.6 2020 Mart Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Allah Temizdir, Temizliği Sever	6.03.2020
2	Tedbir Mümin'den Takdir Allah'tandır	13.03.2020
3	Yayınlanmadı	20.03.2020
4	Zorluklar Karşısında Mümin	27.03.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Mart ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.7).

Tablo 2.7 2020 Mart Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	7	10,77
2	İbadet	3	4,62
3	İman	7	10,77
	Toplam	17	26,15
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	22	33,85

¹⁸⁹ Wikipedia, "2020'de Türkiye", Erişim: 20.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	1	1,54
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	22	33,85
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	1	1,54
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	1,54
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	3	4,62
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		48	73,85
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		65	100

2020 Mart ayı verilerine göre; toplamda 65 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 26,15’inde ”Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında "İman" ve “Ahlak” konuları % 10,77 iken, "İbadet" konusu % 4,62 ele alınmıştır.

“Dini Ay, Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar” konusuna ilişkin bu ay içerisinde herhangi bir hutbede doğrudan yer verilmemiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi % 73’lük bir oranla, önceki iki aya nispetle daha fazla yer tuttuğu görülmüştür. Bu başlık altında ise Covid-19 ve Afet konuları en çok değinilen konulardır. Yapılan resmi açıklamalara paralel olarak hutbelerde %33,85’lik bir oranla Covid-19 salgınına yer verildiği tespit edilmiştir. Öyle ki hutbe başlıkları “Allah Temizdir, Temizliği Sever”, “Tedbir Mümin’den Takdir Allah’tandır”, “Zorluklar Karşısında Mümin” gibi doğrudan bu konuya ayrılmış ve diğer konular bu ana çerçeveye oturtulmuştur.

2020 Mart ayı, Covid-19 salgınının artık toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi dini kurumlarında gündemine geldiği aydır. Bu kapsamda da bu aydan itibaren Covid-19 salgını, muhtelif tarihlerde farklı hutbe başlıkları altında veyahut doğrudan Covid-19 konulu hutbelerde yer almaya başlamıştır. Konunun ciddiyetine göre de konuya sıklıkla yer vermeye devam edilmiş ya da ara ara değinilmiştir. Nihayetinde ise salgın konusuna değinilmediği tarihlerde olmuştur.

Tüm verilerin haricinde bu tablo üzerinden şu detaya da değinmekte fayda var. “Afet” kavramının altında “sel-yangın-deprem-salgın vb.” konular var ve bu konular hutbelerde tespit edildiği takdirde “Afet” kodu altında sayıya dökülmektedir. Ancak bunun yanı sıra

çalışmamızda da ana eksenini oluşturan “Covid-19 Salgını” ayrı bir kod olarak da yazılmış ve sadece Covid-19’a ilişkin istatistiğe de ulaşılmaya çalışılmıştır. 2020 Mart ayındaki verilerde de görüldüğü üzere eğer ki “salgın” ve “afet” kod sayıları birbirine eşitse buradaki “afet” kodundaki verilerin tamamının “salgın” ile aynı olduğu ve başka bir afet türünün olmadığı anlamına gelmektedir. Eğer ki yukarıdaki tabloda verilen rakam “22” değil de “24” olmuş olsaydı aradaki “2” adet kodun başka bir afet türüne ait olduğu bilgisine ulaşılabilecekti.

Bu bilgi notunu verdikten sonra şunu ifade etmekte fayda var ki bu ay içerisinde bir hafta hutbe yayımlanmadı. Ancak buna rağmen analizi yapılan aylar içerisinde Afet-Covid-19 kod sayısının ve oranının (% 33,85) en yüksek olduğu ay 2020 Mart ayıdır. Öyle ki bu ay içerisindeki hutbe başlıkları da doğrudan bu konuyla ilintili verilmiştir.

Hutbeler içerisinde konuyla ilgili yer verilen metinlerin bazıları şunlardır:

“...Elbiseni tertemiz tut ve her türlü pislikten uzak dur.” Müddessir suresinin bu ilk ayetleri, Sevgili Peygamberimize hem maddi anlamda giysilerini ve bedenini temiz tutmayı, hem de manevi anlamda batıl inanışlardan ve günahlardan uzak durarak arınmayı emretmektedir... Sevgili Peygamberimiz dış temizlik ile kalpteki iman arasında bir bağ kurar ve şöyle buyurur: “Temizlik imanın yarısıdır.” Çeşitli virüs salgınlarından etkilenmemek için tedbiri elden bırakmayalım. Temizlik kurallarına her zamankinden daha fazla riayet edelim. Ellerimizi günde birkaç defa sabunlu suyla ovalayarak yıkayalım... Hapşırırken ya da öksürürken bir mendille, mendil yoksa dirseğimizin içiyle ağzımızı kapayalım. ...Dinimizin haram kıldığı ve bedenimizi hastalıklara açık hale getiren sigara, alkol, uyuşturucu ve benzeri zararlı maddelerden uzak duralım.¹⁹⁰ En hafifinden en ağırına kadar hastalık dünya imtihanlarından biridir. Tarih boyunca pek çok hastalık Allah’ın yardımı ve insanların gayretli araştırmaları ile tedavi edilmiştir. Bugün dünyanın dört bir köşesine yayılan Koronavirüs’ün de inşallah şifası bulunacaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem’in buyurduğu gibi “Allah, indirdiği her hastalığın muhakkak şifasını da vermiştir.”¹⁹¹ ...Dünyanın çaresini bulmakta aciz kaldığı bir salgın hastalıkla mücadele ediyoruz. Yeryüzünde nice insan hayatını kaybediyor. Millet olarak bizim de acı kayıplarımız var. Hastalığın pençesine yakalanmış kardeşlerimiz deva bekliyor... Akıp giden hayatın, acısıyla tatlısıyla bir imtihan olduğunu bize haber vermiştir. Bu imtihan karşısında kulluk şuuruna, tedbir ve sorumluluğa, sabır ve metanete, dua ve tevekküle sarılmamızı istemiştir.¹⁹²

Bu ay içerisindeki üç ayrı hutbeden Covid-19’a dair kısa kısa yaptığımız alıntılar da göstermektedir ki salgın karşısında düşülen çaresizlik hutbe metinlerine de yansımıştır. Bu durum salgının getirdiği olumsuz sonuçları kabullenmeyi de beraberinde getirmiştir.

¹⁹⁰ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.03.2020 Tarihli Hutbe.

¹⁹¹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 13.03.2020 Tarihli Hutbe.

¹⁹² DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 27.03.2020 Tarihli Hutbe.

İnsanların salgın karşısındaki tavırlarını olumlu anlamda değiştirmek ve umutsuzluğa düşmemek adına hutbelerde konu “imtihan”, “iman”, “sabır” ve “tedbir” kavramları üzerinden anlatılmaya çalışılmış ve bu hususlar ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Böylece insanların maneviyatı yüksek tutulmaya çalışılmış, başta ölüm vakaları olmak üzere toplumun diğer katmanlarına da farklı olumsuzluklar üzerinden yansıyan bu durumun meşrulaştırılması kısmen hutbeler üzerinden yapılmıştır. İnsanların ölümlerinin istatistiki olarak verilmeye başlandığı bu zaman dilimlerinde nasıl davranmaları gerektiği sağlık kurumları vasıtasıyla anlatılmaya başlanmıştır. Bu konudaki yetkili kurumların izahatlarını ise dini kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı elindeki vasıtalar ile desteklemiştir. Bunun en bariz örneği, bu ay içerisinde yayınlanan hutbelerde görülmüştür. Nitekim yayınlanan üç hutbenin de ana teması Covid-19 salgını olmuştur. Bu hutbelerde insanlar, genel anlamda salgın konusunda gerekli tedbirlerin alınması, alınan tedbirlerin uygulanması konusunda ikaz edilmiştir.

2.1.1.4. Nisan Ayı Hutbeler

2020 yılı Nisan ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 3 Nisan: Covid-19'la mücadele kapsamında 20 yaş altı kişilere sokağa çıkma yasağı geldi.
- 10 Nisan: Covid-19'la mücadele kapsamında 31 ilde 2 gün süresince sokağa çıkma yasağı uygulandı.
- 17 Nisan: Covid-19'la mücadele kapsamında 31 ilde 2. kez hafta sonu sokağa çıkma yasağı geldi.
- 23 Nisan: TBMM'nin açılışının 100. yılı kutlandı.¹⁹³

2020 yılı Nisan ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.8).

Tablo 2.8 2020 Yılı Nisan Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Berat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi	3.04.2020
2	İnsan, Sorumluluk Sahibidir	10.04.2020
3	Aile: Huzur ve Güven Kaynağı	17.04.2020
4	Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi	24.04.2020

¹⁹³ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Nisan ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.9).

Tablo 2.9 2020 Nisan Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	21	18,42
2	İbadet	13	11,40
3	İman	17	14,91
Toplam		51	44,74
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	14	12,28
2	Milli Gün ve Haftalar	1	0,88
Toplam		15	13,16
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	14	12,28
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	8	7,02
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	3	2,63
4	Covid-19-Salgın	14	12,28
5	Eğitim, İlim	1	0,88
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	1	0,88
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	5	4,39
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	2	1,75
Toplam		48	42,11
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		114	100

2020 Nisan ayı verilerine göre; toplamda 114 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların yüzde 44,74'ünde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 18,42 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 14,91 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 5,71 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde Ramazan ayı ve kandil gecesi bulunması sebebiyle “Dini Ay, Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar” konusuna ilişkin kullanılan kodlarda artış olmuştur. Bu kodlar toplam kodların % 13,16’sına denk gelmiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisinin toplamda % 42,11’lik bir oranla, önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 12,28’lik oranla sıcaklığı henüz yeni olan "Covid-19/Afet" kategorisidir. Bununla birlikte diğer toplumsal konulara da neredeyse en az bir kere değinilmiştir.

Bu ay içerisinde de ülke ve dünya gündeminde yerini koruyan Covid-19 salgını önemli bir yer tutmuş ve Diyanet İşleri Başkanlığı da bu gündemden bağımsız kalmamış konuyu hutbelerine taşımıştır.

“...kimi zaman da salgın hastalıklar insanoğlunun yakasını bırakmadı. Bu acıların yaşanmasında elbette ilahi takdirin yanı sıra insanın, Allah’ın kâinata koyduğu ilkeleri göz ardı etmesinin önemli bir payı vardır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: ‘Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.’ Bugün de insanların tedbirde gecikmesi sebebiyle büyüyen bir salgın dünyanın dört bir tarafına yayıldı... Hastalarımıza Şafi ismi celiliyle şifalar ihsan eylesin...”¹⁹⁴ “Bir virüsle hayatımızın değiştiği zorlu bir zaman diliminde yaşıyoruz. Yaşadığımız bu salgın hastalıktan kurtulmanın yolu da yine sorumluluklarımızı yerine getirmekten geçiyor. O halde, hem kendi sağlığımızı hem de kardeşlerimizin sağlığını korumak için tedbirli davranalım... tedbir ve tevekkülümüzle, sabır ve namazımızla, dua ve niyazımızla, tövbe ve istiğfarımızla Rabbimizin engin rahmetine sığınalım.”¹⁹⁵ “Bütün olumsuzluklarına rağmen, böyle bir sınav bizim için nice hayırlar barındırabilir. Nitekim Yüce Rabbimiz bir ayette şöyle buyuruyor: ‘Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.’”¹⁹⁶ “Sağlığımıza zarar veren şeylerden uzak duralım. Çünkü bundan sadece bu kötülüğü işleyen ya da zararlı maddeyi kullanan kimse değil, ...binlerce km. uzakta olanlar da zarar görüyor. İşte... Koronavirüs salgını... bilim adamlarının insanlığın faydasına yönelik ortaya koyduğu hakikatlerden istifade ederek barış ve kardeşlik içerisinde yaşamaya çalışalım.”¹⁹⁷

Bu ay içerisindeki hutbe metinlerine bakıldığında Covid-19 salgını karşısında insanların yaşamış olduğu kırılganlıklar tevekkül, tedbir, ilahi takdir çerçevesinde

¹⁹⁴ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 03.04.2020 Tarihli Hutbe.

¹⁹⁵ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 10.04.2020 Tarihli Hutbe.

¹⁹⁶ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 17.04.2020 Tarihli Hutbe.

¹⁹⁷ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 24.04.2020 Tarihli Hutbe.

meşrulaştırılmış ancak bunlar ifade edilirken tedbir amacı ile konulan kurallara uymanın gerekliliği, uymayanlara dönük dini ceza müeyyidesinin geçerliliği, bilim insanlarına kulak vermenin zaruriliği gibi hususlar da din üzerinden meşrulaştırılmıştır. Bunun yanı sıra hutbelerde dua, sabır, tövbe gibi dini kavramlar üzerinden de yaşanan bu süreci anlamlandırma gayesine gidildiği görülmüştür.

2.1.1.5. Mayıs Ayı Hutbeler

2020 yılı Mayıs ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 11 Mayıs: Mayıs ayında yeni tip corona virüsle mücadelede Türkiye, "kontrollü sosyal hayat" olarak isimlendirilen yeni bir dönem başlattı. Bunun ilk adımları 11 Mayıs'ta başladı. Bazı işletmeler belirlenen kurallar kapsamında tekrar faaliyete başladı.
- 19 Mayıs: 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı, ülke genelinde sokağa çıkma yasağı altında kutlanmaya çalışıldı. Saatler 19.19'u gösterdiğinde vatandaşlar, balkon ve pencerelerden İstiklal Marşını okudu.
- 24 Mayıs: Ramazan Bayramı boyunca sokağa çıkma kısıtlaması uygulandı.
- 27 Mayıs: Cumhuriyetin tarihinin en karanlık dönemlerine ev sahipliği yapan, Yassı Ada, Demokrasi ve Özgürlükler Adası olarak 27 Mayıs'ta törenle açıldı.
- 29 Mayıs: Türkiye'nin ilk yerli sondaj gemisi "Fatih", Karadeniz'de sondaj faaliyetlerini yapmak üzere İstanbul'un fethinin 567. yıl dönümünde sefere çıktı.
- 29 Mayıs: Toplu ibadete ara verilmesinden yaklaşık 2,5 ay sonra 29 Mayıs'ta Cuma namazı bazı kurallar dikkate edilmek suretiyle tekrar kılınmaya başlandı.¹⁹⁸

2020 yılı Mayıs ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.10).

Tablo 2.10 2020 Yılı Mayıs Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Ramazan ve Sorumluluk Bilinci	1.05.2020
2	Ramazan: İnfak, Yardımlaşma ve Paylaşma Ayı	8.05.2020
3	Kur'an'la Yaşamak	15.05.2020
4	Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak	22.05.2020
5	Hamdolsun Rabbimize	29.05.2020

¹⁹⁸ NTV, "2020'de Türkiye'de Neler Yaşandı?", Erişim: 20.06.2024, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/2020-yilinda-turkiyede-neler-yasandi,uAgjEzx90k6t_XTbyxSDng/2pC4_31QsESmEFCnKQjCzA

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Mayıs ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Tablo 2.11).

Tablo 2.11 2020 Mayıs Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	23	22,33
2	İbadet	20	19,42
3	İman	24	23,30
Toplam		67	65,05
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	16	15,53
2	Milli Gün ve Haftalar	1	0,97
Toplam		17	16,50
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	3	2,91
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	2	1,94
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	2	1,94
4	Covid-19-Salgın	3	2,91
5	Eğitim, İlim	1	0,97
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	7	6,80
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	1	0,97
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		19	18,45
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		103	100

2020 Mayıs ayı verilerine göre; toplamda 103 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 65,05'inde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 23,30 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 22,33 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 19,42 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

Bu ayın da Ramazan günlerini kapsaması; İstanbul'un fethinin bu ay içerisinde olması sebebiyle "Dini Ay, Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar" konusuna ilişkin kodlar kullanılmıştır. Bu kodlar toplam kodların % 16,50'sine denk gelmiştir.

"Toplumsal Konular" kategorisi % 18,45'lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 6,80'lik oranla "Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma" kategorisidir.

Bir önceki ay içerisinde de ülke ve dünya gündeminde yerini koruyan Covid-19 salgını önemli bir yer tutmuş olsa da artık toplumdaki kabullenme, alışma ve uyum sağlama gibi sebeplerden dolayı Covid-19 salgını ile alakalı vurgular ve konular önceki aylara nispetle daha yer almaya başlamıştır. 2020 Nisan ayında Covid-19'a ilişkin kodların oranı toplam kodlara oranla % 12 civarında iken bu oran yaklaşık % 3'lere düşmüştür.

"Diğer taraftan salgın hastalıkla ağır bir imtihandayız... bir nefes sıhhatin şükürünü idrak edelim. Bir virüsle hayatımızın değiştiği zor zamanda bu salgın hastalıktan korunmak için sorumluluklarımızı yerine getirelim."¹⁹⁹ "Ülkemize ve dünyaya musallat olan salgın hastalıktan bir an önce kurtulmayı bizlere lütfetsin."²⁰⁰ "...fizikî mesafeye dikkat ederek ve görevlilerimizin yönlendirmelerine uyarak buradan ayrılacağız... Bizleri bu salgın hastalıktan en kısa zamanda kurtarsın."²⁰¹

Bu ay içerisindeki hutbe metinlerinde önceki aylarda olduğu üzere dua, şükür ve tedbir kavramları üzerinden salgın konusunda topluma doğrudan mesajlar verilmiştir.

2.1.1.6. Haziran Ayı Hutbeler

2020 yılı Haziran ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Haziran: Covid-19 salgın sürecindeki "Yeni normal" kapsamında idari izinli sayılan veya esnek çalışma saatlerine tabi olan devlet memurları 1 Haziran'dan itibaren normal çalışma saatlerine döndü.
- 1 Haziran: Şehirlerarası seyahat sınırlaması kaldırıldı, kreşler, gündüz bakım evleri açıldı, plajlar, milli parklar belli kurallar çerçevesinde faaliyetlerine başladı.
- 5 Haziran: Malatya Pütürge'de 5 Haziran'da 5 büyüklüğünde, Bingöl Karlıova'da 14 Haziran'da 5,7 büyüklüğünde deprem yaşandı.

¹⁹⁹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 01.05.2020 Tarihli Hutbe.

²⁰⁰ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 22.05.2020 Tarihli Hutbe.

²⁰¹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 29.05.2020 Tarihli Hutbe.

- 15 Haziran: Milli Savunma Bakanlığı tarafından "Pençe-Kartal Operasyonu" ve "Pençe-Kaplan Operasyonu" başlatıldı.
- 5 Haziran: Bursa Kestel'de 5 Haziran'da yaşanan sel felaketinde 6 kişi hayatını kaybetti.²⁰²

2020 yılı Haziran ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.12).

Tablo 2.12 2020 Haziran Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Ahirete İnanan Mümin	5.06.2020
2	Müstakim Ol, Emin Ol Her Tasadan!	12.06.2020
3	Halis Niyet ve Samimiyet	19.06.2020
4	Yuvarlarımız Kur'an İle Aydınłansın	26.06.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Haziran ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.13).

Tablo 2.13 2020 Haziran Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	1	3,85
2	İbadet	5	19,23
3	İman	14	53,85
	Toplam	20	76,92
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	2	7,69

²⁰² NTV, "2020'de Türkiye'de Neler Yaşandı?", Erişim: 20.06.2024, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/2020-yilinda-turkiyede-neler-yasandi,uAgjEzx90k6t_XTbyxSDng/2pC4_31QsESmEFCnKQjCzA

3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	4	15,38
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		6	23,08
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		26	100

2020 Haziran ayı verilerine göre; toplamda 26 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 76,92'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 53,85 ile "İman" konusu iken, sonrasında "İbadet" konusuna % 19,23 değinilmiş, "Ahlak" konusuna ise % 3,85 ile diğer konulara kıyasla çok daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde "dini ve milli günler" ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 23,08'lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 15,38'lik oranla "Eğitim, İlim" kategorisidir. Bunda hiç kuşkusuz haziran ayı içerisinde okullardaki eğitim öğretimin son bulması ve yaz Kur'an Kurslarının başlaması gibi konular etkili olmuştur.

Ülke ve dünya gündeminde yerini koruyan Covid-19 salgınının oranı, bir önceki ay %3'lere düşmüşken Covid-19 konusu Haziran ayı içerisindeki hutbelerde hiç yer almamıştır. Ayrıca bu ay içerisindeki gündem maddeleri arasında deprem ve sel gibi bölgesel afetler yer almış olsa da bu konulara hutbelerde doğrudan yer verilmemiştir.

2.1.1.7. Temmuz Ayı Hutbeler

2020 yılı Temmuz ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 3 Temmuz: Sakarya'nın Hendek ilçesinde havai fişek fabrikasında patlama meydana geldi. 6 işçi hayatını kaybetti, 114 işçi patlamayı yaralı olarak atlattı.
- 6 Temmuz: Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde, Ilgardere mevkiinde 450 hektar orman yanarak kül oldu.

- 7 Temmuz: TBMM başkanlığına Mustafa ŞENTOP tekrar seçildi.
- 10 Temmuz: Ayasofya'nın statüsü cami olarak değiştirilip idaresi Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredildi.
- 19 Temmuz: İstanbul Başakşehir FK, kulüp tarihinde ilk defa şampiyonu oldu.²⁰³

2020 yılı Temmuz ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.14).

Tablo 2.14 2020 Yılı Temmuz Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Sabrın Sonu Selamettir	3.07.2020
2	15 Temmuz ve Birlik Ruhu	10.07.2020
3	Kurbanımı Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş	17.07.2020
4	Ayasofya: Fethin Nişanesi, Fatih'in Emaneti	24.07.2020
5	Kurban Bayramı: Takva Yolculuğu	31.07.2020
6	Veda Hutbesi: Çağları Aşan Nebevi Vasiyet	31.07.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Temmuz ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.15).

Tablo 2.15 2020 Temmuz Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	13	16,88
2	İbadet	12	15,58
3	İman	14	18,18
	Toplam	39	50,65
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	13	16,88
2	Milli Gün ve Haftalar	3	3,90
	Toplam	16	20,78

²⁰³ Wikipedia, "2020'de Türkiye", Erişim: 20.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	4	5,19
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	5	6,49
4	Covid-19-Salgın	4	5,19
5	Eğitim, İlim	1	1,30
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	3	3,90
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	5	6,49
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		22	28,57
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		77	100

2020 Temmuz ayı verilerine göre; toplamda 77 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 50,65’inde ”Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 18,18 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 16,88 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 15,58 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

“Dini Ay, Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar” kategorisine ait konulara, bu ay içerisindeki hutbelerde % 20,78 oranında yer verilmiştir. Kurban Bayramının 1. Gününün bu ay içerisine denk gelişi; 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Gününün bu ay içerisinde olması ayrıca tarihe not düşülecek tarihi bir vaka olan Ayasofya Camiinin ibadete bu ay içerisinde tekrar açılmış olması gibi hususlar, diğer başlıklara kıyasla bu kategoriye ait kod/alt kod oranının % 20’lerde bir orana karşılık gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum hutbe başlıklarına da doğrudan etki etmiş ve konuların belirlenmesinde etken rol oynamıştır.

“Toplumsal Konular” kategorisi % 28,57’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 6,49’lik oranla “Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik” ve “Cami-Şehir-Mescit-Vakıf” kategorileridir. Hiç kuşkusuz bu duruma 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü ile Ayasofya Camii’nin tekrar ibadete açılmasının önemi büyüktür. Bu durum güncel konular ile hutbe arasındaki ilişkiye örnek olarak gösterilebilir. Yine bu ay içerisinde Covid-19 salgını hutbelerde tekrar gündeme alınmış ve bu konuya dair kod adetlerinin oranı % 5,19’a yükselmiştir. Bunula

birlikte şunu da belirtmek gerekir ki bu ay içerisinde ülke gündemine yukarıda değinildiği üzere farklı afetler de meydana gelmiştir. Ancak hutbelerde bu afetlere ve de haberlere ilişkin doğrudan ya da dolaylı atıf olmamıştır. Bu durum ise hutbelerde gündemin takip edilmekle birlikte aynı zamanda göz ardı edilebildiğinin de göstergesidir.

Bu ay içerisinde Covid-19 konusuna şu ifadeler ile yer verilmiştir:

“...büyük felaketler karşısında sabrını kaybeder ve ümitsizlik girdabına düşer. Hastalığının iyileşmeyeceğini, ... düşünür. Huzurun, başarının, şifanın kendisinden çok uzak olduğu vehmine kapılır. Hâlbuki Kur'an'ın müjdesi apaçıktır: ‘Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.’ ...Yeter ki kul gayret, sabır ve sebatı elden bırakmasın! Yeter ki insan, Allah'ın daima sabredenlerle beraber olduğuna inansın!”²⁰⁴ Bu bayram, temizlik konusunda her zamankinden daha fazla duyarlı olmaya ihtiyacımız var. Peygamberimizin ‘Temizlik imanın yarısıdır.’ hadis-i şerifini hatırlamaya, ...ihtiyacımız var. Korona salgınıyla mücadele ettiğimiz şu günlerde, tedbirlere uymaya, ... kendimizi ve çevremizi korumaya mecburuz. ... Ancak hastalıkların yayılmasına sebep olarak bu kıymetli günleri hüznü çevirmeyelim. Maske ve güvenli mesafe kuralına riayet edelim. Bayram günlerinde ve salgın süresince tokalaşmaya, kucaklaşmaya ve musafahaya ara verelim.”²⁰⁵

Bu ay içerisindeki yer alan hutbe metinlerinde umutsuzluk, zorluk gibi insanların ruhunu daraltan kavramlara karşılık yine ayet ve hadislerle insanların Covid-19 sürecindeki moral motivasyonları yükseltilmeye çalışılmış, bir taraftan da içinde bulunulan bayram sebebiyle tedbirlerden taviz vermemeleri ikazı da yapılmıştır. Bunu yaparken de temizlik ve mesafe kuralları hatırlatılmıştır. Geleneksel kutlamalara ara verilmesi gerektiği salgın üzerinden dini bir söylemle hatırlatılmıştır. Bu konu da tıpkı diğer aylarda olduğu gibi yine hadis üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca zorluklar karşısındaki insanların anlam dünyasını onarabilmek adına ayet ile manevi bir destek verilmek istenmiştir.

2.1.1.8. Ağustos Ayı Hutbeler

2020 yılı Ağustos ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- Türkiye tarafından 4 Ağustos'ta Beyrut Limanında yaşanan ve 200'den fazla kişinin hayatını kaybetmesine binlercesinin de yaralanmasına sebep olan patlamanın ardından Beyrut Limanı tekrar ayağa kalkıncaya kadar Mersin Limanı'nın Lübnan'ın hizmetinde olduğu bildirildi.

²⁰⁴ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 03.07.2020 Tarihli Hutbe.

²⁰⁵ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 31.07.2020 Tarihli Hutbe.

- 22 Ağustos: Giresun ve ilçelerinde meydana gelen sel felaketinde 11 kişinin cansız bedenine ulaşıldı.²⁰⁶
- 21 Ağustos: Karadeniz’de yapılan sondaj çalışmalarında 320 milyar metreküp doğal gaz keşfedildiği açıklandı.
- 21 Ağustos: Kariye Camii'nin idaresi Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredildi ve camii olarak ibadete açıldı.
- 25 Ağustos: Ahlat Köşkü, Malazgirt'in 949. yıl dönümü etkinliklerinde açıldı.²⁰⁷

2020 yılı Ağustos ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.16).

Tablo 2.16 2020 Yılı Ağustos Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Mümince Bir Duyarlılık: İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak	7.08.2020
2	Şükreden Huzur Bulur	14.08.2020
3	Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi	21.08.2020
4	Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti	28.08.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Ağustos verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.17).

Tablo 2.17 2020 Ağustos Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR’AN’DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	14	34,15
2	İbadet	3	7,32
3	İman	11	26,83
	Toplam	28	68,29
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		

²⁰⁶ NTV, “2020’de Türkiye’de Neler Yaşandı?”, Erişim: 20.06.2024, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/2020-yilinda-turkiyede-neler-yasandi,uAgjEzx90k6t_XTbyxSDng/2pC4_31QsESmEFCnKQjCzA

²⁰⁷ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	1	2,44
2	Milli Gün ve Haftalar	4	9,76
Toplam		5	12,20
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	2	4,88
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	2	4,88
5	Eğitim, İlim	1	2,44
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	2,44
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	2	4,88
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		8	19,51
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		41	100

2020 Ağustos ayı verilerine göre; toplamda 41 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 68,29’unda “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 34,15 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 26,83 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 7,32 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

“Dini Ay, Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar” kategorisine ait konulara, bu ay içerisindeki hutbelerde % 12,20 oranında yer verilmiştir. Bunda 30 Ağustos Zafer Bayramının, Malazgirt Zaferinin etkisi ile Hicri Muharrem ayının ve bu aydaki Aşure Gününün Ağustos ayına denk gelmesinin etkisi vardır. Bu konuda doğrudan “Allah’ın Dinini Yüceltme Gayreti” başlığı ile hutbe îrad edilmiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 19,51’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan iki konu; % 4,88’lik oranla “Covid-19-Salgın” kategorisi ve “Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik” kategorisidir. Hutbelerde Covid-19 konusuna atıf yapılırken toplum, “gevşeme ve ihmalkârlık ile özellikle temizlik konusundaki kararlılık” üzerinden ikaz edilmiştir. Ancak 4 Ağustos 2020 yılında 200’den fazla kişinin hayatına mal olan Lübnan’ın Beyrut limanındaki yangından ya da

ülkemizdeki 11 kişinin cansız bedenine ulaşılan Giresun ve ilçelerindeki sel felaketinden bahsedilmemiştir. Bu durum da ulusal ve uluslararası afet gündeminin bu ay içerisinde işlenmediğinin göstergesidir.

Covid-19 konusu bu ay içerisindeki metinlerin bazılarında şu ifadeler ile yer almıştır:

“Kendimizin, sevdiklerimizin ve toplumumuzun sağlığını korumak için salgınla mücadelede tedbiri elden bırakmayalım. Hastalığı hafife almayalım, gerekli özeni gösterelim. Maske, mesafe ve temizlik konusunda kararlı davranalım... Böyle önemli bir konuda ihmal ve kusurumuzun hem insanlara hem de Cenâb-ı Hakka karşı bize vebal yüklediğini unutmayalım.”²⁰⁸ “...salgın hastalıktan hem kendimizi hem de çevremizi korumak için mümine yaraşır bir duruş sergileyelim. Tedbirlere uyma konusunda... ciddiyetimizle örnek olalım. İhmalkârlığa şahit olduğumuzda güzellikle uyaralım... gezerken umursamaz davranmanın, Allah katında vebal, toplum içinde de kul hakkı olduğunu unutmayalım.”²⁰⁹

Hutbe metinlerinde salgınla mücadelede gevşemenin önüne geçebilmek adına toplum tedbir konusunda ikaz edilirken gevşeklik gösterenlerin Tanrı tarafından cezalandırılma ihtimali de topluma hatırlatılmaktadır. Böylece yaşanacak olumsuz durumların önüne dini araçlarla geçmeye çalışılmış dinin bu işlevselliği de kullanılmıştır.

2.1.1.9. Eylül Ayı Hutbeler

2020 yılı Eylül ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Eylül: Deaş terör örgütünün sözde Türkiye lideri yakalandı.
- 8 Eylül: 2013 Hatay Reyhanlı'da 52 kişinin hayatını kaybettiği terör eyleminin sorumlularından Ercan Bayat yakalandı.
- 12 Eylül: Şehirlerarası yolculukta HES kodu zorunluluğu getirildi.²¹⁰
- 21 Eylül: Yüz yüze eğitim okul öncesi ve 1. sınıf öğrencileri için başladı.
- 24 Eylül: Tekirdağ açıklarında 4.2 büyüklüğünde deprem yaşandı.
- 27 Eylül: Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan'a olan desteğini açıkladı.²¹¹

2020 yılı Eylül ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.18).

²⁰⁸ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 07.08.2020 Tarihli Hutbe.

²⁰⁹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 21.08.2020 Tarihli Hutbe.

²¹⁰ Anadolu Ajansı, “Türkiye’de 2020 Böyle Geçti”, Erişim: 20.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyede-2020-boyle-gecti/2079921>

²¹¹ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

Tablo 2.18 2020 Yılı Eylül Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	İslam, Temizliği Emreder	4.09.2020
2	Din İstismarına Karşı Ferasetli ve Basiretli Olalım	11.09.2020
3	Bereket: Manevi Bolluk	18.09.2020
4	Cami ve İlim	25.09.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Eylül ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.19).

Tablo 2.19 2020 Eylül Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	11	28,21
2	İbadet	3	7,69
3	İman	8	20,51
	Toplam	22	56,41
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	4	10,26
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	1	2,56
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	2	5,13
4	Covid-19-Salgın	4	10,26
5	Eğitim, İlim	4	10,26
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	2,56
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	1	2,56
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
	Toplam	17	43,59
	Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi	39	100

2020 Eylül ayı verilerine göre; toplamda 39 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 56,41’inde “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 28,21 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 20,51 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 7,69 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde “dini ve milli günler” ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 43,59’luk bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konular % 10,26’lık oranla “Eğitim, İlim” ile “Covid-19-Salgın” kategorileridir. Bunda hiç kuşkusuz Eylül ayı içerisinde okullardaki eğitim öğretimin kademeli olarak yüz yüze vermeye başlaması da etkili olmuştur. Covid-19 Salgın konusu ise doğrudan “İslam, Temizliği Emreder” başlığı ile hutbe konusu edinilmiş hutbede özellikle maddi temizliğe vurgu yapılmıştır. Nitekim bu ay içerisinde Covid-19 konusu tekrar ciddiyet kazanmıştır. Öyle ki şehirlerarası yolculuk için HES kodu zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum haliyle hutbelerde de yerini almış ve salgına karşı önlemler direkt olarak topluma/cemaate aktarılmıştır.

Eylül ayında Covid-19 sürecine değinilmiştir. Bu ay içerisinde salgın konusu metinlerde şu şekilde yer almıştır:

“Resûl-i Ekrem (s.a.s), insanların çoğunun değerini bilemediği iki nimetten birinin sağlık olduğunu söylemiştir. Özensiz davranarak sağlığını tehlikeye atmanın sonucu elbette pişmanlıktır. O halde, salgın hastalıkla mücadele ettiğimiz şu günlerde, temizliğe her zamankinden daha fazla dikkat edelim. Maske ve mesafe kuralına uyarak çevremize olan saygımızı, yakınlarımıza olan sevgimizi ve Allah’a karşı sorumluluğumuzu gösterelim. Toplum sağlığımızı en az kendi sağlığımız kadar değerli görelim. Tedbirde ihmalin, Rabbimiz katında vebal olduğunu unutmayalım.”²¹²

Bu ay içerisinde eğitim öğretimin başlaması toplumu salgın konusunda özellikle temizlik, sosyal mesafe ve maske kuralları tekrar hatırlatılmıştır. Temizlik konusu bu tarz bir salgın için önemli olduğundan sağlıkçıların da görüşleri doğrultusunda sürekli bu hususta toplum hutbeler üzerinden uyarılmıştır. Bunu yaparken de temizlik konusuna riayet etmenin ya da salgın sürecinde riayet etmemenin önemi hadisler üzerinden meşrulaştırılmaya

²¹² DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 04.09.2020 Tarihli Hutbe.

çalışılmıştır. Bu ay içerisindeki hutbede kişinin kendi sağlığına dikkat etmesi hususunun da dini bir gereklilik olduğu vurgulanmış ve kişiler üzerinden toplumun sağlığının korunması hedeflenmiştir. Sağlık kavramı da hutbe üzerinden meşrulaştırma yoluna gidilmiştir.

2.1.1.10. Ekim Ayı Hutbeler

2020 yılı Ekim ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 11 Ekim: Hatay Belen'de başlayıp diğer ilçelere de sıçrayan orman yangınında 400 hektarlık orman yandı.
- 12 Ekim: Yüz yüze eğitimde ikinci aşamaya geçildi. 2. 3. 4. 8. ve 12. sınıflar eğitime başladı.
- 17 Ekim: Karadeniz'de 85 milyar metreküp doğal gaz bulunduğu açıklandı.
- 30 Ekim: Ege denizinde 6,9 büyüklüğünde deprem meydana geldi. İzmir Seferihisar ilçesi ve diğer birçok ilçesinde hissedilen depremde, yıkımlar meydana geldi. 117 kişinin hayatını kaybettiği depremde 1000'in üzerinde kişi de yaralandı.²¹³

2020 yılı Ekim ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.20).

Tablo 2.20 2020 Yılı Ekim Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Murakabe ve Muhasebe Bilinci	2.10.2020
2	Müminin Yumuşak Huyluluğu	9.10.2020
3	Cami: Allah'ın Evi, Müminlerin Eseri	16.10.2020
4	Mevlid-i Nebi	23.10.2020
5	Peygamberimiz ve Çocuk	30.10.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Ekim ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.21).

Tablo 2.21 2020 Ekim Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	9	19,15

²¹³ Wikipedia, "2020'de Türkiye", Erişim: 20.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

2	İbadet	5	10,64
3	İman	11	23,40
Toplam		25	53,19
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	1	2,13
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		1	2,13
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	3	6,38
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	6	12,77
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	4	8,51
4	Covid-19-Salgın	3	6,38
5	Eğitim, İlim	1	2,13
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	2	4,26
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	2	4,26
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		21	44,68
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		47	100

2020 Ekim ayı verilerine göre; toplamda 47 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 53,19’unda “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 23,40 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 19,15 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 10,64 oranında yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde “dini ve milli günler” ile alakalı yalnızca bir (% 2,13) kod/alt kod kullanılmıştır. Bu kod ise “mevlid kandili” ile ilgilidir ve hutbede doğrudan yer verilmiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 44,68’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 12,77’lik oranla “Aile, Anne,-Baba-Çocuk” kategorisidir. Yine hutbelerde önemli bir yer kaplayan kategori %6,38’lik oranla Covid-19 Salgın sürecidir. Bu ay içerisinde yayımlanan hutbelerde salgına genelde “dua-sorumluluk ve dayanışma” gibi konular üzerinden değinilmiştir. Hatay Belen’de başlayıp

diğer ilçelere de sıçrayan orman yangınında 400 hektarlık orman yanmasına ilişkin yangın afetine ise yer verilmemiştir. Ayrıca 30 Ekim 2020’de Ege Denizinde 6,9 büyüklüğünde meydana gelen 1000’in üzerinde insanın ölümüne sebep olan depreme takvim dolayısı ile bir sonraki ay yayımlanan hutbede yer verilmiştir.

Ekim ayındaki hutbelerde Covid-19 konusuna dair üç kez kod kullanılmıştır. Bu kodların yer aldığı metinlerin bir kısmı şöyledir:

“...salgın hastalıkla mücadele hususunda da kendimizi muhasebe etmemiz gerektiğini hatırlatmak istiyorum. Bu mücadelede üzerimize düşen bilinçli davranmaktır... Uyarılara kulak verelim ki kul hakkına girmeyelim... salgınla mücadele sürecinde vefat eden başta sağlık çalışanlarımız olmak üzere bütün kardeşlerimizi şehadet mertebesine erdirmesini, hastalarımıza acil şifalar ihsan etmesini Yüce Rabbimden niyaz ediyorum.”²¹⁴ “Salgın hastalıkla mücadele sürecinde millet olarak paylaşmanın, dayanışmanın, merhamet ve kardeşliğin en güzel örneklerini verdik... salgın hastalıktan bir an önce kurtulmamıza vesile kılsın.”²¹⁵

Bu ayki hutbelerde ise salgın konusundaki uyarıların yanı sıra salgında mücadele eden sağlık çalışanlarına atıf yapılmıştır. Bu süreçte ölenler “şehadet” kavramı üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmış geride kalan sağlık çalışanları ve yakınlarının ruhsal durumları ise bu konu üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

2.1.1.11. Kasım Ayı Hutbeler

2020 yılı Kasım ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 2 Kasım: Yüz yüze eğitim 5. ve 9. sınıflar için başladı.
- 5 Kasım: İçişleri Bakanlığı tarafından Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında yeni bir genelge yayınlandı.
- 18 Kasım: Yayımlanan genelge ile hafta sonları 10:00 - 20:00 saatleri dışında sokağa çıkma kısıtlaması uygulandı.²¹⁶

2020 yılı Kasım ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.22).

²¹⁴ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 02.10.2020 Tarihli Hutbe.

²¹⁵ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 16.10.2020 Tarihli Hutbe.

²¹⁶ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

Tablo 2.22 2020 Yılı Kasım Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Mümin Sorumluluk Sahibidir	6.11.2020
2	Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur	13.11.2020
3	Cennet: Müminleri Bekleyen Sonsuz Nimet	20.11.2020
4	Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindendir	27.11.2020

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Kasım ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.23).

Tablo 2.23 2020 Kasım Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	10	30,30
2	İbadet	7	21,21
3	İman	7	21,21
	Toplam	24	72,73
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	5	15,15
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	2	6,06
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	2	6,06
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
	Toplam	9	27,27
	Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi	33	100

2020 Kasım ayı verilerine göre; toplamda 33 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 72,73'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 30,30 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İbadet" ve "İman" konusuna % 21,21'lik oranda değinilmiştir.

Bu ay içerisinde "dini ve milli günler" ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 27,27'lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 15,15'lik oranla "Afet" kategorisidir. Afet kategorisinin bu oranda çıkmasında Covid-19 salgınına ilişkin konuların gündemden henüz düşmemesi ama asıl önemli konu, 30 Ekim 2020'de Ege Denizinde 6,9 büyüklüğünde meydana gelen ve 1000'in üzerinde insanın ölümüne sebep olan depremdir. Bu deprem hutbede doğrudan yer almış ve "Mümin Sorumluluk Sahibidir" başlığı ile "sorumluluk" kavramı üzerinden okunmuştur. Ayrıca, dua ve tedbir kavramlarına da atıf yapılmıştır. Aynı hutbe de bir diğer afet türü olan salgına da bu minvalde yaklaşılmıştır. Bu durum da gösteriyor ki halkı derinden etkileyen ve tesiri büyük olan afetler karşısında toplum, hutbeler üzerinden telkin ve teskin edilmektedir. Bir diğer hutbede ise "Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur" başlığı kullanılmış ve de Covid-19 salgını ve temizlik arasındaki ilişkiye tekrar atıf yapılmıştır.

2020 Kasım ayına geldiğimizde Covid-19 salgınının yanı sıra deprem afetine de hutbeler de yer verildiği ifade edilmişti. Bu afet türlerinin bu ay yayınlanan hutbeler de nasıl yer verildiğine kısaca değinelim. Şöyle ki:

"Zekât vermek gibi, her işi dürüst ve hilesiz yapmak da bizim kulluk vazifemizdir... Geçen hafta, güzel İzmir'imizi vuran depremle hepimiz sarsıldık. Yürekllerimizde acı, dillerimizde dua, içimizde umutla hepimiz enkazın başında bekledik. Rabbimizin inayeti ve devletimizin desteğiyle, milletçe yaralarımızı sarmak için seferber olduk. Depreme engel olmak elbette mümkün değildir. Ancak unutmayalım ki, tedbir almak ve doğal afetlerin yol açacağı tahribatı en aza indirmek mümince bir sorumluluğun gereğidir. Allah aziz milletimizi her türlü felâketten muhafaza buyursun! Vefat eden kardeşlerimize rahmet eylesin. Kederli ailelerine sabırlar, yaralılarımıza acil şifalar ihsan eylesin."²¹⁷

---

²¹⁷ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.11.2020 Tarihli Hutbe.

“Dünyayı kuşatan Covid-19 salgınıyla millet olarak topyekûn mücadele ediyoruz. Bu mücadelede başarılı olmamızın yolu, temizlikten, maske ve mesafe kuralına uymaktan geçiyor. Unutmayalım ki, düzenli ve özenli bir temizlik konusunda abdest bizler için en güzel imkândır.”²¹⁸

Bu ay iki ayrı afet türüne hutbelerde yer verilmiştir. Birincisi depremdir. Deprem neticesindeki yıkım üzerinden “inşaat sektörü” ile iştigal eden veya bu işlerle ilgisi olan kişilere işin dürüst ve hilesiz yapılmasının işin gereği olmasının yanında dinin de bir gereği vurgusu yapılmış ve işin doğru yapılması konusu din üzerinden meşrulaştırılmıştır. Bunun yanı sıra depreme maruz kalan topluma devletin desteğinin olduğu vurgusu yapılarak dolaylı yönetime dair mesaj verilmiş ve bu hutbe üzerinden yapılmıştır. Ayrıca sonuçları itibariyle ortaya çıkan maddi manevi yıkımın sosyolojik ve psikolojik travmalarının önüne geçebilmek adına depremin önüne geçilemeyeceğine dair mesaj verilmiş konu bu dini mesaj üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra deprem ve Covid-19 konusunda tedbirlerin alınması gerektiği hususu da hutbe üzerinden topluma aktarılmıştır.

2.1.1.12. Aralık Ayı Hutbeler

2020 yılı Aralık ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 10 Aralık: Sağlık Bakanlığı Türkiye'deki Covid-19 vaka sayısının 1 milyon748 bin 567 olduğunu kamuoyuna açıkladı.
- 14 Aralık: ABD tarafından savunma sanayi başkanlığı, savunma sanayi başkanını yaptırım listesine aldığını açıkladı.
- 30 Aralık: 3 Milyondan fazla doz Covid aşısı Türkiye'ye geldi.²¹⁹

2020 yılı Aralık ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.24).

Tablo 2.24 2020 Yılı Aralık Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Engellilik: Cennete Kavuşturan İmtihan	4.12.2020
2	Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız	11.12.2020
3	Mümin Her İşinde Mutedildir	18.12.2020
4	İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı	25.12.2020

²¹⁸ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 13.11.2020 Tarihli Hutbe.

²¹⁹ Wikipedia, “2020’de Türkiye”, Erişim: 20.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye

Kod ve alt kodlara ilişkin 2020 yılı Aralık ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.25).

Tablo 2.25 2020 Aralık Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	11	37,93
2	İbadet	4	13,79
3	İman	6	20,69
Toplam		21	72,41
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	2	6,90
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	1	3,45
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	3,45
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	1	3,45
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	3	10,34
Toplam		8	27,59
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		29	100

2020 Aralık ayı verilerine göre; toplamda 29 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 72,41'inde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 37,93 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 20,69 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 13,79 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde “dini ve milli günler” ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 27,59’luk bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 10,34’lük oranla “Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar” kategorisidir. Konu “İçki: Kötülüğün Zehirli Arkadaşı” hutbe başlığı ile doğrudan hutbede işlenmiştir.

Ülke ve dünya gündeminde yerini koruyan Covid-19 salgınına bir kez yer verilmiştir (% 3,45). Bu bahsetmede kişileri salgın konusunda tedaviye yönlendirme üzerine olmuştur. Bir diğer afet türü olan “kuraklık” ise “Su: Hayat ve Şifa Kaynağımız” başlığı altında işlenmiştir. Genel hatları ile kullanılabilir suyun tükenebileceği vurgusu yapılmış ve konuyla ilgili her insanın tedbir konusunda üzerine düşeni yapması vurgulanmıştır. Böylece hutbe, afet konusunda doğrudan ve dolaylı eğitilmiş, bilinçlendirilmiş olup hutbenin bu eğitici işlevinden de faydalanılmıştır. Bu iki afet konusu hutbe metninde şu şekilde yer almıştır:

“Sağlığımızı korumak ve gerektiğinde tedavi yollarına başvurmak Rabbimizin emri, Peygamberimizin sünnetidir. Bugün karşı karşıya olduğumuz salgın hastalık, bizlere bu sorumluluğumuzu bir kere daha hatırlatmaktadır.”²²⁰ “Bildiğiniz gibi, son zamanların en kurak yılını yaşadığımız bu günlerde ülkemizde suya ve yağmura ihtiyaç duyulmaktadır.”²²¹

2020 yılına ait veriler yukarıda her ay için ayrı ayrı çıkartılmıştı. Aşağıda ise kodların 2020 yılını kapsayacak şekilde dağılımı tek tablo halinde çıkartılmıştır (Tablo 2.26).

Tablo 2.26 2020 Yılı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR’AN’DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	132	19,97
2	İbadet	89	13,46
3	İman	145	21,94
Toplam		366	55,37
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		

²²⁰ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 04.12.2020 Tarihli Hutbe.

²²¹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 11.12.2020 Tarihli Hutbe.

1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	50	7,56
2	Milli Gün ve Haftalar	9	1,36
Toplam		59	8,93
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	63	9,53
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	23	3,48
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	23	3,48
4	Covid-19-Salgın	55	8,32
5	Eğitim, İlim	13	1,97
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	4	0,61
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	17	2,57
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	27	4,08
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	11	1,66
Toplam		236	35,70
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		661	100

2.1.2. 2021 Yılı Hutbeler

2021 yılındaki hutbe sayısı ise 55 adet olup her bir ay kendi içerisinde analiz edilmiş ve elde edilen veriler bu dağılıma göre verilmiştir. Aylık analiz sürecinin sonunda ise yıl bazlı kıyaslama ve yorumlama yapabilme adına 2021 yılına ait veriler önceki yılda olduğu gibi tek bir tablo halinde sunulmuştur.

2.1.2.1. Ocak Ayı Hutbeler

2021 yılı Ocak ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Ocak: Bakan Koca, İngiltere'den kaynaklı yeni bir Covid-19 mutasyonunun Türkiye'de tespit edildiğini duyurdu.
- 4 Ocak: Boğaziçi Üniversitesi'ne Melih BULU'nun rektör atanması, protesto edildi.
- 8 Ocak: TÜRK SAT 5A uydusu, Türkiye'de hazırlanan ve Falcon 9 roketiyle uzaya fırlatılan uydu olarak görevine başladı.
- 10 Ocak: Ankara Kalecik'te 4.5 büyüklüğünde deprem meydana geldi.
- 13 Ocak: CoronaVac aşısı Türkiye'de acil kullanım onayı aldı. Sağlık Bakanı Koca, ilk aşığı oldu.

- 14 Ocak: Cumhurbaşkanı Erdoğan, CoronaVac aşısı oldu.²²²

2021 yılı Ocak ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.27).

Tablo 2.27 2021 Yılı Ocak Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Geçmişin Muhasebesi, Geleceğin İmarı	1.01.2021
2	Fâtîha Sûresi: Kur'an'ın Mukaddimesi	8.01.2021
3	Miras: Her Hak Sahibine Hakkını Vermek	15.01.2021
4	Aklın İbadeti: Tefekkür	22.01.2021
5	Hayvanlara Merhamet: Dinî ve İnsanî Sorumluluğumuz	29.01.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Ocak ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.28).

Tablo 2.28 2021 Ocak Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	10	24,39
2	İbadet	8	19,51
3	İman	17	41,46
	Toplam	35	85,37
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	2,44
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	3	7,32
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	1	2,44
5	Eğitim, İlim	1	2,44

²²² Wikipedia, "2021'de Türkiye", Erişim: 21.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar

6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		6	14,63
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		41	100

2021 Ocak ayı verilerine göre; toplamda 41 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 85,17'si gibi büyük bir oranda “Kur'an'da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 41,46 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 24,39 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 19,51 ile diğer konulara kıyasla daha az değinilmiştir.

Bu ay içerisinde “dini ve milli günler” ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 14,63'lük az bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 7,32'lik oranla “Aile, Anne-Baba-Çocuk” kategorisidir.

Covid-19 konusuna ait kod ise yalnızca bir adettir (% 2,44). Bu kodlamada ise Covid-19 salgını ile imtihan kavramları ilişkilendirilmiştir. Bu durum “Salgınla imtihanda olduğumuz bu zor günlerde umudumuzu, inancımızı, gayretimizi, birbirimize olan güvenimizi ve desteğimizi daima canlı tutalım.” denilerek doğrudan hutbe metni içerisinde ifade edilmiştir. Bu ise din zaviyesinden salgına bir imtihan nazarı ile de bakıldığına birer örnek olarak gösterilebilir.

2.1.2.2. Şubat Ayı Hutbeler

2021 yılı Şubat ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 9 Şubat: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Millî Uzay Programını kamuoyu ile paylaştı.
- 10 Şubat: Pençe-Kartal 2 Operasyonu: Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından PKK'ya karşı Pençe Kartal-2 sınır-ötesi Operasyonuna başlandı.

- 13 Şubat: Gara Katliamı: Pençe-Kartal 2 Operasyonu'nun başlaması üzerine, PKK terör örgütü tarafından alıkonulan 13 kişi katledildi.²²³

2021 yılı Şubat ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.29).

Tablo 2.29 2021 Yılı Şubat Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Gençlerimiz: En Büyük İmkân ve Zenginliğimiz	5.02.2021
2	Manevî Huzur İklimine Girerken	12.02.2021
3	İmanın Tadına Ermek: Allah ve Resûlünü Sevmek	19.02.2021
4	Zor Zamanlarda Maneviyatımızdan Destek Almak	26.02.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Şubat ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.30).

Tablo 2.30 2021 Şubat Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	11	30,56
2	İbadet	3	8,33
3	İman	16	44,44
	Toplam	30	83,33
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	3	8,33
2	Milli Gün ve Haftalar	1	2,78
	Toplam	4	11,11
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0

²²³ Wikipedia, "2021'de Türkiye", Erişim: 21.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar

4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	2	5,56
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		2	5,56
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		36	100

2021 Şubat ayı verilerine göre; toplamda 36 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 83,33'ünde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 44,44 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 30,56 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 8,33 ile diğer konulara kıyasla çok daha az yer verilmiştir. Bu verilerden anlaşıldığı üzere 2020 yılına kıyasla bu kategoride oran kısmen de olsa artmıştır. Bu durumda kuşkusuz toplumsal gündeme daha az yer verilmişindir.

Bu ay içerisinde "dini ve milli günler" ile alakalı yer verilen kod/alt kodların oranı % 11,11'dir. Bu kategoride ise hutbe başlığı sebebi ile içerikte milli güne (% 2,78) yer verildiği de olmuştur. Örneğin; "Gençlerimiz: En Büyük İmkân ve Zenginliğimiz" hutbe başlığında konu gençler olduğundan metinde Çanakkale, İstanbul'un Fethi ve 15 Temmuz içeriğine atıf yapılmıştır. Ayrıca üç ayların bu ay içerisinde başlamış olması da "dini gün" kodlarının bu ay içerisindeki artışına (% 8,33) sebep olmuştur.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 5,56'lık düşük bir oranla bir önceki aya kıyasla neredeyse yarıya yakın bir azalma yaşanmıştır. Hatta öyle ki sadece bir kategoriye doğrudan yer verilmiş bu başlık altında diğer konulara hiç atıf olmamıştır. Buna Covid-19 ve Afet konuları da dâhildir. Söz konusu bu % 5,56'lık oran ise "Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik" konusuna aittir ve bu konuda toplam iki kez kod kullanılmıştır. Bu kategoriye atıf olmasına sebep olan unsurlardan birisi de vuku bulan askeri operasyonlardır. Bu süreçlerdeki terör saldırıları ve neticesinde şehit olan askerler de bu konuya atıf yapılmasına sebep olmuştur. Hiç şüphesiz bu durum ülkenin terör-siyaset-güvenlik gibi gündem maddelerinin doğrudan ya da dolaylı hutbelerde yer almasına örnek olarak verilebilir.

2.1.2.3. Mart Ayı Hutbeler

2021 yılı Mart ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Mart: Kademeli normalleşme bazı illerde başladı.
- 2 Mart: Cumhurbaşkanı Erdoğan, İnsan Hakları Eylem Planını açıkladı.
- 4 Mart: Askeri helikopterin düşmesi sonucu 8. Kolordu Komutanı Osman Erbaş'ın da aralarında bulunduğu 11 asker şehit oldu.
- 10 Mart: Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Başkanı Putin'in video konferans aracılığıyla katıldığı törende Akkuyu Nükleer Güç Santralinde 3. reaktörün temeli atıldı.
- 12 Mart: Cumhurbaşkanı Erdoğan Ekonomi Reform paketini kamuoyu ile paylaştı.
- 17 Mart: Artvin'in Yusufeli İlçesine bağlı Dereiçi Köyünde yangın felaketi yaşandı. 52 konut 193 yapı yangından zarar gördü.
- 20 Mart: İstanbul Sözleşmesi feshedildi.²²⁴

2021 yılı Mart ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.31).

Tablo 2.31 2021 Yılı Mart Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	İsrâ ve Mîraç	5.03.2021
2	İstiklâl Marşı: Hakkıdır Hakka Tapan Milletimin İstiklâl!	12.03.2021
3	Anne-Baba Rızası, Rabbimizin Rızasına Vesiledir	19.03.2021
4	Berat Gecesi: Af ve Mağfiret Gecesi	26.03.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Mart verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.32).

Tablo 2.32 2021 Mart Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	5	11,90
2	İbadet	4	9,52
3	İman	11	26,19
	Toplam	20	47,62

²²⁴ Wikipedia, "2021'de Türkiye", Erişim: 21.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar

B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	6	14,29
2	Milli Gün ve Haftalar	3	7,14
Toplam		9	21,43
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	2,38
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	5	11,90
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	1	2,38
4	Covid-19-Salgın	1	2,38
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	2,38
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	4	9,52
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		13	30,95
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		42	100

2021 Mart ayı verilerine göre; toplamda 42 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 47,62'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 26,19 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 11,90 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 9,52 ile diğer konulara kıyasla çok daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde Miraç ve Berat Kandillerine doğrudan atıf yapılan hutbelerin yayımlanması; ayrıca İstiklal Marşına başlı başına bir hutbe ayrılmış olması "Dini ve Milli Günler" başlığına dair kodların oranının % 21,43 olmasında etkili olmuştur.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 30,95'lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 11,90'lık oranla "Aile, Anne-Baba-Çocuk" kategorisidir. "Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik" kategorisi de % 9,52 ile yine üzerinde durulan konu olmuştur. 4 Mart'ta askeri helikopterin düşmesi sonucu 8. Kolordu Komutanı Osman Erbaş'ın da aralarında bulunduğu 11 asker şehit olması haberine de hutbede doğrudan yer verilmiştir. Bu atıf ta yine bu kategoride değerlendirilmiştir. Bu durumda yine hutbe ve gündem arasındaki ilişkiye başka bir örnek olarak gösterilebilir.

Ülke ve dünya gündeminden yavaşça düşmeye başlayan Covid-19 salgın konusunun oranı önceki yıla ve aylara kıyasla artık git gide düşmeye başlamıştır. Bu ay içerisinde de sadece bir kez bu konuya dair kod/alt kod kullanılmıştır. Bu kod tedbir kavramı üzerinden şu şekilde ele alınmıştır:

“Salgın hastalıkla mücadelemiz devam ediyor. Tedbirlere riayet konusunda bugüne kadar gösterdiğimiz hassasiyeti bundan sonra da aynı ciddiyetle devam ettirelim.”²²⁵

Yine bu ay içerisindeki gündem maddeleri arasında Artvin’in Yusufeli İlçesinin bir köyünde ülke ve siyaset gündemini meşgul eden yangın meydana gelmiş olsa da bu konuya hutbelerde doğrudan yer verilmemiştir.

2.1.2.4. Nisan Ayı Hutbeler

2021 yılı Nisan ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 14 Nisan: Akşam yediden itibaren uygulanmak üzere 2 haftalık kısmi kapanma uygulamasına geçildi. Hafta içi akşam 7- sabah 5 saatleri arasında; ayrıca hafta sonu boyunca sokağa çıkma yasağı getirildi.
- 29 Nisan: Akşam saat 19:00'dan itibaren uygulanmak üzere 17 Mayıs sabah 05.00'e kadar tam kapanma ilan edildi. Bütün eğitimlere ara verilip sınavlar ertelendi. Şehirlerarası taşımacılıkta %50 kapasite şartı geldi. Marketlerin Pazar günleri kapalı kalacağı ilan edildi.²²⁶

2021 yılı Nisan ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.33).

Tablo 2.33 2021 Yılı Nisan Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Birbirimizin Farkında Olalım	2.04.2021
2	Ramazan: Kutlu Misafir	9.04.2021
3	Şifa Ayı Ramazan	16.04.2021
4	Yetim: Cenâb-ı Hakk'ın İnsanlığa Emaneti	23.04.2021
5	İnfak Toplumun Şifasıdır	30.04.2021

²²⁵ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 26.03.2021 Tarihli Hutbe.

²²⁶ Wikipedia, “2021’de Türkiye”, Erişim: 21.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Nisan ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.34).

Tablo 2.34 2021 Nisan Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	16	26,67
2	İbadet	12	20,00
3	İman	7	11,67
Toplam		35	58,33
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	10	16,67
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		10	16,67
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	1,67
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	2	3,33
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	1	1,67
5	Eğitim, İlim	1	1,67
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	10	16,67
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		15	25
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		60	100

2021 Nisan ayı verilerine göre; toplamda 60 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 58,33'ünde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 26,67 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İbadet" konusuna % 20,00 değinilmiş, "İman" konusuna ise diğer ayların aksine % 11,67 ile diğer konulara kıyasla daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisindeki hutbelerde Ramazan ayı ve bu ayla ilişkili konulara dair atıflar yapılmıştır. Bununla beraber “Milli Gün ve Haftalar” konusuna dair bir kod/alt kod kullanılmamıştır. “Dini Ay Gün ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalara” dair kod/alt kod oranı % 16,67 olmuştur.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 25’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 16,67’lik oranla “Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma” kategorisidir. Bunda hiç kuşkusuz Ramazan ayı olmasının ayrıca uygulanmaya konulan sokağa çıkma kısıtlamalarının, salgınla birlikte bazı iş kollarında yaşanan daralmalar ve buna bağlı ekonomik bazı sıkıntıların yaşanmasının da etkisi olmuştur. Bu ay içerisinde de bir kez Covid-19 konusuna ait kod/alt kod kullanılmıştır. Bu kod/alt kod ise “dua” kavramı ile ilişkilendirilmiş olup hutbe de şu şekilde yer verilmiştir:

“Ramazan ayımız şimdiden mübarek olsun. Gönül ve zihin dünyamız Kur’an’la şifa bulsun. Bu mübarek ay, her türlü sıkıntı ve hastalıktan bilhassa yaşadığımız salgından kurtulmamıza vesile olsun inşallah.”²²⁷

2.1.2.5. Mayıs Ayı Hutbeler

2021 yılı Mayıs ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- Taksim Cami, 28 Mayıs'ta cuma namazıyla birlikte ibadete açıldı.
- Covid-19 salgını kapsamında öncelikli gruplar arasında yer alan vatandaşlara ilk doz aşıları yapıldı.
- Sağlık Bakanlığının HES uygulaması vasıtasıyla "Türkiye Cumhuriyeti Aşı Kimliği" oluşturabilmesine dönük uygulama başladı.²²⁸
- İsrail polisi, Mescid-i Aksa'ya ses bombaları ve plastik mermilerle baskın düzenledi. Olaylarda en az 205 Filistinli ve 17 polis yaralandı.²²⁹

2021 yılı Mayıs ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.35).

²²⁷ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 09.04.2021 Tarihli Hutbe.

²²⁸ Anadolu Ajansı, “Türkiye’de 2021 Böyle Geçti”, Erişim:21.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-2021-boyle-gecti/2455334>

²²⁹ Euro News., “İsrail polisi Mescid-i Aksa'ya baskın düzenledi.”, Erişim:22.09.2024 <https://tr.euronews.com/2021/05/07/israil-polisi-kudus-teki-mescid-i-aksa-camii-ne-bask-n-duzenledi-59-kisi-yaralandi>

Tablo 2.35 2021 Yılı Mayıs Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Kadir Gecesi: Bin Aydan Hayırlı Gece	7.05.2021
2	Kudüs'ün Özgür Olduğu Bayramlara	13.05.2021
3	Vakıf: Şefkat ve Merhamet Medeniyeti	14.05.2021
4	Zulüm Cezasız Kalmaz	21.05.2021
5	Yüce Allah, Müminlerin Yardımcısıdır	28.05.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Mayıs verileri tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.36).

Tablo 2.36 2021 Mayıs Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	5	8,47
2	İbadet	4	6,78
3	İman	12	20,34
	Toplam	21	35,59
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	8	13,56
2	Milli Gün ve Haftalar	4	6,78
	Toplam	12	20,34
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	1,69
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	1	1,69
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	10	16,95
4	Covid-19-Salgın	1	1,69
5	Eğitim, İlim	2	3,39
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	11	18,64
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
	Toplam	26	44,07
	Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi	59	100

2021 Mayıs ayı verilerine göre; toplamda 59 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 35,59'unda "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 20,34 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 8,47 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 6,78 oranında yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde bulunan Kadir Gecesi ve Ramazan Bayramına dair konulara yer verilmiş olması ayrıca İstanbul'un Fethinin yıl dönümüne de bu ay içerisindeki hutbelerde yer verilmesi "Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler" kategorisine dair kullanılan kod/alt kodların oranının % 20 olmasına sebep olmuştur.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 44,07'lik bir oranla bu ay içerisinde yayımlanan hutbelerde önemli bir yer tutmuştur. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 18,64'lük oranla "Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik" kategorisidir. Bu kategoriye ait kod/alt kod sayısının çok olmasının bir sebebi de İsrail'in bu ay içerisinde Mescid-i Aksa'ya düzenlemiş olduğu saldırıdır. Bu durum da gösteriyor ki hutbelerde, ulusal gündem konu edildiği gibi uluslararası gündem de hutbelerde konu olarak işlenmiştir. Mescid-i Aksa'ya saldırı konusu "Cami-Şehir-Mescit-Vakıf" kategorisinin de % 16,95'lik bir oranda çıkmasına sebep olmuştur.

Covid-19 konusu ise bir kez de olsa bu ay içerisinde de insanlara hatırlatılmıştır. Bu da % 1,69'luk orana denk gelmektedir. Covid-19 salgınına ilişkin kullanılan kod/alt kod bir önceki ay da olduğu gibi yine "dua" kavramı üzerinden olmuştur.

2.1.2.6. Haziran Ayı Hutbeler

2021 yılı Haziran ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 4 Haziran: Fatih Sondaj Gemisinin, Sakarya gaz sahasındaki Amasra-1 kuyusunda 135 milyar metreküp doğal gaz keşfi duyuruldu.
- 8 Haziran: Müsilaj sorununun ortadan kaldırmak maksadıyla Marmara Denizine kıyısı olan 7 şehirde "Türkiye'nin en büyük deniz temizliği seferberliği" eş zamanlı olarak başlatıldı.
- 21 Haziran: Cumhurbaşkanı Erdoğan, 1 Temmuz'dan itibaren sokağa çıkma kısıtlamalarının tümüyle kaldırılacağını açıkladı.

- 22 Haziran: Cumhurbaşkanı Erdoğan, yerli olarak üretilen Covid-19 aşısının isminin "TURKOVAC" olduğunu duyurdu.²³⁰

2021 yılı Haziran ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.37).

Tablo 2.37 2021 Yılı Haziran Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	İslam Zararlı Alışkanlıkları Yasaklar	4.06.2021
2	Ailemde Merhamet ve Huzur Var	11.06.2021
3	Müslüman Şahsiyeti	18.06.2021
4	Kur'an'ın Manevî İklimiyle Buluşalım	25.06.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Haziran ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.38).

Tablo 2.38 2021 Haziran Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	12	35,29
2	İbadet	2	5,88
3	İman	10	29,41
	Toplam	24	70,59
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	5	14,71
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	0	0

²³⁰ Yeni Şafak, "Türkiye'de 2021 Yılı Böyle Geçti", Erişim:21.06.2024, <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/2021-yilinda-neler-yasandi-turkiyede-yasanan-onemli-olaylar-2056658/2>

5	Eğitim, İlim	1	2,94
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	4	11,76
Toplam		10	29,41
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		34	100

2021 Haziran ayı verilerine göre; toplamda 34 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 70,59’unda “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 35,29 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 29,41 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 5,88 ile diğer konulara kıyasla çok daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde “dini ve milli günler” ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 29,41’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 14,71’lik oranla “Aile, Anne-Baba-Çocuk” kategorisidir. Bu kategoriyi % 11,76’lık oranla “Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar” kategorisi takip etmektedir. Bu duruma kuşkusuz bu konuların doğrudan hutbe başlığı olarak işlenmesi etkili olmuştur. Nitekim bu ay içerisinde “İslam Zararlı Alışkanlıkları Yasaklar” hutbe başlığı ve “Ailemde Merhamet ve Huzur Var” hutbe başlığı bu konulara doğrudan ayrılmıştır.

Covid-19 salgını ve diğer herhangi bir afet türüne dair bu ay içerisinde bir kod/alt kod kullanılmamıştır. Bu ay içerisinde yerli aşının bulunması 1 Temmuz’dan itibaren ise sokağa çıkma kısıtlamalarının kalkacak olması gibi unsurlar artık Covid-19 konusunun yavaş yavaş ortadan kalktığının göstergesidir. Bu durum da haliyle hutbelerde yer verilmemesine sebep olarak gösterilebilir.

2.1.2.7. Temmuz Ayı Hutbeler

2021 yılı Temmuz ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Temmuz: Covid-19 Salgın sürecinde uygulanan sokağa çıkma ve şehirlerarası yolculuk kısıtlaması sona erdi, işlerine ara veren iş yerleri yeniden açıldı.

- 14 Temmuz: Rize’de 8 vatandaşın kaybolduğu, 6 vatandaşın vefat ettiği heyelan felaketi yaşandı.
- 22 Temmuz: Artvin Arhavi ilçesine bağlı Boğaziçi Mahallesinden geçen Kapisre Deresinin taşması neticesinde yerleşim yerindeki bazı binaların giriş ve zemin katlarında bulunan ev ve iş yerlerinin su altında kalmasına sebep oldu.
- 28 Temmuz: Antalya’nın Manavgat ilçesine bağlı Yeniköy Mahallesi’ndeki ormanlık alanda yangın çıktı. Yangında 3 kişi hayatını kaybetti. Hava ve karadan yapılan müdahaleler ile söndürüldü.²³¹
- 28 Temmuz - 12 Ağustos tarihleri arasında geçen sürede 49 ilde meydana gelen toplam 299 orman yangınında 9 vatandaş yaşamını yitirdi, yüzlerce vatandaş ise yaralandı ve yüzbinlerce hektar orman arazisi yandı.²³²

2021 yılı Temmuz ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.39).

Tablo 2.39 2021 Yılı Temmuz Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Düğünlerimizde Nebevî Ölçüye Riayet Edelim	2.07.2021
2	İhanete Karşı Sadakate, Cesarete ve Şهادete Şahidiz	9.07.2021
3	Kurban: Tevhidin Sembolü, İslam’ın Şiarı	16.07.2021
4	Kurban Bayramı	20.07.2021
5	Müslüman’ın Müslüman Üzerindeki Hakları	23.07.2021
6	Afetlere Karşı Sorumluluğumuzun İdrakinde Olalım	30.07.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Temmuz ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (2.40).

Tablo 2.40 2021 Temmuz Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR’AN’DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	27	32,14
2	İbadet	10	11,90

²³¹ Yeni Şafak, “Türkiye’de 2021 Yılı Böyle Geçti”, Erişim:21.06.2024, <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/2021-yilinda-neler-yasandi-turkiyede-yasanan-onemli-olaylar-2056658/2>

²³² Wikipedia, “2021’de Türkiye”, Erişim: 21.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar

3	İman	11	13,10
Toplam		48	57,14
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	12	14,29
2	Milli Gün ve Haftalar	2	2,38
Toplam		14	16,67
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	6	7,14
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	5	5,95
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	2	2,38
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	6	7,14
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	3	3,57
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		22	26,19
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		84	100

2021 Temmuz ayı verilerine göre; toplamda 84 kez kod/alt kod kullanılmış. Kullanılan bu kodların % 57,14'sinde "Kur'an'da Geçen Konular" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 32,14 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 13,10 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 11,90 ile diğer konulara oranla daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde Kurban Bayramının olması ayrıca 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü'nün bulunması "Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler" kategorisine ait oranın % 16,67 olmasına sebep olmuştur. Bu konular hutbelerde doğrudan konu başlığı olarak işlenmiş ve bu konulara dair mesajlar direk olarak insanlara aktarılmıştır.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 26,19'luk bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu %7,14'lük oranla "Afet" konusu ve "Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma" kategorileridir. Bu ay içerisinde çok ciddi

sonuçları olan su taşkınları ve heyelanlar yaşanmış ayrıca neredeyse ülkenin tamamını etkisi altına alan yangın afetleri yaşanmıştır. Bu afetler ülke gündemini fazlasıyla meşgul etmiş maddi manevi tüm halkı etkilemiştir. Durum böyle olunca hutbelerde konuya kayıtsız kalınmamıştır. Öyle ki “afet” konusu “Afetlere Karşı Sorumluluğumuzun İdrakinde Olalım” başlığı ile yekpare işlenmiş ve topluma mesajlar hutbe kanalıyla verilmiştir.

Covid-19 salgını diğer afetlerden farklı olarak uzunca bir süredir ülke ve dünya gündeminde olduğundan artık bu konunun hutbelerde işlenme sayısı ve sıklığı iyice azalmıştır. Bununla birlikte salgın konusu bu ay içerisinde hutbede iki kez daha insanlara hatırlatılmıştır. Bu oran diğer kod/alt kodlara oranla % 2,38’de kalmıştır. Bu iki kod/alt kodda salgın “imtihan ve tedbir” kavramları üzerinden aktarılmıştır.

Bu ay içerisinde meydana gelen çeşitli afetler hutbelerde şu şekilde yer almıştır:

“Bayramlar aynı zamanda “sıla-i rahim” yani dost ve akraba ziyareti günleridir. Ancak salgın hastalıkla imtihan edildiğimiz şu günlerde temizlik, maske ve mesafe kurallarına özenle riayet edelim; sevinç günlerimize hüznün gölgesi düşürmeyelim.”²³³ “...günümüz şartlarının gerektirdiği sosyal mesafe ve maske gibi tedbirlere uymak, hem kendimiz, hem de çevremizdekilerin sağlığı açısından önem arz etmektedir.”²³⁴

“...sel, heyelan, yangın, deprem, kuraklık ve salgın hastalık gibi afetler karşısında can ve mal kaybımızı en aza indirmek ancak gerekli tedbirleri almakla mümkündür. Zira tabiat olayları, sünnetullah ...gereği, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde meydana gelmektedir. Dolayısıyla bir mümin, sorumluluğunu ihmal edip göz göre göre afetlere kapı aralayamaz. ...Cenâb-ı Hak Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır: ‘Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.’ O halde sel, heyelan ve deprem riski bulunan bölgelerde tabiatın dengelerine, bölgenin gerçeklerine uygun, doğru ve sağlam adımlar atalım. Yangınlara sebebiyet verecek ihmalden ve sorumsuz davranışlardan uzak duralım. Ormanlarımızı bilerek yakan, vatanımıza göz diken, milletimizin canına kast edenlere gelince dünyada ve ahirette Allah’ın, meleklerin, insanların ve diri diri yanan bütün canlıların laneti onların üzerinedir. Onlar her iki âlemde de yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.”²³⁵

Covid-19 salgını ile alakalı tedbir kaygısı bayram sebebi ile tekrar hutbe üzerinden hatırlatılmış ve toplum sağlığı dini imtihan kavramı ile meşrulaştırılmak suretiyle öncelenmiştir. Bununla birlikte bu ay içerisinde meydana gelen diğer afetlerde de doğanın

²³³ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 20.07.2021 Tarihli Hutbe.

²³⁴ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 23.07.2021 Tarihli Hutbe.

²³⁵ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 30.07.2021 Tarihli Hutbe.

yanı sıra insandan kaynaklı olan yönlerine de değinilmiş gerekli tedbirlerin alınması konusunda insanlar uyarılmıştır. Bu uyarı sadece dünyadaki olumsuz sonuçlar üzerinden değil ilahi ceza ile karşı karşıya kalmak üzerinden de işlenmiştir. Böylece kişi yapacağı eylemlerde vicdani bir denetime tabi tutulmaya çalışılmıştır. Sonucuna doğrudan şahit olunan, çok sayıda kişiyi de dolaylı etkileyen doğal afetler karşısında insan olayların akışını sorgulamakta anlam karmaşası duygu yoğunluğu yaşayabilmektedir. Örneğin afetlere sebep olan kişi ya da kişilerin cezalandırılması konusu zihin dünyasını meşgul edebilmektedir. Ancak bu noktada yukarıdaki hutbe metninde olduğu gibi cezasının ilahi bir güç tarafından verileceği fikri insanlardaki bu karmaşayı bastırabilmekte, anlamlandırabilmektedir.

2.1.2.8. Ağustos Ayı Hutbeler

2021 yılı Ağustos ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1-2 Ağustos: Van Başkale, Özalp ve Çaldıran'da etkili olan sağanak sebebiyle sel felaketi meydana geldi.
- 4 Ağustos: Muğla Milas'ta orman yangını meydana geldi. Yangın Kemerköy Termik Santraline kadar yaklaştı.
- 11 Ağustos: Bartın, Sinop, Kastamonu ve Karabük'te etkili olan yoğun yağışlar sebebiyle geniş çaplı sel felaketi ve su taşkınları yaşandı.
- 31 Ağustos: İçişleri Bakanlığı tarafından, yüz yüze eğitimden önce "PCR Testi Zorunluluğu" getirildi.²³⁶

2021 yılı Ağustos ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.41).

Tablo 2.41 2021 Yılı Ağustos Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Zorluklar Birlikte Aşılır	6.08.2021
2	Kerbelâ'yı İbret Nazarıyla Okuyalım	13.08.2021
3	Müslüman İşini Sağlam ve Güzel Yapar	20.08.2021
4	Allah'ın Yardım Ettiğine Mağlubiyyet Yoktur	27.08.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 Ağustos verileri tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.42).

²³⁶ Yeni Şafak, "Türkiye'de 2021 Yılı Böyle Geçti", Erişim:21.06.2024, <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/2021-yilinda-neler-yasandi-turkiyede-yasanan-onemli-olaylar-2056658/2>

Tablo 2.42 2021 Ağustos Ayı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	8	20,51
2	İbadet	3	7,69
3	İman	8	20,51
Toplam		19	48,72
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	5	12,82
2	Milli Gün ve Haftalar	2	5,13
Toplam		7	17,95
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	4	10,26
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	1	2,56
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	3	7,69
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	5	12,82
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		13	33,33
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		39	100

2021 Ağustos ayı verilerine göre; toplamda 39 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 48,72'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konular % 20,51 ile "İman" ve "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İbadet" konusuna % 7,69 değinilmiştir.

Bu ay içerisinde "Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler" konusuna ait kod/alt kodların oranı % 17,95'tür. Hicri Muharrem ayının Ağustos ayına denk gelmesi ayrıca Ağustos ayının zaferler ayı olması bu konulara ait atıfların

hutbelerde yer almasına sebep olmaktadır. Bu durum da Ağustos aylarında bu kategoriye ait oranda etki etmektedir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 33,33’lük bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 12,82’lik oranla “Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik” kategorisidir. Bu konuyu % 10,26’lık oranla Afet konusu takip etmektedir. Ülkede yaşanan çeşitli afetlerin ülke gündeminde kalması konunun hutbelerde yer almasına da neden olmuştur. Nitekim bu ay içerisinde sel-yangın-su taşkını gibi felaketler yaşanmıştır. Afetler hutbelerde “dua-teskin-temenni-tedbir-toplumsal dayanışma-birlik beraberlik” gibi kavramlar üzerinden insanlara aktarılmıştır. Covid-19 konusu da afetler içerisinde salgın üzerinden aktarılmış ve tedbir kavramı ile ilişkilendirilmiştir.

Bu ay içerisindeki afet konusu hutbe metinlerinde şöyle yer almıştır:

“Cennet yurdumuzun akciğerleri ormanlarımızda çıkan yangınların çoğu söndürüldü elhamdülillah! ...Cenâb-ı Hak, en kısa sürede bu afetten de kurtulmayı bizlere nasip eylesin. Milletimize bir daha böyle acılar yaşatmasın. ...yanan ormanlarımız, yitirdiğimiz masum canlar her birimizin yüreğini dağlıyor. ...kardeşlik şuurumuzu diri tuttukça başaramayacağımız imtihan yoktur. ...Rabbimizin müjdesi açıktır: ‘Şüphesiz zorlukla beraber kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber kolaylık vardır.’ ...Gün, birliğimizi, beraberliğimizi ve muhabbetimizi canlı tutma günüdür. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s) biz müminleri şöyle tarif etmektedir: ‘Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir beden gibidir.’ ...Yangın, sel, deprem ve salgın hastalık gibi afetlere karşı bilinçli, duyarlı ve tedbirli olmayı milli bir mücadele olarak görelim...”²³⁷

Afetler karşısında umutsuzluğa ve korkuya kapılan topluma ayetteki “kolaylık” mesajı ile manevi bir direnç noktası oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra hutbe üzerinden devlet ve millet vurgusu yapılmış ve bu konuda toplumun birlikteliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Bu durum hadis örneği ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca her afette olduğu gibi tedbir ve bilinçli olma mesajı hutbelerde yer almıştır. Afetler karşısında toplumun ruh halini pozitif bir yöne kanalizetmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de dini terminolojiden istifade edilmiştir.

²³⁷ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.08.2021 Tarihli Hutbe.

2.1.2.9. Eylül Ayı Hutbeler

2021 yılı Eylül ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 21 Eylül: BM Genel Kurulunda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan Paris İklim Anlaşmasını TBMM onayına sunacaklarını ifade etti.
- 28 Eylül: Cumhurbaşkanı Erdoğan, çevrimiçi düzenlenen BM çatısı altında düzenlenen Küresel Covid-19 Zirvesine Covid-19 ile mücadelede dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaşması konulu video mesaj gönderdi.²³⁸

2021 yılı Eylül ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.43).

Tablo 2.43 2021 Yılı Eylül Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Allah İlim Yolcusuna Cenneti Kolaylaştırır	3.09.2021
2	Cuma Namazı: Haftalık Buluşmamız	10.09.2021
3	Ticaret Hayatında Helal Haram Bilinci	17.09.2021
4	Takva: Rabbimizin Rızasını Diri Tutma Bilinci	24.09.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 Eylül verileri tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.44).

Tablo 2.44 2021 Eylül Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	12	32,43
2	İbadet	4	10,81
3	İman	11	29,73
	Toplam	27	72,97
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0

²³⁸ Yeni Şafak, "Türkiye'de 2021 Yılı Böyle Geçti", Erişim:21.06.2024, <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/2021-yilinda-neler-yasandi-turkiyede-yasanan-onemli-olaylar-2056658/2>

C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	2,70
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	3	8,11
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	1	2,70
5	Eğitim, İlim	5	13,51
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		10	27,03
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		37	100

2021 Eylül ayı verilerine göre; toplamda 37 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 72,97'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu %32,43 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 29,73 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 10,81 ile diğer konulara kıyasla daha az değinilmiştir.

Bu ay içerisinde "Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler" ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır. Bu sebeple de tabloda bu konuya dair hiçbir kod/alt koda yer verilmemiştir.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 27,03'lük bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 13,51'lik oranla "Eğitim, İlim" kategorisidir. Hiç kuşkusuz okullardaki eğitim öğretimin eylül ayı içerisinde başlaması bu oranın çıkmasında önemli bir etkidir.

Covid-19 konusuna Eylül ayı içerisindeki hutbelerde sadece bir kez yer verilmiştir. Bu atıf ise çocukların okullara başlaması üzerinden şu metinle yapılmıştır:

"...çocuklarımızın okullarından bir daha ayrı kalmamaları için salgın hastalıkla mücadelede hepimize düşen sorumluluklar olduğunu unutmayalım ve her türlü tedbiri elden bırakmayalım."²³⁹

²³⁹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 03.09.2021 Tarihli Hutbe.

Toplumun bazı kesimlerine ulaşma ihtiyacı hâsıl olduğunda, görüldüğü üzere hutbe bunun için kullanılmıştır. Salgın konusunda gerekli tedbirlerin alınması yönünde ikaz edilmiş ve kişilerin bu konudaki sorumlulukları tekrar hatırlatılmıştır.

2.1.2.10. Ekim Ayı Hutbeler

2021 yılı Ekim ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- İtalya'da düzenlenen g20 zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ABD Başkanı Biden bir araya geldi.
- Yerli Covid-19 aşısı Turkovac'ın FAZ-3 çalışmaları kapsamında şartları tutan gönüllülere uygulanmaya başlandı.
- Yeniden düzenlenen Atatürk Kültür Merkezi 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda tekrar açıldı.²⁴⁰

2021 yılı Ekim ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.45).

Tablo 2.45 2021 Yılı Ekim Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Mümin Camiye Vefalıdır	1.10.2021
2	Sonsuz Hayat Ahiret	8.10.2021
3	Mübarek Gece Mevlid-i Nebi	15.10.2021
4	Onun Bize Mirası, Eşsiz Vefası	22.10.2021
5	Yaşlılarımıza Vefa, Rahmet ve Mağfiret Vesilemizdir	29.10.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Ekim ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.46).

Tablo 2.46 2021 Ekim Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	13	22,03
2	İbadet	4	6,78

²⁴⁰ Anadolu Ajansı, “Türkiye’de 2021 Böyle Geçti”, Erişim:21.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-2021-boyle-gecti/2455334>

3	İman	23	38,98
Toplam		40	67,80
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	4	6,78
2	Milli Gün ve Haftalar	1	1,69
Toplam		5	8,47
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	6	10,17
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	5	8,47
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	2	3,39
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	1	1,69
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		14	23,73
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		59	100

2021 Ekim ayı verilerine göre; toplamda 59 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 67,80’inde “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 38,98 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 22,03 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 6,78’lik oranda değinilmiştir.

Bu ay içerisinde “Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler” kategorisine ait kod/alt kodlar %8,47’lik bir oranda yer almıştır. Bu oranın belirlenmesinde, bu ay içerisinde yer alan “Mevlid-İ Nebi Haftası ile 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’nın etkili olmuştur.

“Toplumsal Konular” kategorisine ait kod/alt kodlar ise % 23,73’lük bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 10,17’lik oranla “Aile, Anne-Baba-Çocuk” kategorisidir. Bu ay içerisinde Covid-19 salgını ve

diğer afet türlerine dair herhangi bir kod/alt kod kullanılmamıştır. Bu duruma kuşkusuz mevsimden kaynaklı unsurların da etkisi olmuştur.

2.1.2.11. Kasım Ayı Hutbeler

2021 yılı Kasım ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- Covid-19 aşısı TURKOVAC için Acil Kullanım Onayı başvurusu yapıldı.
- İstanbul Sözleşmesinden çekilmesine dair karar kesinleşti.
- Sezai Karakoç ile eski İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş hayatını kaybetti.
- TSK tarafından Tunceli’de Eren Kış-6 Operasyonu yapıldı.²⁴¹

2021 yılı Kasım ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.47).

Tablo 2.47 2021 Yılı Kasım Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	İnsan İmanla Yücelir	5.11.2021
2	İbadet: Allah ile Kul Arasındaki Kutlu Bağ	12.11.2021
3	Şiddet İnsan Onuruyla Asla Bağdaşmaz	19.11.2021
4	Mümin Faydasız Sözlerden ve Lüzumsuz İşlerden Uzak Durur	26.11.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Kasım ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.48).

Tablo 2.48 2021 Kasım Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR’AN’DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	12	32,43
2	İbadet	9	24,32
3	İman	12	32,43
	Toplam	33	89,19
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		

²⁴¹ Anadolu Ajansı, “Türkiye’de 2021 Böyle Geçti”, Erişim:21.06.2024,
<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-2021-boyle-gecti/2455334>

1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		0	0
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	2	5,41
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	2	5,41
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		4	10,81
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		37	100

2021 Kasım ayı verilerine göre; toplamda 37 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 89,19’unda “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında "İman" ve “Ahlak” konusu % 32,43’lük oran ile aynı oranda yer alırken, "İbadet" konusu % 24,32’lik oranla yer almıştır.

Bu ay içerisinde “Bu ay içerisinde “Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler” kategorisi ile alakalı herhangi bir atfı olmamıştır.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 10,81’lik düşük bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan iki konu ise % 5,41’lik oranla “Aile, Anne-Baba-Çocuk” kategorisi ile “Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik” kategorisidir.

Ülke ve dünya gündemindeki yeri artık kaybolmaya yakın olan Covid-19 salgına dair bu ay içerisindeki hutbelerde herhangi bir kod/alt kod belirlenmemiştir.

2.1.2.12. Aralık Ayı Hutbeler

2021 yılı Aralık ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 10 Aralık: 2021 Expo, Hatay'da düzenlenecek ve 30 Mayıs 2022'de son bulacak.

- 15-19 Aralık 2021 tarihlerinde Ankara'da FIVB Kadınlar Dünya Kulüpler Şampiyonası gerçekleştirildi.
- 19 Aralık: TÜRK SAT 5B uydusu Falcon 9 isimli roketle Cape Canaveral'den fırlatıldı.
- 22 Aralık - TURKOVAC acil kullanım izni aldı.
- 29 Aralık - Türkiye'yi Gürcistan üzerinden Kafkaslara bağlayan ayrıca Erzurum ve Artvin illerini birbirine bağlayan Erzurum-Pirinkayalar Tüneli hizmete açıldı.²⁴²

2021 yılı Aralık ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.49).

Tablo 2.49 2021 Yıllı Aralık Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Engelleri Hep Birlikte ve Sevgiyle Aşalım	3.12.2021
2	Mümin Cana Yakındır	10.12.2021
3	Müslüman, Dinî ve Ahlakî Değerleriyle Yaşar	17.12.2021
4	Ahiret Daha Hayırlı ve Sürekli	24.12.2021
5	Geçmişimizi Muhasebe Edelim, Geleceğimize Yön Verelim	31.12.2021

Kod ve alt kodlara ilişkin 2021 yılı Aralık ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.50).

Tablo 2.50 2021 Aralık Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	17	34
2	İbadet	8	16
3	İman	16	32
	Toplam	41	82
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	0	0
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	0	0

²⁴² Wikipedia, "2021'de Türkiye", Erişim: 21.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar

C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	2
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	3	6
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	1	2
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	1	2
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	1	2
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	1	2
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	1	2
Toplam		9	18
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		50	100

2021 Aralık ayı verilerine göre; toplamda 50 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 82 gibi büyük bir oranda “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 34 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 32 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 16’lık bir oranda yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde Bu ay içerisinde “Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler” ile alakalı herhangi bir atıf olmamıştır.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 18’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 6’lık oranla “Aile, Anne-Baba-Çocuk” kategorisidir. Covid-19 konusu Aralık ayı içerisindeki hutbelerde bir kez yer almıştır. Bu kod/alt kodun oranı diğerlerine kıyasla % 2’dir. Bu kod/alt kodun geçtiği metinde Covid-19 salgınında kaybedilen insanlar için “imtihan” kavramı üzerinden bir okuma yapılmakta ve mesaj “ahiret inancı” üzerinden aktarılmıştır. Bu metin kısaca şöyledir:

“Her gün salgın hastalıktan kaybettiğimiz canların sayısına bile göz ucuyla bakıp geçiyoruz maalesef. Nitekim hepimiz bilir ve iman ederiz ki, ölüm ve yeniden diriliş haktır. ...İmtihan için geldiğimiz bu dünyadan ansızın göçüp gideceğiz asıl yurdumuz olan ahirete.”²⁴³

²⁴³ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 24.12.2021 Tarihli Hutbe.

2021 yılına ait veriler de 2020 yılında olduğu gibi yukarıda her ay için ayrı ayrı çıkartılmıştır. Aşağıda ise kodların 2021 yılını kapsayacak şekilde dağılımı tek tablo halinde çıkartılmıştır (Tablo 2.51).

Tablo 2.51 2021 Yılı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	148	25,61
2	İbadet	71	12,28
3	İman	154	26,64
Toplam		373	64,53
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	48	8,30
2	Milli Gün ve Haftalar	13	2,25
Toplam		61	10,55
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	16	2,77
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	35	6,06
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	16	2,77
4	Covid-19-Salgın	9	1,56
5	Eğitim, İlim	12	2,08
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	1	0,17
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	21	3,63
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	29	5,02
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	5	0,87
Toplam		144	24,91
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		578	100

2.1.3. 2022 Yılı Hutbeler

2022 yılına geldiğimizde ise yılın tamamında yayımlanan hutbeler konu edinilmemiştir. Bu noktada Son tarih olarak Nisan ayının 9'u baz alınmıştır. Nitekim çalışmamızın kapsam sınırlılığı da 5 Ocak 2020 tarihi ile Covid-19 tedbirlerinin kaldırıldığı 9 Nisan 2022 tarihi arasındır. Bu minvalde 1 Ocak 2022 ile 9 Nisan 2022 tarihleri arasında

toplamda 16 adet hutbe yayımlanmıştır. Aynı şekilde bu hutbelerde aylık olarak analize tabi tutulup en son da ise toplu olarak veriler aktarılacaktır.

2.1.3.1. Ocak Ayı Hutbeler

2022 yılı Ocak ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 1 Ocak: Türkiye tarafından Ermenistan'a uygulanan ambargo kalktı.
- 8 Ocak: Karaman-Konya hızlı tren hattı açıldı.
- 13 Ocak: Türkiye'ye ait ilk cep uydusu uzaya gönderildi.²⁴⁴

2022 yılı Ocak ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.52).

Tablo 2.52 2022 Yılı Ocak Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Tövbe: Günahlardan Arınma İradesi	7.01.2022
2	Kelime-i Şehâdet: İmanın Özü	14.01.2022
3	İslam: Allah Katında Yegâne Din	21.01.2022
4	Üç Aylar: Rahmet ve Mağfiret Vesilemiz	28.01.2022

Kod ve alt kodlara ilişkin 2022 yılı Ocak ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.53).

Tablo 2.53 2022 Ocak Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	8	21,62
2	İbadet	3	8,11
3	İman	20	54,05
	Toplam	31	83,78
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	4	10,81
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0

²⁴⁴ Wikipedia, "2022'de Türkiye", Erişim:21.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2022%27de_T%C3%BCrkiye

Toplam	4	10,81
C TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1 Afet	1	2,70
2 Aile, Anne-Baba-Çocuk	0	0
3 Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4 Covid-19-Salgın	1	2,70
5 Eğitim, İlim	0	0
6 Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	0	0
7 Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8 Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9 Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam	2	5,41
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi	37	100

2022 Ocak ayı verilerine göre; toplamda 37 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 83,78’inde “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 54,05 ile "İman" konusu iken, sonrasında "Ahlak" konusuna % 21,62 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 8,11 ile diğer konulara kıyasla çok daha az yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde “Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler” ile alakalı kategoride ise bu oran % 10,81’dir. Bu oranın tamamı “Dini Ay, Gün ve Geceler” ile alakalı kod/alt kodları içermektedir. Üç aylar konusu bu kod/alt kodların tamamının atıf yapıldığı temel konu olmakla birlikte doğrudan hutbe olarak işlenmiştir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 5,41’lik bir oranla hutbelerde çok az yer almıştır. Bu oranda toplamda iki adet kod/alt koda denk gelmektedir. Bu ay içerisindeki hutbelerde ağırlıklı olarak Kur’an konuları işlenmiş bu kategoriye ait konu doğrudan ya da dolaylı çok az geçmiştir. Bu iki kod/alt koddan biri de Covid-19 salgını konusudur. İşlenen bu kod/alt koda ait metinde ise Covid-19’un yeni yeni ve daha hızlı bulaşan türlerine karşı insanları hem uyarmak hem de bu konuda gerekli tedbiri almak konusu işlenmiştir.

2.1.3.2. Şubat Ayı Hutbeler

2022 yılı Şubat ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 5 Şubat: Cumhurbaşkanı Erdoğan ile eşi Emine Erdoğan'ın Covid-19 testleri pozitif çıktı.
- 9 Şubat: Ana muhalefet partisi CHP, elektrik faturalarına yansıtılan yüzde 18'lik KDV'nin düşürülmesini talep etti.²⁴⁵
- 16 Şubat: Üniversite giriş sınavı YKS'de baraj puanı kaldırıldı.²⁴⁶

2022 yılı Şubat ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.54).

Tablo 2.54 2022 Yılı Şubat Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Söz ve Davranışlarımızda Doğru Olalım	4.02.2022
2	İslam'ı Temsil Sorumluluğumuz.	11.02.2022
3	Peygamberimizin Ahlakı Kur'an'dı	18.02.2022
4	Müminin Miracı Namaz	25.02.2022

Kod ve alt kodlara ilişkin 2022 yılı Şubat ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.55).

Tablo 2.55 2022 Şubat Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	16	34,78
2	İbadet	6	13,04
3	İman	13	28,26
	Toplam	35	76,09
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	4	8,70
2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
	Toplam	4	8,70

²⁴⁵ NTV, "Türkiye'de 2022 Böyle Geçti", Erişim:21.06.2024, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/turkiyede-2022-boyle-gecti,UPLPd7HPW0GKM0dVKxZpxw/6vlcZKK6AE6-8qPVxfECUQ>

²⁴⁶ Wikipedia, "2022'de Türkiye", Erişim:21.06.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/2022%27de_T%C3%BCrkiye

C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	5	10,87
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	2	4,35
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	0	0
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	0	0
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		7	15,22
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		46	100

2022 Şubat ayı verilerine göre; toplamda 46 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 76,09’unda “Kur’an’da Geçen Konulara” yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 34,78 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 28,26 değinilmiş, "İbadet" konusuna ise % 13,04 oranında yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde “Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler” ile alakalı kategoride ise bu oran % 8,70’dir. Bu oranın tamamı bir önceki ayda olduğu gibi yine “Dini Ay, Gün ve Geceler” ile alakalı kod/alt kodları içermektedir. Bu kod/alt kodların işlendiği konu ise bu ay içerisinde yer alan Miraç kandilidir.

“Toplumsal Konular” kategorisi ise % 15,22’lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 15,38’lik oranla “Aile, Anne-Baba-Çocuk” kategorisidir.

Ülke ve dünya gündeminde yerini koruyan Covid-19 salgınının oranı, bir önceki ay % 2,70’lere düşmüşken Covid-19 konusu Şubat ayı içerisindeki hutbelerde hiç yer almamıştır. Gündemden düşmemesine rağmen etkisinin azalması sebebi ile Covid-19 konusu artık hutbelerde neredeyse işlenmemeye başlamıştır.

2.1.3.3. Mart Ayı Hutbeler

2022 yılı Mart ayında yaşanan bazı önemli hadiseler:

- 2 Mart: Covid-19 kapsamında uygulamaya konulan HES kodu uygulaması ile açık alanlarda maske kullanma mecburiyeti kaldırıldı. Ancak uygulamaya, toplu taşıma ve kapalı alanlarda devam edileceği duyuruldu.
- 9 Mart: İsrail Cumhurbaşkanı Yitzhak Herzog ile Cumhurbaşkanı Erdoğan, 14 yılın ardından Ankara'da bir araya geldi.
- 10 Mart: Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmytro Kuleba, Antalya'da bir araya gelip aralarında devam etmekte olan savaşı konuştu.
- 18 Mart: 1915 Çanakkale Köprüsü'nü de barındıran Malkara - Çanakkale yolu açıldı.
- 29 Mart: Rusya ve Ukrayna'nın Barış Görüşmeleri İstanbul Dolmabahçe'de gerçekleşti.²⁴⁷

2022 yılı Mart ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.56).

Tablo 2.56 2022 Yılı Mart Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Bağımlılık: İnsan Onuruyla Bağdaşmayan Hastalık	4.03.2022
2	Dünya Hayatı Bir İyilik Yolculuğudur	11.03.2022
3	Çanakkale Zaferi: Bir Milletin Yeniden Dirilişi	18.03.2022
4	Ailemiz: Sevgi, Rahmet ve Güven İklimimiz	25.03.2022

Kod ve alt kodlara ilişkin 2022 yılı Mart ayı verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.57).

Tablo 2.57 2022 Mart Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	14	31,11
2	İbadet	0	0
3	İman	10	22,22
	Toplam	24	53,33

²⁴⁷ Wikipedia, "2022'de Türkiye", Erişim:21.06.2024,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2022%27de_T%C3%BCrkiye

B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	1	2,22
2	Milli Gün ve Haftalar	4	8,89
Toplam		5	11,11
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	8	17,78
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	0	0
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	1	2,22
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	2	4,44
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	2	4,44
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	3	6,67
Toplam		16	35,56
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		45	100

2022 Mart ayı verilerine göre; toplamda 45 kez kod/alt kod kullanılmıştır. Kullanılan bu kodların % 53,33'ünde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 31,11 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İman" konusuna % 22,22 değinilmiştir. "İbadet" konusuna dair kod/alt kod ise yer verilmemiştir.

Bu ay içerisinde "Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler" ile alakalı kategoride ise bu oran % 11,11'dir. Bu oranın 2,22'si "Dini Ay, Gün ve Geceler" ile alakalı kod/alt kodları içermekteyken %8,89'u "Milli Gün ve Haftalar" kategorisine aittir. Bu orandaki atıflar ise bu ay içerisine denk gelen "Berat Kandili" sebebiyledir. Ayrıca Çanakkale Zaferi de bu ay içerisinde "Çanakkale Zaferi: Bir Millet'in Yeniden Dirilişi" başlığı ile hutbede doğrudan işlenmiş olup kod/alt kodların oranının artışına etki etmiştir.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 35,56'lık bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 17,78'lik oranla "Aile, Anne-

Baba-Çocuk” kategorisidir. Bunda hiç kuşkusuz bu ay içerisinde “Ailemiz: Sevgi, Rahmet Ve Güven İklimimiz” hutbe başlığı ile işlenen aile konulu hutbenin etkisi yüksektir.

Ülke ve dünya gündeminde uzunca bir dönem yer işgal eden Covid-19 salgını artık hutbelerin gündeminden neredeyse düşmüştür.

2.1.3.4. Nisan Ayı Hutbeler

2022 yılı Nisan ayına geldiğimizde ise 2021 yılı Haziran ayında salgınla mücadele kapsamında yayımlanan Covid-19 genelgesinin yürürlükten kaldırıldığı ve normalleşme sürecine geçildiği bildirildi.²⁴⁸

2022 yılı Nisan ayında yayımlanan hutbelerin hutbe başlıkları ve hutbe tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.58).

Tablo 2.58 2022 Yılı Nisan Ayı Hutbe Başlıkları

	Hutbe Başlığı	Hutbe Tarihi
1	Merhaba Ya Şehr-i Ramazan	1.04.2022
2	Ramazan ve Doğruluk	8.04.2022

Kod ve alt kodlara ilişkin 2022 yılı 1-9 Nisan arasındaki günlerin verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.59).

Tablo 2.59 2022 Nisan Ayı Kod/Alt Kod Listesi

	KODLAR-ALT KODLAR	ADET	YÜZDE %
A	KUR’AN’DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	8	28,57
2	İbadet	4	14,29
3	İman	2	7,14
	Toplam	14	50
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	6	21,43

²⁴⁸ TRTHABER, “Cumhurbaşkanı Erdoğan imzaladı: Covid-19 Genelgesi yürürlükten kaldırıldı” Erişim:21.06.2024, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-imzaladi-covid-19-genelgesi-yururlukten-kaldirildi-671015.html>

2	Milli Gün ve Haftalar	0	0
Toplam		6	21,43
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	0	0
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	2	7,14
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	1	3,57
4	Covid-19-Salgın	0	0
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	1	3,57
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	3	10,71
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	1	3,57
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	0	0
Toplam		8	28,57
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		28	100

2022 Nisan ayının ilk iki haftasında yer alan verilere göre; toplamda 28 kez kod/alt kod kullanılmış. Kullanılan bu kodların % 50'sinde "Kur'an'da Geçen Konulara" yer verilmiştir. Bu başlık altında en fazla işlenen konu % 28,57 ile "Ahlak" konusu iken, sonrasında "İbadet" konusuna % 14,29 değinilmiş, "İman" konusuna ise % 7,14 oranla yer verilmiştir.

Bu ay içerisinde "Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler Konusu ile Milli Gün ve Haftalara İlişkin Hutbeler" ile alakalı kategoride ise bu oran % 21,43'dir. Bu oranın tamamı "Dini Ay, Gün ve Geceler" ile alakalı kod/alt kodları içermektedir. Bu kod/alt kodların işlendiği konu ise bu ay içerisinde yer alan Ramazan ayına dair konulardır.

"Toplumsal Konular" kategorisi ise % 28,57'lik bir oranla hutbelerde yer almıştır. Bu kategoride bu ay içerisinde en fazla üzerinde durulan konu % 10,71'lik oranla "Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma" kategorisidir. Bunda hiç kuşkusuz Ramazan ayına dair konu başlıklarının etkisi vardır.

Bu ay içerisinde herhangi bir afet türüne dair bir kod/alt kod kullanılmamıştır. Bu durum Covid-19 salgını için de geçerlidir. Bir önceki ayda da olduğu gibi artık Salgın konusu hutbelerde çok da yer verilen bir konu olmaktan çıkmıştır.

2022 yılının 1 Ocak- 9 Nisan arasındaki yapılan aylık bazlı veriler aşağıdaki tabloda toplu olarak hazırlanmıştır (Tablo 2.60).

Tablo 2.60 2022 Yılı Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Ahlak	46	29,49
2	İbadet	13	8,33
3	İman	45	28,85
Toplam		104	66,67
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	15	9,62
2	Milli Gün ve Haftalar	4	2,56
Toplam		19	12,18
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER		
1	Afet	1	0,64
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	15	9,62
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	1	0,64
4	Covid-19-Salgın	1	0,64
5	Eğitim, İlim	0	0
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	4	2,56
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	5	3,21
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	3	1,92
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	3	1,92
Toplam		33	21,15
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi		156	100

2020-2021 ve 2022 yılında yayımlanan hutbelerin belirlenen kod ve alt kodlara göre veri girişi yapıp aylık ve yıllık olarak tablolarda gösterilmişti. Son olarak bu çalışmaya esas olan tüm veriler, bir bütün halinde aşağıdaki tabloda gösterildi (Tablo 2.61).

Tablo 2.61 2020-2021-2022 Yılları Kod/Alt Kod Listesi

KODLAR-ALT KODLAR		2020	2021	2022	ADET	YÜZDE %
A	KUR'AN'DA GEÇEN KONULARA İLİŞKİN HUTBELER					
1	Ahlak	132	148	46	326	23,37
2	İbadet	89	71	13	173	12,40
3	İman	145	154	45	344	24,66
Toplam		366	373	104	843	60,43
B	DİNİ AY, HAFTA, GÜN VE GECELER İLE MİLLİ GÜN VE HAFTALAR KONUSUNA İLİŞKİN HUTBELER					
1	Dini Ay, Hafta, Gün ve Geceler	50	48	15	113	8,10
2	Milli Gün ve Haftalar	9	13	4	26	1,86
Toplam		59	61	19	139	9,96
C	TOPLUMSAL KONULARA İLİŞKİN HUTBELER					
1	Afet	63	16	1	80	5,73
2	Aile, Anne-Baba-Çocuk	23	35	15	73	5,23
3	Cami-Şehir-Mescit-Vakıf	23	16	1	40	2,87
4	Covid-19-Salgın	55	9	1	65	4,66
5	Eğitim, İlim	13	12	0	25	1,79
6	Teknoloji, İnternet, Sosyal Medya	4	1	4	9	0,65
7	Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma	17	21	5	43	3,08
8	Ulusal-Uluslararası Siyaset ve Birlik Beraberlik	27	29	3	59	4,23
9	Uyuşturucu, Bağımlılık, Madde Kullanımı, Kötü Alışkanlıklar	11	5	3	19	1,36
Toplam		236	144	33	413	29,61
Kullanılan Toplam Kod/Alt Kod Adedi					1395	100

Verilere bakıldığında hutbelerde yüzde 60'ın üzerinde "Ahlak-İbadet-İman" konularına yer verilmiştir. Hutbelerde yüzde 29'un üzerinde "Toplumsal Konular" yer almış en az yer verilen başlık ise yüzde 10 civarındaki "Dini Ay, Hafta, Güne ve Geceler ile Milli Gün ve Haftalar" konusudur.

Gündemdeki konuların yoğunluğuna göre “toplumsal konularda” aylık ve yıllık bazda sapmalar olmuştur. Bu durumun oluşmasında muhakkak Covid-19 salgınının etkisinin artması ve azalması gibi konular ile sonraki yıllarda meydana gelen yangınlar, seller ve heyelanların da etkisi olmuştur. Bununla birlikte aylık bazda tablolara bakıldığında konuların değinilme sıklığı mevsimlere, aylara ve çalışma takvimlerine göre değişmekte olduğu görülebilir. Örneğin, eğitim vurgusu eğitim öğretimin başladığı²⁴⁹ ya da bittiği tarihlerde ayrıca yaz Kur’an Kurslarında artarken ara dönemlerde azalmaktadır. Yaz aylarında yangın risklerinin artması sebebi ile yangın temalı konular yaz aylarına denk gelebilmektedir.²⁵⁰

Bunun haricinde ülke gündeminde mevcut olan herhangi bir ulusal konu örneğin, TSK’nın sınır ötesi operasyonlarında yaşanan olumsuz vaka, hutbe metinlerine işlenebilmektedir. Yurt dışında Dağlık Karabağ Savaşı²⁵¹ birkaç cümle ile de olsa hutbelerde metin olarak yer almaktadır.

Dini ve Milli Günlerin oranının az oluşu ise hiç kuşkusuz bu konulara ait hafta, gece ve günlerin sınırlı oluşudur. Ancak yine de yapılan analizde dini gün ve gecelerin hutbelerde daha ağırlıklı olduğunu söylemek gerekir. Zira bu konuların vurgulanması din hizmeti yapan bir kurum için doğal görülebilir. Ancak tablolardaki verilerden anlaşılacağı üzere hutbelerde büyük ölçüde doğrudan dini ya da Kur’an menşeli konular işlenmektedir. Ahlak ve iman konusu her ay ve yıl istikrarlı bir seyir izlerken ibadet konularının ise salgın döneminde zirveyi gördüğünü ve sonrasında kısmen azaldığını söylemek mümkündür.

Tüm bu bilgiler ışığında hutbelerin genel amaçları şu şekilde sıralanabilir: Cemaatin imanını güçlendirmek; insanların gündelik hayatlarında dini ve ahlaki kurallara uymasını sağlamak ve de toplumsal konularda birlik ve beraberliği, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı temin edip devletin ihtiyaç duyduğu konularda topluma gerekli rehberliği yapmak ve telkinlerde bulunmak.

2.2. Covid-19 Salgınına ve Diğer Afet Türlerine Hutbelerde Yer Verilme Şekli

Tezimizin de ana eksenini oluşturan şey aslında “Covid-19 Salgını” ve daha genel ifadeyle “Afet” kavramının hutbelerde nasıl yer edildiği ve bu süreçlerde hutbelerin ne gibi işlevlerinin olduğu konusuydu. Hiç kuşkusuz bir konuyu bir metne yerleştirmek için ana metnin bağlamından çıkmamak ve de mesajı bu çerçevede vermek gerekir. Metin dini metin olduğunda bu hassasiyet şüphesiz daha da derinleşebiliyor. Konuyu açmak gerekirse Covid-

²⁴⁹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 25.09.2020 Tarihli Hutbe.

²⁵⁰ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 30.07.2021 Tarihli Hutbe.

²⁵¹ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 04.12.2020 Tarihli Hutbe.

19 salgın süreci tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çok sıkıntılı bir sürece döndü. Zira salgın eğitimden, sosyal hayata, ekonomiden, dini yaşama ve daha birçok alanda gündelik yaşantımızı değiştirdi. Bu salgın sürecini atlatmak için devletin yetkili organları el birliği ile bir çabaya girdi ve neticesinde büyük ölçüde atlatıldı. Ancak bu süreçte 80 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip olan ülkemizde insanlara kolay ulaşmanın ya da insanlara salgına dair mesajları derli toplu şekilde direk verebilmek oldukça zordur. Bu noktada insanların büyük bir kesimine ulaşmak için din kurumu kullanılmıştır. Dinin bu işlevinin yanı sıra maddi yaptırımın yanında dinin manevi bir yaptırım öngören kurum ya da olgu olmasıdır. Tam da bu nokta da asli vazifesi “toplumu din konusunda doğru bilgi ile aydınlatmak” olan Diyanet İşleri Başkanlığı devreye girdi. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı, Covid-19 salgını ile ilgili fetva kitaplarından, vaazlara, video sohbetlere, kanal içeriklerine kadar doküman oluşturup toplumun hizmetine sundu. Bu süreçte kuşkusuz çok büyük kitlelere doğrudan ulaşmasına yardımcı olan araçlardan bir tanesi de resmi siteden yayımlanan ve de camilerde Cuma ve Bayram namazlarında insanlara okunan hutbelerdir.

Nitekim hutbelerin insanlara ulaşmadaki önemini, Diyanet İşleri Başkanlığının 2014 yılında hazırlamış olduğu “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” adlı çalışmadaki şu istatistiklerden öğreniyoruz. Şöyle ki; ülkemizde erkeklerde Cuma Namazını her zaman kılanların oranı %57,4’tür. Şehirde yaşayan erkeklerin %54,6’sı Cuma namazını sürekli kıldığını ifade ederken, kırsalda yaşayanlarda durum % 65’tir.²⁵² Yine DİB’nin resmi internet sitesinde yer verilen başka bir ifadeye göre Cuma namazlarına katılım ülke çapında yaklaşık 20 milyon civarındadır.²⁵³ Bu verilere sürekli Cuma namazı kılmayıp arada gidenlerin oranı da eklendiğinde Cuma namazlarının dolayısıyla hutbenin iletişimdeki önemi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple hutbelerin büyük ve bilinçli kitlelere ulaşmasında önemli olduğu aşîkârdır.

Söz konusu bu hutbe metinleri toplumun maddi manevi beklentisine ve ihtiyaçlarına göre titizlikle hazırlanmakta okuyana ve dinleyene bu şekli ile sunulmaktadır. Covid-19 sürecine de hutbelerde yer verilmiştir. Bu bazen doğrudan bazen de bir başka hutbe konusunun içinde yer verilmek suretiyle dolaylı yoldan olmuştur. Çalışmamızdan elde edilen veriler ışığında denilebilir ki salgın ve diğer afet türlerine dair kodlara çalışmanın kapsamını oluşturan 28 aylık sürecin 20 ayında yer verilmiştir. Bu kodların sayısının ve

²⁵² Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”, Ankara 2014, s.51-52.

²⁵³ DİB, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü “Hutbenin Mahiyeti ve Önemi”, Erişim:21.02.2024, <https://dinhizmetleri.diyane.gov.tr/detay/65/hutbenin-mahiyeti-ve-%C3%B6nemi>

oranının niceliği tartışılabilir ancak hutbeler az veya çok doğrudan veya dolaylı afet konusu işlenmiş ve konuyla ilgili mesajlar halka iletilmiştir. Covid-19'un hutbelerde nasıl işlendiği aşağıdaki tabloda yer almıştır (Tablo 2.62).

Tablo 2.62 Covid-19 Sürecini Konu Edinen Hutbeler

COVID-19 SALGIN SÜRECİNİ KONU EDİKEN HUTBELER (DOĞRUDAN VEYA DOLAYLI)		
YER VERİLME ŞEKLİ	TARİH	HUTBE BAŞLIĞI
Sorumluluk	27.03.2020	Zorluklar Karşısında Mü'min
Tedbir	13.03.2020	Tedbir Mü'minden Takdir Allah'tandır
Temizlik	6.03.2021	Allah Temizdir, Temizliği Sever
Temizlik	4.09.2020	İslam, Temizliği Emreder
Temizlik	13.11.2020	Abdest: Bedenimize Sağlık, Ruhumuza Huzur
Ahlak (Bilinç, Tedbir)	2.10.2020	Murakabe ve Muhasebe Bilinci
Ahlak (Duyarlılık)	4.06.2021	İslam Zararlı Alışkanlıkları Yasaklar
Ahlak (Sorumluluk)	10.04.2020	İnsan, Sorumluluk Sahibidir
Ahlak (Sorumluluk, Tedbir)	21.08.2020	Mümin: Hakkın Temsilcisi, Hakikatin Davetçisi
Aile Kurumu	17.04.2020	Aile: Huzur ve Güven Kaynağı
Berat Gecesi (Tefekkür)	3.04.2020	Beraat Gecesi: Af ve Arınma Vesilesi
Eğitim (Okul)	3.09.2021	Allah İlim Yolcusuna Cenneti Kolaylaştırır
Eğitim (Uzaktan Eğitim- Evde Din Eğitimi)	26.06.2020	Yuvalarımız Kur'an İle Aydınlandsın
İbadet (Haram, Temizlik)	24.04.2020	Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi
İman (Tedbir, İkaz)	20.11.2020	Cennet: Müminler Bekleyen Sonsuz Nimet
İman (Zorluk, İlahi Takdir, Tedbir)	26.02.2021	Zor Zamanlarda Maneviyatımızdan Destek Almak
Ramazan Bayramı (Dua- Tefekkür-Tedbir)	24.05.2020	Ramazan Bayramı: Neşe ve Huzur İklimi
Sosyal Ve Kültürel Bütünleşme	29.05.2020	Hamdolsun Rabbimize

Her ne kadar konumuz özelde “hutbe” kavramı olsa da genel anlamıyla “din” olgusunun toplum üzerindeki işlevi ve nasıl icra edildiği ile ilgilidir. Çünkü her din, ona inanmış olanlara yeni bir zihniyet nakşeder. Bu zihniyet, din ile sınırlı kalmayıp toplumun diğer unsurlarına da nüfuz eder. Öyle ki bu durum inananları, sadece doğaya karşı değil toplumun ekonomi, aile, devlet, eğitim, sağlık gibi kurumlarına karşı da nasıl bir tavır takınmasının gerektiğini belirler.²⁵⁴ Çalışmamızın bir yönü de bunun göstermek açısından önemlidir. Aslında hutbeler üzerinden toplumun beklentilerine ve menfaatlerine ters düşmeyecek bir zihniyet inşa edilmesi amacı da mevcuttur. Salgın ve diğer afet süreçlerindeki telkin ve ikazların altında yatan bir gerçeklikte bu olup olayları meşrulaştırma, aklileştirme ve anlamlandırma çabası içindedir, hutbe dolayısı ile din.

---

²⁵⁴ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.71.

SONUÇ

Sosyolojinin bir alt dalı olarak Din sosyolojisinde dine ait farklı tanımlamalardan herhangi birisi tercih edildiğinde yapılacak analizin yönü de değişiklik gösterir. Bu noktada, gündelik yaşam içindeki din veya kriz dönemlerinde din gibi iki ana kategori odağa alındığında kriz dönemlerinde yapılacak olan analizin temelinde genellikle “teodise” kavramı vardır. Bu bağlamda bakıldığında Covid-19 salgını da küreselliği ve yayılma sürati ile tüm toplumları tehdit etmekte olan bir kriz sürecidir. Söz konusu bu durum Weber’in *“İnsanların acı çekmesi evrenseldir.”* ve bu sebeple her yer ve alanda bir teodiseye ihtiyaç vardır, fikriyle örtüşür. Acı ve ıstırap hemen hemen her toplumda bir problemdir. Bu durumun bir problem olması buna uygun bir cevabın verilmesi talebini de beraberinde getirir. Özellikle haksız ıstırap durumlarında verilecek olan cevaplar toplum için lüzumlu bir durumdur. Bu sebeple özellikle dini teodiseler, yeryüzündeki acıyı ve dağıtılma şeklini açıklayan rasyonalizasyonlar, gerekçeler olarak bu fonksiyonu yüklenmiştir. Covid-19 salgını da şüphesiz sonuçlarının küresel çapta olması ve ölümlü vakaların milyonları aşan sayılara ulaşması sebebiyle tarihteki büyük salgınlar arasında yerini almıştır. Bunun yanı sıra gündelik yaşam içerisinde neredeyse etki etmediği toplumsal sınıfın kalmadığı da bilinen bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki bu denli büyük bir olumsuz vaka karşısında, insanlar olan biteni anlamaya çaba sarf etmiştir. Bu olanı biteni anlama ve anlamlandırma gayesinin olduğu noktada çözüm olarak çalışmamızda da bahsedildiği üzere din veya dini argümanlar karşılıklarına çıkmıştır.

Bu minvalden bakılınca dinin insanların salgın, afet veya herhangi bir olumsuz büyük bir olay karşısında nasıl bir işlev takındığı da ortaya çıkıyor. Bu işlevlerin başında hiç kuşkusuz yaşanan olumsuz duyguları anlamlandırmadır. Weber’de olduğu gibi bu konuda din, dünyayı anlaşılabilir ve sistemli hale getirebilir. Tam da bu noktada dinin bu işlevinin öncülüğünü ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı yaklaşık yüz yıldır yapmaktadır.

Bu çalışmada Covid-19 salgını gibi olağanüstü bir durum karşısında dinin sorunlarla baş etmede takınmış olduğu meşrulaştırma pozisyonu afet sosyolojisi bağlamında “hutbe” içerikleri üzerinden analiz edilmiş ve şu kanaatlere varılmıştır:

- Tedbir almayı tavsiye ve telkin etmekle birlikte salgın, hastalık veya bunlara bağlı ölümlerin yaratıcının takdiri olduğu mesajının verildiği,
- Dinin salgın sürecinde tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de dayanak noktası olduğu,

- Kaos ve kargaşanın önüne geçilmesi noktasında dinin toplumu iyileştirici bir rolünün olduğu,
- Salgınla birlikte dine karşı tutumların kişi veya kurumlarda değiştiği,
- Bu dönemde çıkarılan kural ve yasaların toplumda daha kuvvetli yer edinebilmesi için hutbelerin pekiştirici bir unsur olarak kullanıldığı,
- Toplum sağlığını konu edinen söylemlerin arttığı,
- Söz konusu salgının “bela, musibet, ibret, imtihan” gibi kavramlarla nitelendirildiği,
- Topluma verilmek istenen mesajların genelde temizlik, tedbir, kurallara uyma, birlik beraberlik, yardımlaşma, kul hakkı, tefekkür, dua gibi kavramlarla verilmeye çalışıldığı.
- Tedbirin bu süreçte hastalıktan korunmak için elzem olduğu,
- Covid-19 gibi diğer afet türlerinde de dinin benzer pozisyon aldığı,
- Ayrıca, toplumu ilgilendiren konulara gündemdeki önemine göre hutbeler irad edildiği,
- İnsanların Covid-19 salgın sürecinde olan biteni anlama ve algılamasına veya anlamlandırmasına yardımcı bir unsur olarak din, din başlığı altında ise hutbelerin önemli bir fonksiyon icra ettiği, sonuç ve kanaatlerine varılmıştır.

Dini kurumların doğrudan ya da dolaylı bir şekilde tüm bir ülke sathına yayılması, insanların yaşanan olağanüstü durumlarla başa çıkmasında manevi bir destek sağlaması, afetlerin insan ruhunda bıraktığı muhtemel olumsuz etkileri anlamlandırmak ve meşrulaştırmak suretiyle en aza indirgemesi, sadece din konusunda değil toplumu ilgilendiren tüm konularda önemli bir fonksiyon icra ettiği tartışmasızdır. Bu sebeple toplumu ilgilendiren konularda Diyanet İşleri Başkanlığınca icra edilen tüm faaliyetler bir yönüyle sosyolojinin konusu ya da özelde din sosyolojisinin konusu olmaktadır. Bu sebeple yapılan bu çalışmada söz konusu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bununla beraber yapılan çalışma göstermiştir ki hutbelerde “toplumsal konular” yeterli düzeyde değildir. Hutbenin dini önemi ve işlevinin yanı sıra toplumsal fonksiyonu da göz ardı edilmemeli ve toplumu yaşanmadan önce afet konusunda uyarmalıdır. Aynı şekilde güncel meseleler de dini gündemin arasında ıskalanmamalı ve toplumun her kesimine dönük kolay ve anlaşılır bir dille bilgi aktarımı yapılmalıdır. Ayrıca hutbelerde, toplumun ve siyasetin gündemine entegre olmadan da toplumun hassas olduğu konulara yer verilmeli ve sahipsiz bilgilerle toplum aydınlatılmalıdır. Örneğin; afetler yaşanmadan afet konusu, kadın cinayetleri işlenmeden yaşam hakkı, çeşitli meslek grupları şiddete maruz kalmadan şiddet

karşıtı söylem, ticarete usulsüzlükler artmadan ticaret ahlakı gibi konular toplumun gündemine gelmeden önce de işlenebilmelidir. Tüm bunlarla birlikte geçmişteki benzer çalışmalar incelendiğinde günümüzde hutbelerdeki toplumsal konuların ağırlığının arttığı da kuşkusuz bir gerçekliktir.

KAYNAKÇA

- Abidoğlu, İsa. “Acının Sosyolojisi: Afetler, Toplumsal Dayanıklılık ve Teodise Problemi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (22)/2023.
- AFAD Deprem Dairesi Başkanlığı, “*Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*”, Kasım 2014.
- Akyüz, Niyazi. Çapçioğlu, İhsan. “Din ve Toplum İlişkileri”, ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, *Din sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Alkın, Ruhi Can. “Dünya’da ve Türkiye’de Afet Sosyolojisi”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
- Aziz, Aysel. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2015.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII.
- Barry, John M. *The Great Influenza*, akt. İsmail Çağlar Altunkaynak, *Din Görevlilerinin Covid-19 Hastalığına İlişkin Bilgi, Farkındalık ve Anksiyete Düzeylerinin belirlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla 2022.
- Berger, Peter L. *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul 1993.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.
- Bilgin, Nuri. “*Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*”, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.
- Büyükbaş, Ercan. Ormanoğlu, Burhan. “Afetler ve Afet Yönetiminde Meteorolojinin Yeri”, *Türk İdare Dergisi*, 476(2013).
- Can, İslam. “Giriş Niyetine Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
- Canbulat, Şenay. “Doğal Afetler ve Olağanüstü Durumlarda Görülen Salgın Hastalıklar”, *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2023).
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Çev. Ed. Mesut Bütün & Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Asrın Küresel Salgını Türkiye’nin Koronavirüsle Başarılı Mücadelesi*, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021.

- Çakan, İsmail Lütü. *Dini Hitabet*, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. (İFAV), İstanbul 2017.
- Çapçioğlu, İhsan. Kaya, Emine. *Pandemi Döneminde Türkiye’de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Din Hizmetlerine Genel Bir Bakış*, Diyanet-Sen Yayınları, Ankara 2021.
- Çelebi, Kadir. “Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme”, *Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2023.
- Çelik, Celalettin. “Teodisenin Sosyolojisi:Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Bilimname Dergisi*, 13/2 2007.
- Çelik, Ercan. “Olağanüstü Durumlar Sosyolojisi ve Din”, ed. Mehmet Emin Çiftçi, *İslam Düşüncesinde Rahmet ve Musibet*, Siyer Yayınları, İstanbul 2021.
- Demir, Rıza. *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Yay., İstanbul.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”, Ankara 2014.
- Doğan, Recai. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/2 (1998).
- Doğdu, Süleyman. *“Hitabet Rehberi”*, Kılıç Kitapevi, Ankara 1975.
- Eke, Keziban. *Covid-19 Pandemisinin Toplumsal ve Bireysel Yansımaları (Batı Akdeniz Bölgesi örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya 2022.
- Elmalı, Hüseyin. “Hitabet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XVIII.
- Emecen, Feridun. “I. Selim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XXXVI.
- Er, Ali İhsan. Özdemir, Mücahit. “İslam İktisadi Söylemlerinin Cuma Hutbelerindeki Yeri”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Temmuz 2019.
- Fidan, Ali. “Afet, Din ve Toplum”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul 2020.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Gökçe, Orhan. *“İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler”*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.
- Gökçen, Ahmet. “Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri”, ed. İslam CAN, *Afet Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.

- Görgülü, Hasan Ali. “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- Hume, David. *Din üstüne*, çev. Mete Tuncay, İmge Yayınları, İstanbul 1995.
- İşlek, Elif. Özatkan, Yonca. Kardelen Bilir, Merve. Arı, Hakan Oğuz. Çelik, Hüseyin.
- Yıldırım, Hasan Hüseyin. “Covid-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri”, Ed. Komisyon, TÜSPE Yayınları, Ankara 2020.
- Kadioğlu, Mikdat. “Afet Yönetimi-Beklenilmeyeni Beklemek En Kötüsünü Yönetmek”, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2011.
- Karakaş, Vehbi. *Hitabet Sanatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.
- Kılıç, Murat. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17/35 (2017).
- Kılıç, Orhan. “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”, Ed. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut, *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, Ankara 2020.
- Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devletinde Salgın Hastalıklar* Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan Kitapevi, Adana 2016.
- Kocaman, Kasım. “Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/63 Nisan 2019.
- Kolay Çepni, Şükran. V. Demirkazık, Çilek Nilsu. “Sosyoloji Afetleri Nasıl Görür? Afet Sosyolojisi Bağlamında Bir Değerlendirme”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2023 (8/2)
- Kurt, Abdurrahman. “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu “, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, (2008)
- Küçükcan, Talip. Köse, Ali. “Doğal Afetler ve Din”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Külekiçi, Cahit. “İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/7 (2013).
- Manafov, Rafiz. *John Hick’in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, Elis Yay. İstanbul 2019, s.31.
- Mardin, Şerif. “Din ve İdeoloji”, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Meçin, Habip. “Kriz Dönemlerinde Manevi Danışmanlık: Modern Toplumda Anlam Arayışının Sosyolojik Bir Okuması”, Editorya (Koordinatör: Huriye Martı), *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinler Arası Araştırmalar*, DİB Yayınları, Ankara 2021.
- Metintaş, Selma. “Covid-19 Pandemisinin Yönetimi”, ed. Güntülü Ak, Ülkü Yılmaz, *Covid-19 Pandemisinin Öğrendiklerimiz, Gelecek Öngörüler ve Yarının Planlanması*, Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği Yayınları, 2020.
- Necip Taylan, İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri, Marmara Ü. İlahiyat Vakfı Yay. İstanbul, 2013.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Osman Gazi ve Karacahisar’da Kurulan İlk Osmanlı Düzeni”, *Eskişehir Valiliği- Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, 1/1 .
- Oktan, Yusuf. “İslam Tarihinde Salgın Hastalıklar ve Salgınla Mücadelede Kullanılan Nebevi Yöntemler”, Editorya (Koordinatör: Huriye Martı), *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinler Arası Araştırmalar*, DİB Yayınları, Ankara 2021.
- Okumuş, Ejder. “*Toplumsal Değişme ve Din*”, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Onay, Ahmet. “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17/1(2004).
- Oskay, Ülgen. “Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar”, *Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.*, Sayı: 4, İzmir, 1993.
- Özen, Sevinç. “Sosyolojide Bir Alan: Sağlık Sosyolojisi ve Sağlık-Toplumsal Yapı İlişkileri”, *Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, Sayı:4, İzmir,1993 .
- Parıldar, Hülya. Dikici, Mustafa Fevzi. “Pandemiler Tarihi”, *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12/1 2020
- Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi” *Genelge 2018/22*, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “*Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı*” Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Sevinç, Bayram. “İnfluenza Salgınının Olası kurbanı Max Weber’in Teodise Kuramı ve Covid-19 Salgını Bağlamında Aktüel Değeri”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54-2020/2.

- Sofuoğlu Kılıç, Nilgün. “Covid-19 Küresel Salgınına Eko-Dini Tepkiler: Çevre Hareketleri Üzerine Bir İnceleme” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1)-2020.
- T.C. Resmi Gazete. 02 Temmuz 1965. Sayı:12038.
- T.C. Resmî Gazete. 9 Nisan 2022. Sayı: 31804.
- T.C. Resmî Gazete. 9 Nisan 2022. Sayı: 31804.
- Tekin, Ayşe. *Sağlık-Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2007.
- TÜBA, “Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu”, TÜBA Raporları No:34, Ed. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Zekeriya Tosun, Cem Korkut, Mürsel Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2020.
- Türk Dil Kurumu, *Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni*, ed. Ayşe İlker, TDK Yayınları Ankara 2021.
- Uluocak, Şeref. “Afet Sosyolojisi:Araştırmalarda Metodolojik Sayıtlar ve Tarihçe”, ed. Zerrin Sungur Taşdemir, *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2019.
- Usta, Emine Şeyma. *Atatürk’ün Hazırlattığı Hutbeler*, Beyaz Köşe Yayınları İstanbul 2016. Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, (2014).
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.
- Weber, Max. *Toplumsal ve Ekonomik örgütlenme Kuramı*, Çev.Özer Ozankaya, Cem Yay., İstanbul 2014.
- Yaltkaya, Mehmet Şerefettin. *Hatiplik ve Hutbeler*, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1946.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.
- Yarcı, Güler. “Osmanlı’da Hutbe”, ed. Emine Gürsoy Naskali, *Hutbe Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016).
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Küf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.XXVI,

- Yerlikaya Şaşmaz, Onur. “Afet Sosyolojisi”, ed. İskender DÖLEK, *Afetlerle Yaşamayı Öğrenmek, Pegem Akademi*, Ankara 2022.
- Yılmaz, Gaye Gökalp. “Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye’de Afet Yazınına Kuramsal Bir Yaklaşım”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021 9(1).
- Yücel, İrfan. “Diyanet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.IX.
- Yüzendağ, Ahmet. *Dini Hitabet ve Mesleki Uygulama*, Pars Matbaacılık, Ankara.
- Zengin, Halise Kader. *Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)-Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II*, DİB Yayınları, Ankara 2013.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye
- https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/2020-yilinda-turkiyede-neler-yasandi,uAgjEzx90k6t_XTbyxSDng/2pC4_31QsESmEFCnKQjCzA
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyede-2020-boyle-gecti/2079921>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/2021%27de_T%C3%BCrkiye#Olaylar
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-2021-boyle-gecti/2455334>
- <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/2021-yilinda-neler-yasandi-turkiyede-yasanan-onemli-olaylar-2056658/2>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/2022%27de_T%C3%BCrkiye
- <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/turkiyede-2022-boyle-gecti,UPLPd7HPW0GKM0dVKxZpxw/6vlcZKK6AE6-8qPVxfECUQ>
- <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-imzaladi-covid-19-genelgesi-yururlukten-kaldirildi-671015.html>
- <https://sozluk.gov.tr/pandemi>
- <https://sozluk.gov.tr/salgın>

<https://sozluk.gov.tr/sağlık>

<https://www.afad.gov.tr/afet-turleri>

<https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/kategoriler/yayinlarimiz/hutbeler/hutbe-ar%C5%9Fivi>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548>

<https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/detay/65/hutbenin-mahiyeti-ve-%C3%B6nemi>

<https://www.icisleri.gov.tr/kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi>

<https://tr.euronews.com/2021/05/07/israil-polisi-kudus-teki-mescid-i-aksa-camii-ne-bask-n-duzenledi-59-kisi-yaraland>

ÖZGEÇMİŞ

ADI-SOYADI	Ali Karaduman
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Yusufeli Çok Programlı Lisesi (2004)
Üniversite	Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilgiler Öğretmenliği (2008) İstanbul Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi (2017)
Tez Konusu	Covid-19 Salgını Bağlamında Camilerde Okutulan Hutbelerin İçerik Analizi
Yabancı Dil	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı